

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

На правах рукопису

СТЄБЄЛЄВ Антон Михайлович

УДК 343.296:343.1 (477)

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДШКОДУВАННЯ (КОМПЕНСАЦІЇ)
ШКОДИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ**

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник –
Каткова Тетяна Василівна,
кандидат юридичних наук,
доцент

Харків – 2016

ПЕРЕЛІК УМОВНИК ПОЗНАЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ЗАСАД ВІДШКОДУВАННЯ (КОМПЕНСАЦІЇ) ШКОДИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ.....	14
1.1. Поняття та форми відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному процесі України.....	14
1.2. Міжнародний, зарубіжний та вітчизняний досвід відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному процесі.....	32
Висновки до розділу 1.....	50
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФОРМ ВІДШКОДУВАННЯ (КОМПЕНСАЦІЇ) ШКОДИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ	53
2.1. Правове регулювання добровільного відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні.....	53
2.2. Правове регулювання примусового відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні.....	66
2.3. Правове регулювання відшкодування (компенсації) шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями та бездіяльністю органів досудового розслідування, прокуратури та суду.....	86
Висновки до розділу 2.....	101
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПОРЯДКУ ВІДШКОДУВАННЯ (КОМПЕНСАЦІЇ) ШКОДИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ.....	103
3.1. Особливості процесуального порядку відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні.....	103
3.2. Обставини, що виключають відшкодування (компенсацію) шкоди у кримінальному процесі.....	119

3.3. Заходи забезпечення відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні з урахуванням дії антикорупційних законів та даних електронних декларацій.....129

Висновки до розділу 3.....159

ВИСНОВКИ.....161

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ165

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АТО – антитерористична операція

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс

КК– Кримінальний кодекс

КПЗ – Кримінально-процесуальний закон

КПК РФ – Кримінально-процесуальний кодекс Російської Федерації

МВС України – Міністерство внутрішніх справ України

МЗС України – Міністерство закордонних справ України

МОЗ України – Міністерство охорони здоров'я України

ОВС – органи внутрішніх справ

ООН – Організація Об'єднаних Націй

п. – пункт

ППВС України – Постанова Пленуму Верховного Суду України

р. – рік

СНД – Співдружність Незалежних Держав

ст. – стаття

США – Сполучені Штати Америки

ЦК України – Цивільний кодекс України

ЦПК України – Цивільно-процесуальний кодекс України

ч. – частина

ВСТУП

Актуальність теми. Одним із пріоритетних завдань кримінального процесу є захист порушених кримінальним правопорушенням майнових та особистих немайнових прав фізичних і юридичних осіб шляхом відшкодування (компенсації) шкоди. Реформування кримінального процесуального законодавства України зумовлено необхідністю приведення його до відповідності з Конституцією України та міжнародними стандартами щодо захисту прав людини, закріпленими в Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживань владою, Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, Європейській конвенції щодо відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів, Рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи R(85)11 державам щодо становища потерпілого в рамках кримінального права і кримінального процесу тощо.

Процесуальні норми оновленого в чинному Кримінальному процесуальному кодексі України 2012 р. інституту відшкодування (компенсації) шкоди передбачають підстави та процедуру захисту майнових та немайнових прав особи в кримінальному провадженні. Разом із тим, практичне застосування цих норм свідчить, що розміри шкоди, заподіяної кримінальними правопорушеннями, зростають, а відшкодування залишаються незначними.

За даними статистики роботи правоохоронних органів України у 2015 р., із кримінальних проваджень, направлених до судового розгляду слідчими підрозділами прокуратури, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, сума матеріальних збитків становить більш ніж 9 млн грн, із них: відшкодовано збитків на суму 4 млн грн; заявлено цивільний позов (без моральної шкоди) на суму 2 млн грн; накладено арешт на майно на суму 1 млн грн [54]. Ці дані свідчать, що майже половина завданих державі та громадянам збитків залишається невідшкодованою.

Наявність проблемних питань щодо відшкодування зруйнованого нерухомого майна фізичних та юридичних осіб на територіях проведення

антитерористичної операції (далі – АТО), прийняття змін та доповнень до чинного КПК України (зокрема, про процесуальний статус третьої особи, стосовно майна якої вирішується питання про арешт майна – ст. 64-1 у редакції від 16.02.2016 р.), законів України «Про запобігання корупції», «Про Національне агентство з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей подання службовими особами декларацій про майно, доходи та витрати фінансового характеру у 2016 році» зумовили необхідність дослідження практичного застосування цих законів у частині, що стосується забезпечення відшкодування (компенсації) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, та співвідношення з іншими нормами КПК України. Зважаючи на зазначене, проблема правового регулювання відшкодування (компенсації) шкоди в кримінальному процесі України залишається актуальною та потребує всебічного наукового та практичного дослідження.

Питанням відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному процесі присвятили свої роботи Ю. П. Аленін, В. П. Бож'єв, Т. В. Варфоломеева, Б. Л. Ващук, О. В. Гришук, В. Г. Гончаренко, В. Ю. Горєлова, Ю. М. Грошевий, М. В. Гузела, О. В. Капліна, Я. О. Клименко, Р. В. Корякін, О. В. Крикунов, Л. М. Лобойко, В. Т. Маляренко, В. Т. Нор, М. І. Орлов, С. І. Остапенко, А. А. Павлишин, В. М. Тertiшник, О. Г. Шило, О. О. Юхно, Ю. П. Янович та ін. Після прийняття чинного КПК України 2012 р. проблеми інституту відшкодування (компенсації) шкоди в кримінальному провадженні привертали увагу таких учених, як С. Є. Абламський, М. А. Бойкова, І. А. Воробйова, Г. М. Куцкір, М. Р. Мазур, І. І. Татарин, Х. Р. Ханас та ін.

Проблематиці відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному процесі останнім часом присвячено низку дисертаційних робіт, а саме: І. І. Татарина «Забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, на досудовому слідстві» (2016 р.), в якій приділено увагу способам забезпечення відшкодування шкоди та взаємодії слідчого

з оперативними підрозділами [205]; М. А. Бойкової «Відшкодування шкоди в кримінальному провадженні шляхом подачі цивільного позову адвокатом» (2016 р.), в якій розглядаються організаційно-правові аспекти діяльності адвоката у вирішенні цивільного позову в окремих кримінальних провадженнях, зокрема у вирішенні питань щодо відшкодування шкоди, завданої неповнолітніми особами, відносно яких постановлено виправдовувальний вирок, та цивільних позовів потерпілих від торгівлі людьми [19]; І. А. Воробйової «Забезпечення і вирішення цивільного позову в кримінальному провадженні» (2016 р.), в якій розглянуто питання забезпечення цивільного позову та вирішення його судом першої інстанції, судами з перегляду судових рішень та в стадії виконання вироку[32].

Як бачимо, зміст захищених дисертацій указує на багатоаспектність інституту відшкодування (компенсації) шкоди.

Багато проблем, які стосуються: правового регулювання особливостей форм відшкодування (компенсації) шкоди; процесуального порядку відшкодування шкоди при застосуванні норм відновного правосуддя; обставин, що виключають відшкодування шкоди; відшкодування шкоди, завданої в результаті проведення АТО; питання застосування антикорупційного законодавства та електронного декларування в забезпеченні відшкодування шкоди залишаються поза межами наведених дисертаційних робіт.

Зміни нормативно-правової бази, що регулює суспільні відносини щодо відшкодування шкоди, складність практики їх застосування, пов'язана з недосконалістю законодавства, розбіжність або взагалі неврегульованість зазначених аспектів теми, обраної для дослідження і захисту, робить її безумовно актуальною і такою, що потребує свого висвітлення в науці.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації сформульована відповідно до Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 рр., затвердженого наказом МВС України № 275 від 16.03.2015 р. (пп. 7.19, 10.2), та відповідає Пріоритетним напрямам наукових досліджень

Харківського національного університету внутрішніх справ на 2015–2019 рр. (п. 7.24), схваленим вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ 24.04.2015 р. (протокол № 24). Дисертаційна робота виконана в рамках науково-дослідної теми Харківського національного університету внутрішніх справ «Наукове супроводження реформування системи кримінальної юстиції в Україні» (реєстраційний номер 0113U008190). Тема затверджена на засіданні вченої ради ХНУВС (протокол № 12 від 24.12.2013 р.), уточнена (протокол № 8 від 30.09.2016 р.).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає в тому, щоб на підставі аналізу кримінального процесуального законодавства України щодо відшкодування (компенсації) шкоди в кримінальному процесі та практики його застосування виявити проблеми правового регулювання положень КПК України, які регламентують особливості форм та процесуальний порядок відшкодування (компенсації) шкоди в кримінальному процесі, і розробити пропозиції та рекомендації, спрямовані на вдосконалення цієї діяльності.

Для реалізації зазначеної мети поставлено такі завдання:

- розкрити зміст поняття «відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному процесі» та виокремити його форми;
- вивчити міжнародний, зарубіжний та вітчизняний досвід відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному процесі;
- з’ясувати особливості правового регулювання добровільного відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному процесі;
- дослідити проблемні питання примусового відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні;
- виявити особливості відшкодування (компенсації) шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями та бездіяльністю органів досудового розслідування, прокуратури та суду;
- розглянути специфіку регламентації процесуального порядку відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні;

– з’ясувати обставини, що виключають відшкодування (компенсації) шкоди в кримінальному процесі;

– розглянути заходи забезпечення відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні з урахуванням дії антикорупційних законів та використання даних електронних декларацій.

Об’єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають під час застосування нормативних положень відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному процесі України.

Предмет дослідження становить правове регулювання відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному процесі України.

Методи дослідження. Комплексне дослідження правових положень відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному процесі ґрунтується на використанні сучасних методів: загальнонаукових та спеціальних. Діалектичний метод наукового пізнання застосовано для отримання аргументованих висновків та розробки пропозицій щодо гармонізації нормативної бази і практики її застосування (підрозділ 2.2; 2.3). Порівняльно-правовий аналіз міжнародного досвіду в досліджуваній сфері, а також вітчизняного законодавства, зокрема й КПК України 1960 року, сприяв пошуку способів удосконалення відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному процесі (підрозділи 1.2; 2.1; 2.2; 2.3; 3.3). Для виявлення проблемних питань правозастосовної практики залучено соціологічний метод опитування та вивчено й проаналізовано думки суддів, працівників прокуратури та слідчих підрозділів (підрозділи 1.1, 3.1; 3.2). Формально-логічний метод використано для визначення поняття «відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному процесі» та з’ясування його сутності (підрозділ 1.1). Системно-структурний метод дав змогу визначити основні шляхи вдосконалення кримінального процесуального законодавства України щодо відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному процесі (підрозділи 3.1, 3.2, 3.3).

Науково-теоретичним підґрунтям роботи стали положення Конституції України, норми міжнародних правових актів, що ратифіковані Верховною

Радою України, національного та зарубіжного кримінального процесуального законодавства, постанови Пленуму Верховного Суду і Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, відомчих нормативних правових актів, праці вітчизняних та зарубіжних учених у різних галузях науки: кримінального процесу, криміналістики, кримінального права, конституційного права, філософії, теорії та історії держави та права.

Емпіричну та інформаційну базу дослідження становлять дані, отримані на підставі узагальнення практики діяльності правоохоронних органів щодо відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному судочинстві: вивчення 258 кримінальних проваджень, направлених слідчими до судового розгляду з обвинувальними актами, клопотаннями про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, та закритих кримінальних проваджень, статистичних даних Генеральної прокуратури України та Міністерства юстиції України, опитування 165 адвокатів, 70 слідчих ОВС та прокуратури, 138 суддів та власного досвіду роботи адвокатом упродовж дев'яти років.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що робота є комплексним дослідженням правового регулювання відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному процесі, яке проведено після прийняття чинного КПК України. За результатами проведеного дослідження сформульовано низку положень та висновків, які мають наукову новизну та практичне значення. Основні з них такі:

уперше:

- визначено процесуальний статус іншого власника майна в кримінальному процесі України;

- доведено неможливість відшкодування фізичної шкоди потерпілій особі за рахунок медико-біологічних операцій (відібрання органів у злочинця з метою пересадки їх постраждалій особі) та запропоновано створення Державного фонду допомоги потерпілим від насильницьких злочинів, у межах діяльності якого передбачити можливість виділення державних коштів на проведення

лікування потерпілих та у випадках необхідної першочергової трансплантації їм життєво важливих органів, пошкоджених у результаті вчинення злочину;

– доведено, що добровільне відшкодування підозрюваним (обвинуваченим) завданої шкоди може бути здійснено шляхом відкриття ним або за його згодою іншою фізичною чи юридичною особою приватного права банківського рахунка на ім'я потерпілого, який може в будь-який час зняти кошти із цього рахунка;

удосконалено:

– процесуальний статус цивільного позивача та цивільного відповідача; доведено, що їх представником може бути за їхньою згодою будь-яка особа, повноваження якої засвідчені нотаріально, а не тільки адвокатом;

– положення про використання міжнародного та зарубіжного досвіду в частині запровадження в практику відновного правосуддя, а також про необхідність взаємодії органів розслідування з Національним агентством України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, Державною службою фінансового моніторингу України й аналогічними службами зарубіжних країн з метою пошуку майна та коштів за межами України, отриманих незаконним шляхом;

– положення про можливість заявлення цивільного позову потерпілим в усній формі, якщо він не має можливості особисто подати позовну заяву (перебуває в лікувальному закладі, відрядженні; за своїм матеріальним станом не в змозі запросити адвоката та ін.), про що слідчий має скласти протокол.

набули подальшого розвитку:

– пропозиція щодо вилучення готівкових коштів, зазначених в електронних деклараціях державних службовців, у разі вчинення ними кримінального правопорушення та відкриття щодо них кримінального провадження або розслідування раніше розпочатого з метою забезпечення цивільного позову й відшкодування шкоди;

– теза про необхідність закріплення в КПК України процесуальних норм інституту реабілітації осіб, які постраждали від незаконних рішень, дій та бездіяльності органів досудового розслідування, прокуратури й суду.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути спрямовані на вдосконалення теоретичних і правових засад організації досудового розслідування та використані в таких сферах:

– *законотворчій діяльності* – для подальшого вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства України;

– *науково-дослідній сфері* – для подальшої розробки положень, пов'язаних із процесуальним порядком відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному судочинстві (акт впровадження від 11.10.2016 р.);

– *правозастосовній діяльності* – як матеріал практичної діяльності слідчих, прокурорів, суддів, адвокатів (акт впровадження від 1.09.2016 р.);

– *навчальному процесі* – при викладанні курсу «Кримінальний процес» та «Досудове розслідування в ОВС» (акт впровадження від 11.10.2016 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана з урахуванням сучасних досягнень кримінального процесу й теорії права самостійно та є особистим здобутком автора. Усі сформульовані в дисертаційній роботі положення та висновки обґрунтовано здобувачем самостійно.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення дисертації обговорювалися на всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Європейські стандарти захисту прав і свобод людини у кримінальному судочинстві» (м. Харків, 2013); «Теоретичні аспекти організації досудового розслідування» (м. Харків, 2015); «Актуальні проблеми захисту прав та представництва законних інтересів військовослужбовців та військовозобов'язаних у кримінальному та адміністративному законодавстві: сучасний стан та перспективи» (м. Харків, 2015); «Верховенство права та правова держава» (м. Ужгород, 2015).

Публікації. Основні положення дисертації відображені в п'яти наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, у тому числі в одному

зарубіжному, а також у чотирьох тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Дисертація виконана в обсязі, який відповідає вимогам до такого роду робіт, та складається зі вступу, трьох розділів, які містять вісім підрозділів, висновків до кожного розділу та загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 198 сторінок, з яких основного тексту – 164 сторінки, список використаних джерел – 246 найменувань на 34 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ЗАСАД ВІДШКОДУВАННЯ (КОМПЕНСАЦІЇ) ШКОДИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

1.1. Поняття та форми відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному процесі України

Відповідно до ст. 3 Конституції України «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [76]. В умовах реформування законодавства, зокрема кримінального процесуального, особливо актуальним стає реалізація конституційних положень. Важливого значення набувають захист прав та свобод потерпілого, створення й функціонування системи надійних правових гарантій з метою забезпечення права на правосуддя та судовий захист у ході здійснення кримінального провадження. Відповідно до ст. 2 КПК України основними завданнями кримінального провадження визначено захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, а також охорона прав та свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження [84].

Метою кримінального судочинства, крім іншого, має бути захист того, хто став жертвою правопорушення або потерпів від незаконних рішень, дій або бездіяльності правоохоронних органів чи суду. На жаль, незважаючи на численні зауваження науковців, серед завдань кримінального судочинства як у КПК України 1960 року, так і КПК України 2012 року (ст. 2) не міститься вказівки на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням чи незаконними рішеннями, діями (бездіяльністю) правоохоронних органів, суду. Водночас про важливість цього інституту та велике значення в кримінальному процесі свідчить низка положень КПК України, які передбачають право

заявлення цивільного позову в кримінальному провадженні; обов'язок органів досудового розслідування, за наявності достатніх даних про те, що злочином завдано шкоди, вжити заходів для забезпечення такого позову; обов'язок прокурора пред'явити та підтримати цивільний позов про відшкодування збитків, завданих кримінальним правопорушенням, якщо цього вимагає охорона інтересів держави, а також громадян.

Тому самостійним завданням кримінального провадження має стати забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Крім того, процесуальна діяльність осіб та органів, які здійснюють кримінальне провадження, повинна бути спрямована на успішне розв'язання цих завдань [88].

На всіх стадіях кримінального провадження має бути реалізована функція захисту порушених злочином майнових та особистих немайнових прав потерпілих, основним завданням якої є відшкодування (компенсація) заподіяної злочином шкоди як одного з негативних наслідків суспільно небезпечного діяння.

Як доречно зауважує М. В. Гузела, матеріальні наслідки скоєного злочину виражаються, передусім, у завданій цим злочином шкоді об'єктам злочинного посягання (суспільним відносинам з приводу забезпечення права власності на державне, колективне чи особисте майно громадян). Тобто державне, колективне чи особисте майно громадян унаслідок вчинення суспільно небезпечного діяння знищується, пошкоджується, викрадається, а власникам (законним володільцям) цього майна завдається матеріальних збитків, які чітко наділені кількісними ознаками (характеристиками). Отже, матеріальний наслідок злочину можна чітко виразити в грошовому еквіваленті, що надає можливості суду прийняти рішення про його усунення шляхом відшкодування завданих цим злочином матеріальних збитків [47, с. 12]. Іншою є ситуація стосовно нематеріальних наслідків кримінального правопорушення (моральна шкода, фізичні страждання), їх кількісне визначення буде завжди відносним. Так, потерпіла від злочину особа на власний розсуд установлює кількісну

ознаку (грошовий еквівалент) завданої їй шкоди, а суд у процесі розгляду кримінального провадження та дослідження наявних доказів сам доходить до одного з висновків: повністю задовольнити вимоги потерпілого; задовольнити вимогу в частині; відмовити в задоволенні вимоги.

Чинним КПК України закріплено інститут відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні, цивільний позов (глава 9). Згідно зі ст. 127 потерпілий, територіальна громада, держава має право на будь-якій стадії кримінального процесу на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням [84].

У ході дослідження перш ніж розглянути форми відшкодування (компенсації) шкоди, необхідно приділити увагу термінології, застосованій законодавцем, а саме розглянути терміни «відшкодування» та «компенсація». За Великим тлумачним словником сучасної української мови «відшкодовувати» – це давати кому-небудь щось інше замість втраченого, знищеного й т. ін.; поповнювати витрати, збитки чимось іншим [25, с. 185]. «Компенсація» – це відшкодування, зрівноважування, винагорода за що-небудь, а також сума, яку сплачують як відшкодування, винагороду; покриття витрат, утрат [88, с. 560].

Слід зазначити, що глава 82 «Відшкодування шкоди» ЦК України застосовує термін «відшкодування» [237].

У теорії кримінального процесу термін «компенсація шкоди» вживається стосовно моральної шкоди, а «відшкодування шкоди» – майнової шкоди. Тому і глава 9 чинного КПК України має назву «Відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні, цивільний позов».

Т. С. Ківалова у своїй докторській праці, присвяченій зобов'язанням відшкодування шкоди в цивільному законодавстві, звертає увагу на те, що терміни «відшкодування шкоди» і «компенсація шкоди» є практично рівнозначними. Разом із тим, дослідниця наголошує, що більш точним було б вживання терміна «компенсація шкоди» [71, с. 17]. Т. С. Ківалова відзначає, що доцільно використовувати термін «відшкодування шкоди» в широкому сенсі – на позначення будь-яких правовідносин відшкодування, а термін

«компенсаційні зобов'язання» вживати стосовно інституту, передбаченого главою 82 ЦК України, та правовідносин, які виникають при реалізації відповідних норм [71, с. 33].

Як зауважує Н. К. Басманова, основоположною ознакою відшкодування та компенсації є те, що такі правовідносини опосередковують відносини з перенесення шкоди з майнової сфери особи, що зазнала шкоди, в майнову сферу особи, яка зобов'язана відшкодувати (компенсувати). Таким чином, у межах правовідносин відшкодування та компенсації відновлення майнового становища потерпілого досягається через прийняття шкоди на себе особою, що зобов'язана до відновлення майнової сфери потерпілого. Зазначена ознака правовідносин відшкодування та компенсації дозволяє відмежувати їх від інших правовідносин, спрямованих на відновлення майнової сфери потерпілого. Зокрема, віндикаційні та реституційні правовідносини, а також відносини з повернення безпідставно набутого або збереженого майна (кондикційні правовідносини) не можуть бути визнані правовідносинами відшкодування та компенсації, оскільки й віндикація, і реституція, і кондикція застосовуються тільки в тих випадках, коли заподіяна відносна (суб'єктивна) шкода. У результаті реалізації таких правовідносин відновлення майнової сфери особи, що зазнала шкоди, не тягне применшення майнової сфери особи, зобов'язаної до такого відновлення, тобто завдана потерпілому шкода знищується, а не переноситься на іншу особу, зобов'язану до відшкодування (компенсації) [12, с. 341].

На думку Б. В. Скрипченка, шкода – це об'єктивна категорія, що базується на праві й моралі та являє собою ті зміни, які настали в майновому, фізичному, психічному, моральному стані особи внаслідок скоєння злочину. Шкода, завдана кримінальним правопорушенням, і шкода, що є підставою для визнання особи потерпілою, має об'єктивний характер, і тому вона належить до об'єктивної сторони складу злочину. Її об'єктивний характер проявляється і в тому, що шкода, заподіяна певній особі, існує незалежно від чиєїсь думки, у тому числі й думки цієї особи [182, с. 175].

М. В. Гузела звертає увагу на такі класифікаційні ознаки характеру заподіяної шкоди, як матеріальні та нематеріальні наслідки злочину. Матеріальні чітко виражаються передусім у майновій шкоді, що заподіюється в першу чергу матеріальним об'єктам, наділеним кількісною характеристикою, яку можна виразити в грошовому еквіваленті.

До нематеріальних наслідків дослідник відносить моральні страждання, фізичну шкоду й наголошує, що «зважаючи на тяжкість і суспільну небезпеку вчиненого злочину, кількісне вираження їх завжди є відносним. Потерпіла від злочину особа сама встановлює кількісну ознаку (грошовий еквівалент) заподіяної шкоди, а суд у процесі розгляду справи та дослідження наявних доказів доходить до однозначного висновку: чи задовольнити цю вимогу повністю, чи в частині, чи відмовити в задоволенні цієї вимоги [48].

Серед різновидів шкоди найбільш поширеним негативним наслідком як вчинення злочину (кримінального правопорушення), так і прийняття незаконного рішення, дії (бездіяльності) є майнова шкода. Крадіжки, грабежі, розбої, вимагання, знищення або пошкодження майна та деякі інші злочини, передбачені кримінальним законом, завдають особі майнової шкоди, що полягає в позбавленні її належних їй цінностей, грошей, майна, матеріальних благ. Майнова шкода відрізняється від інших видів шкоди (фізичної та моральної) можливістю її точного встановлення та вираження в грошовому еквіваленті.

Як слушно зазначає І. В. Грицюк, разом із тим майнова шкода виникає не лише внаслідок посягання на відносини власності, а й при посяганні на особу. Зокрема, коли було вчинене злочинне посягання на здоров'я, суб'єктом вимог виступає сам постраждалий, який втрачає заробіток у зв'язку з хворобою, здійснює витрати на лікування, додаткове харчування, протезування, сторонній догляд тощо [46, с. 135].

Так, розглядаючи види шкоди, завданої злочином, С. І. Остапенко визначає майнову шкоду як наслідки злочину (суспільно небезпечного діяння), що мають вартісну форму та полягають у безпосередньому обмеженні

матеріального блага особи (викрадення, пошкодження, знищення майна), у позбавленні її можливості одержати заплановані доходи (позбавлення заробітку внаслідок втрати працездатності чи його зменшення тощо), а також у понесенні особою будь-яких додаткових майнових витрат (на лікування, протезування, сторонній догляд, поховання; втрата особами, що перебували на утриманні померлого, його заробітку) [128, с. 7].

Дискусійним є питання про можливість відшкодування в кримінальному процесі неодержаних доходів – упущеної вигоди, яка означає неодержання потерпілим тих майнових благ, які він міг би отримати, якби не було вчинено щодо нього кримінального правопорушення або незаконних рішень чи дій (бездіяльності) правоохоронними органами або судом. Автор підтримує позицію Г. М. Куцкір про те, що до розміру майнової шкоди мають включатися не лише прямі збитки, а й неотримані доходи. При цьому відшкодування шкоди в натурі (надання замість знищеної або пошкодженої речі того ж роду та якості, її ремонт тощо) не є перешкодою до відшкодування, крім того, ще й заподіяних збитків у вигляді неотриманих доходів, які особа одержала б у разі незастосування до неї відповідних заходів процесуального примусу. До збитків необхідно включати також витрати на ремонт речей, суму, на яку зменшилася вартість майна в результаті втрати початкового товарного виду та цінності, споживчих якостей, які воно мало до моменту незаконного вилучення, а також ту різницю в отриманні прибутків, що виникла в результаті часткової втрати цінності майна. Так, особа має право ставити питання про відшкодування будь-яких витрачених коштів у зв'язку з кримінальним провадженням щодо неї. Це в кожному конкретному випадку дасть змогу уповноваженому органу (посадовій особі) враховувати реальні витрати, яких зазнала особа [93, с. 14]

Якщо завдано моральної (немайнової) шкоди, негативні наслідки виражаються в порушенні нормального психічного стану індивіда, в його моральних стражданнях, що викликані приниженням честі та гідності, або доброго ставлення в суспільстві до конкретної юридичної особи (державної

установи, комерційної організації, підприємства та ін.), до його ділової репутації [236, с. 174].

Серед науковців немає єдиного підходу щодо визначення моральної шкоди. Так, А. О. Власов вважає за необхідне дати таку класифікацію моральної шкоди: 1) моральна шкода, не пов'язана із фізичним стражданням (коли фізичні страждання не співвідносяться з моральними переживаннями); 2) моральна шкода, пов'язана із фізичними стражданнями (коли фізична шкода співвідноситься з моральним переживанням) [30, с. 99-100].

В. В. Нагаєв у своїй роботі, присвяченій основам проведення психологічної експертизи, пропонує замість поняття «моральна шкода» вживати більш змістовне і сучасне – «психологічна шкода», яка, до речі, вживається в деяких державах (США, Великій Британії). На його думку, психологічна шкода охоплює і фізичні, і психічні страждання [117, с. 245-246].

Як зауважує Г. Г. Горшенков, моральна шкода полягає в несприятливих наслідках правопорушення, яких зазнає особа у вигляді фізичних, психічних страждань, моральних переживань, соціального дискомфорту, а також упущеної вигоди та додаткових витрат як наслідку прямого чи непрямого применшення немайнових благ [42, с. 8-9].

А. О. Суховіліна, яка досліджувала проблеми реабілітації незаконно засуджених осіб у кримінальному процесі України, вважає, що моральна шкода спричинена реабілітованому – це несприятливі для особи наслідки незаконного кримінального переслідування чи незаконного засудження у формі моральних та фізичних страждань, порушення фізичного чи психологічного стану здоров'я, суб'єктивних переживань, душевного болю, посттравматичного впливу, позбавлення можливостей реалізувати свої життєві та професійні плани й перспективи, немайнові та майнові права [201, с. 129].

Слід підкреслити, що таке визначення моральної шкоди стосується не тільки реабілітованих осіб, а й будь-якої особи, що стала жертвою злочину.

Ми підтримуємо точку зору М. Є Шумило, який вважає, що моральна шкода визначається не тільки суб'єктивними, але й об'єктивними обставинами.

До них слід віднести погіршення соціального статусу потерпілого, що виражається в негативному ставленні до особи за місцем роботи та проживання, обмеженні у виборі професії, втраті перспективи просування по службі та ін. Практика свідчить, що в результаті психічних страждань людина може увійти в стан депресії. Це один з видів психічних розладів, основними ознаками якого є пригнічений стан, що супроводжується розладом мислення, моторними, а також сомато-вегетативними порушеннями, котрі призводять до зміни настрою. Крім того, депресивний синдром має тенденцію до повторення, змінюючи життєвий ритм людини й заважаючи соціальній адаптації. Також поряд із цим відзначаються стійкі порушення сну, головні болі, знижується апетит, підвищується артеріальний тиск, настає розлад ендокринної системи. Також може виникати істерія і неврози [244, с. 272].

У Постанові № 4 від 31.03.1995 р. «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» Пленум Верховного Суду (далі – ПВС) України роз'яснив, що під моральною шкодою слід розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб. Немайнова (моральна) шкода, завдана юридичній особі, полягає у втратах немайнового характеру, що настали у зв'язку з приниженням її ділової репутації, посяганням на фірмове найменування, товарний знак, виробничу марку, розголошенням комерційної таємниці, а також вчиненням дій, спрямованих на зниження престижу чи підірив довіри до її діяльності [158].

Цю позицію віддзеркалює і Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

Так, розглядаючи 7 квітня 2016 р. касаційну скаргу в кримінальному провадженні за № 1201422040004231 на вирок Київського районного суду м. Харкова й ухвалу Апеляційного суду Харківської області щодо обвинувачення ОСОБА_6, який 17 серпня 2014 р. о 22 годині у стані алкогольного сп'яніння із револьвера «Safari» вчинив навмисне вбивство

ОСОБА_9, Вищий спеціалізований суд зазначив, «як видно із вироку районного суду, визначаючи розмір моральної шкоди, суд урахував тяжкість наслідків вчиненого злочину і моральні та фізичні страждання матері вбитого. Ураховуючи наведене, керуючись засадами виваженості і розумності, суд дійшов до обґрунтованого та розумного висновку про необхідність стягнення моральної шкоди у сумі 100000 грн, а не 500000, як того вимагала потерпіла» [228].

Правовим підґрунтям відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням майнової шкоди та компенсації моральної є норми цивільного права, які встановлюють позадоговірну (деліктну) відповідальність за заподіяння шкоди протиправною поведінкою особи (статті 22, 23, 1166, 1167 та інші статті гл. 82 ЦК України). Проблеми правового регулювання відшкодування шкоди, завданої злочином, у цивільному праві досліджували В. В. Васильєв [23], О. А. Волков [31], А. С. Головін [39], Т. С. Ківалова [71], Л. І. Ляшевська [99], С. Я. Ременяк [164], Д. С. Шапошніков [241] та ін.

Пленум Верховного Суду України дав роз'яснення щодо відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої правопорушенням, у низці своїх постанов, а саме: «Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочином, і стягнення безпідставно нажитого майна» від 31.03.1989 р.; «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» від 27.03.1992 р.; «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31.03.1995 р.; «Про відшкодування витрат на стаціонарне лікування особи, яка потерпіла від злочину, та судових витрат» від 7.07.1995 р. Ці постанови хоча повною мірою і не враховують сучасних правових реалій, але ж усе-таки здатні надати судам правильні орієнтири щодо вирішення питань, пов'язаних із цивільним позовом у кримінальному провадженні [86].

У практичній діяльності виникає багато проблемних питань, які розглядалися в роботах Т. П. Будякової [21], О. В. Вітрук [28],

М. І. Гошовського [44], О. Назарова [119], Т. І. Панасюка [133] та ін., щодо особливостей доказування факту спричинення моральної шкоди в ході розгляду кримінальних проваджень у судах України, оскільки особи, що стали жертвами злочину, не завжди мають змогу надати достатню кількість доказів, які б підтвердили спричинені їм моральні страждання.

Для визначення розміру відшкодування моральної шкоди необхідно з'ясувати низку питань, найбільш повний перелік яких запропонований в Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженій наказом Міністерства юстиції України № 53/5 від 8.10.1998 р., зокрема встановити, чи є обставини кримінального правопорушення психотравмуючими для потерпілого, чим спричинені страждання і який можливий розмір грошової компенсації за завдані страждання.

На думку К. Беляєвої, українські суди неоднозначно вирішують питання щодо визначення розміру моральної шкоди при однаковій втраті професійної працездатності і встановленні однакової групи інвалідності. Так, при 15% втрати працездатності мінімальний розмір морального відшкодування становив 1,5 тис. грн, а максимальний – 50 тис. грн; при 50% втрати працездатності мінімальний розмір морального відшкодування становив 2 тис. грн, а максимальний 150 тис. грн [15].

За даними, наведеними Т. Безпалим, аналіз вироків судів у різних областях України свідчить, що суди, приймаючи рішення про відшкодування моральної шкоди, призначають різні розміри відшкодування залежно від багатьох факторів. Так, наприклад, у вирокх, винесених судами м. Києва у 2012 р. за ст. 286 КК України (порушення правил безпеки дорожнього руху особою, яка керує транспортним засобом, що спричинило смерть потерпілого або заподіяло йому тяжкі тілесні ушкодження) розмір відшкодувань унаслідок заподіявання моральної шкоди становить від 2500 грн до 250000 грн, проте середня сума відшкодування від 30 тис. до 80 тис. грн. При винесенні вироків суд ураховував, які саме наслідки були результатом вчинення кримінального

правопорушення (смерть чи тяжкі тілесні ушкодження), хто є відповідачем у провадженні (фізична особа, юридична особа, страхова компанія чи представник неповнолітнього), хто є позивачем (потерпілий, його чоловік / жінка, представник неповнолітнього потерпілого), наявність та обґрунтованість моральної шкоди та інше [14].

На жаль, у законодавстві України не встановлені критерії, які визначають максимальний та мінімальний розмір моральної шкоди в грошовому еквіваленті.

Як слушно зазначає Ю. Моторний, «абсолютна суб'єктивність судді щодо визначення мінімальних сум відшкодування моральної шкоди нерідко дає підстави для негативної оцінки судової системи взагалі. Прагнучи захистити, відстояти свої права та законні інтереси в суді, громадяни все частіше саме в ході судового процесу зазнають моральних страждань, заряджаються негативними емоціями, втрачають віру в справедливість, верховенство закону» [115]. Автор наголошує на необхідності закріплення в окремому законі «тарифної системи», тобто визначення підстав, критеріїв та меж для стягнення моральної шкоди. Особливості психіки потерпілого, його особиста реакція на подію можуть бути враховані судом, коли передбачатиметься не чітко визначена сума, а певні рамки, в яких необхідно розглядати позов.

Доказом цього, на його думку, є визнання юристами Постанови Кабінету Міністрів від 23.06.1993 р. №472 «Про затвердження правил відшкодування власником підприємства, установи або уповноваженим ним органом шкоди, заподіяної працівникові ушкодженням здоров'я, пов'язаним із виконанням трудових обов'язків». Саме в п. 1.1 Правил передбачено розмір відшкодування моральної шкоди, який не може перевищувати 150 неоподаткованих мінімумів доходів громадян (11550 грн) [115].

Ця пропозиція є найбільш слушною. Тому пропонується визначити такі критерії та межі з урахуванням відсотків втраченої працездатності та групи інвалідності, що дасть експертам можливість при проведенні судово-

психологічної експертизи надавати обґрунтований висновок, а суду приймати справедливі рішення.

Останнім часом в юридичній літературі з'являються пропозиції щодо вдосконалення засобів відшкодування фізичної шкоди, завданої злочином. Так, М. Новіков висловив пропозицію щодо відшкодування фізичної шкоди шляхом примусово-легалізованого та добровільного відшкодування фізичної шкоди через трансплантацію органів злочинця до тіла жертви. На його думку, у разі спричинення легких тілесних ушкоджень, середньої тяжкості та частини деяких тяжких, що виліковуються шляхом регенерації, достатньо моральних та майнових відшкодувань з боку злочинця. А деякі тяжкі тілесні ушкодження, завдані потерпілій особі злочином, роблять цю людину інвалідом, або її життя межує зі смертю, де перевага на користь життя залежить від фізичного (примусово-легалізованого або добровільного) відшкодування, що розглядається як крайня необхідність. Саме тому, на думку М. Новікова, у цьому разі медико-біологічне відшкодування може бути корисним для здоров'я потерпілої особи за рахунок частини здоров'я злочинця, але це є винятковим засобом, тобто встановленою судом крайньою необхідністю [122, с. 360].

Виникає питання: чи має право ця ідея на втілення в кримінальне законодавство (визнання відібрання органів у злочинця з метою пересадки їх постраждалій від злочину особі крайньою необхідністю) та в кримінальне процесуальне законодавство (визначення процедури примусово-легалізованого або добровільного відшкодування фізичної шкоди) [193]?

Для розв'язання цього питання слід визначитися, чи відповідають такі пропозиції принципам гуманізму та законності, на яких будується правова система України. У 1996 р. в Україні накладено мораторій на такий вид покарання як смертна кара. Приєднавшись до європейських стандартів з прав людини, держава взяла на себе міжнародно-правові зобов'язання виконання положень Європейської конвенції з прав та основоположних свобод 1950 року. Відповідно до цих стандартів смертна кара визнана міжнародною спільнотою

як антигуманний вид покарання. Із цих позицій вилучення органів з тіла злочинця для пересадки їх потерпілому виглядає не менш антигуманним засобом, ніж смертна кара. До того ж, М. Новіков не розглядає дуже важливе питання: як сприйматиме постраждала людина пересаджений в її організм орган (нирку, печінку, легені, частину шкіри тощо), який вилучено в особи, що спричинила їй злочином неймовірні фізичні страждання. Така операція завдасть ще більшої моральної шкоди здоров'ю постраждалій особі.

Крім того, деякі зарубіжні науковці вважають, що будь-який трансплантат містить елементи, які сприяють незворотній зміні рефлексів. Є таке поняття як «клітинна пам'ять». Кожна клітина, кожна ДНК володіє знаннями, пам'яттю про свій організм та, оселяючись в іншому тілі, не просто несе цю пам'ять із собою, а й розповсюджує її по всьому організму. Та дійсно, коли вчені зацікавилися психологічними проблемами осіб, що знову повернулися до життя, з'ясувалося – багато з них відчують дивне почуття зміни особистості.

Загальновідомо, що людина, яка перенесла будь-яку трансплантацію все життя потребує не тільки довготривалого лікування, а й психологічної адаптації та допомоги. Тому ідею примусового медико-біологічного або добровільного відшкодування фізичної шкоди за рахунок вилучення органів у злочинця можна назвати невдалою і дуже жорстокою науковою фантазією, яка не має права на втілення в кримінальне та кримінальне процесуальне законодавство.

До того ж, М. Новіков не розглядає питання, які наслідки можуть виникнути в разі судової помилки, коли орган буде вилучений з тіла особи, яка буде визнана невинуватою. Яким чином цій особі буде відшкодовано шкоду, яка настала в результаті неправомірних дій суду та правоохоронних органів?

Твердження М. Новікова, що внесення цих пропозицій «зменшить кількість порушень, оскільки кожний правопорушник знатиме, що відшкодування можливе власною шкірою, нирками, печінкою» [122, с. 360], є аналогічним твердженням прихильників існування смертної кари. Доведено, що наявність у законі смертної кари не є показником зменшення рівня злочинності.

Тому й медико-біологічне вилучення органів з тіла злочинця виглядає сумнівним засобом попередження насильницьких злочинів.

Тому варто знаходити інші засоби відшкодування фізичної шкоди, заподіяної злочином. Такою альтернативою має стати створення Державного фонду допомоги потерпілим від насильницьких злочинів. У межах діяльності такого фонду варто передбачити можливість виділення державних коштів на проведення операцій та лікування осіб, які зазнали тілесних ушкоджень, у тому числі й першочергової трансплантації.

Аналізуючи сферу відшкодування шкоди, слід зазначити, що в самому понятті «відшкодування шкоди» виділяють дві сторони: матеріальну та процесуальну [72, с. 7]. Так, відшкодування (компенсація) шкоди не зводиться лише до притягнення винних у скоєнні злочину осіб до кримінальної відповідальності, встановлення її підстав та ухвалення про це рішення. Необхідно також ураховувати і врегульовану нормами кримінально-процесуального права діяльність органів досудового розслідування, прокурора та суду. Їх завданням також є вжиття всіх передбачених законом заходів щодо швидкого й повного усунення негативних майнових та інших наслідків злочину [140, с. 464].

Матеріальна сторона відшкодування (компенсації) шкоди впливає з його цивільно-правової природи як об'єкта деліктних зобов'язань, яким воно виступає в цивільному праві й згідно зі ст. 1192 ЦК України полягає у поновленні майнової сфери потерпілого в натурі або в повному відшкодуванні завданих збитків [237].

Розглядаючи матеріальну сторону відшкодування шкоди, Я. М. Романюк та Л. О. Майстренко зауважують, що відшкодування шкоди, завданої майну, визначається такими загальними ознаками: 1) вчинення особою (заподіювачем шкоди) деліктного правопорушення, яке характеризується наявністю завданої майну шкоди, протиправності поведінки заподіювача, причинного зв'язку між протиправною поведінкою заподіювача та шкодою, вини заподіювача; 2) річ знищена або пошкоджена, і саме в цьому й полягає порушення права власності

потерпілого, а не в тому, що він позбавлений права володіння своїм майном; 3) між потерпілим і заподіювачем до моменту завдання речі шкоди не було жодних зобов'язальних правовідносин, або ж потерпілий і заподіювач хоча й перебували між собою в зобов'язанні певного виду, але дії заподіювача шкоди вийшли за межі змісту таких зобов'язань [171, с. 30].

Захист майнових та особистих немайнових прав і законних інтересів потерпілих від злочину досягається в нинішньому кримінальному процесі України декількома правовими способами, за допомогою яких в одних випадках реалізується цивільна (майнова) відповідальність, а в інших – кримінальні та кримінально-процесуальні способи захисту [140, с. 464].

Процесуальна сторона полягає в діяльності суб'єктів кримінального процесу щодо реалізації передбачених законом форм відшкодування.

Підтримуємо точку зору С. Ю. Турова, який стверджує, що весь комплекс кримінально-правових дій, що здійснюються в процесі реалізації функції забезпечення відшкодування завданої злочином шкоди, містить у собі: визначення характеру та розміру завданої злочином шкоди та встановлення його безпосереднього зв'язку із скоєним злочином; установлення тих фізичних та (або) юридичних осіб, які постраждали від даного конкретного злочину, а також виявлення та викриття осіб, винних у заподіянні такої шкоди; знаходження протиправно вилученого в потерпілого майна та виявлення інших джерел відшкодування шкоди, а також уживання заходів до їх збереження з метою забезпечення відшкодування заподіяної шкоди; визнання осіб, що зазнали шкоди від злочину, цивільними позивачами та забезпечення їм повної реалізації своїх процесуальних прав; вирішення питання про способи відшкодування шкоди, в тому числі через прийняття рішення про повернення потерпілому викраденого в нього майна в натуральному або грошовому вираженні; прийняття судом відповідного рішення за цивільним позовом потерпілого (цивільного позивача); виконання прийнятих процесуальних рішень з питань відшкодування шкоди; перевірка правильності виконання

рішень судів першої інстанції з питань відшкодування шкоди судами апеляційної, касаційної та (або) наглядової інстанції [209, с. 158-159]

Щодо форм відшкодування шкоди в кримінальному процесі, то це питання залишається дискусійним, оскільки норми глави 9 КПК України 2012 р. не усунули проблем стосовно цього. Так, на думку авторів підручника 2013 р. «Кримінальний процес» Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної та ін., існують такі форми відшкодування (компенсації) шкоди: 1) добровільне відшкодування (компенсація) шкоди (ч. 1 ст. 127 КПК України); 2) примусове відшкодування (компенсація) шкоди, яке у свою чергу поділяється на види: а) цивільний позов (ч. 2 ст. 127, статті 128, 129 КПК України); б) звернення застави на виконання вироку в частині майнових стягнень (ч. 1 ст. 177; частини 4, 11 ст. 182 КПК України); в) компенсація потерпілому шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, за рахунок Державного бюджету України (ч. 3 ст. 127, частини 2, 3 ст. 572 КПК України); г) кримінально – правова реституція (п. 5 ч. 9, ч. 10 ст. 100; ч. 4 ст. 374 КПК України). Окремо, на їхню думку, передбачена така форма, як відшкодування (компенсація) шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду у випадках та в порядку, передбачених законом (ст. 130 КПК України) [88, с. 82].

В основу цієї класифікації покладено критерій добровільності чи примусовості при відшкодуванні шкоди, що, на нашу думку, є цілком логічним і зумовлює певні процедури самого відшкодування та його правових наслідків.

Відшкодування (компенсація) шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, або суду автори підручника вважають особливою формою, оскільки шкода, яка відшкодовується, спричинена не в межах кримінального провадження, що розслідується або розглядається судом, а в іншому провадженні, передбаченому Законом України від 01.12.1994 р.

Автори науково-практичного коментаря КПК України за редакцією Ю. П. Аленіна, Л. І. Аркуші, В. Д. Басая, В. Д. Берназа та ін. 2013 р., коментуючи положення ст. 127 КПК України виділяють три форми (способи) відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні: 1) добровільне відшкодування (компенсація) шкоди (ч. 1 ст. 127 КПК України); 2) стягнення судовим рішенням за результатами розгляду цивільного позову в кримінальному провадженні (ч. 2 ст. 127 КПК України); 3) компенсація потерпілому шкоди державою за рахунок Державного бюджету України (ч. 3 ст. 127 КПК України) [85, с. 320].

О. М. Миколенко звертає увагу на те, що запропонована законодавцем класифікація має певні недоліки логіко-лінгвістичного характеру, і тому пропонує розмежувати форми (способи) відшкодування шкоди за підставами її відшкодування на дві форми: 1) відшкодування (компенсація) шкоди, яка була заподіяна в результаті вчинення кримінального правопорушення; 2) відшкодування (компенсація) шкоди, яка була заподіяна в результаті незаконних рішень, дій чи бездіяльності органів (посадових осіб), що наділені відповідними повноваженнями в межах кримінального провадження.

На його думку, першу форму відшкодування (компенсації) шкоди в кримінальному провадженні за критерієм добровільності чи примусовості можна поділити на: а) добровільне відшкодування (компенсація) шкоди (ч. 1 ст. 127 КПК України); б) стягнення судовим рішенням за результатами розгляду цивільного позову в кримінальному провадженні (ч. 2 ст. 127 КПК України); в) відшкодування (компенсація) шкоди, завданої потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, за рахунок Державного бюджету України (ч. 3 ст. 127 КПК України) [110, с. 149].

Запропонована О. М. Миколенко класифікація форм відшкодування шкоди частково конкретизує запропоновану в КПК України класифікацію та може бути використана в детальному дослідженні відшкодування (компенсації) шкоди, яке буде здійснено в другому розділі дисертації.

Слід зауважити, що інститут відшкодування шкоди є міжгалузевим інститутом, окрім кримінального процесуального законодавства, він передбачений також законодавством цивільно-процесуальним, яке передбачає пред'явлення позову про відшкодування в порядку цивільного судочинства. Такий спосіб захисту порушених майнових та особистих немайнових прав і законних інтересів потерпілий може реалізовувати як до початку кримінального провадження, так і після його завершення, зокрема у випадках не пред'явлення цивільного позову в кримінальному провадженні або ж залишення його судом без розгляду.

Аналізуючи положення КПК України 2012 р. про відшкодування шкоди не можна не звернути увагу на те, що порівняно з КПК України 1960 р. було вдосконалено форми відшкодування шкоди, види (характер) шкоди, що підлягає компенсації, а також характер суспільно небезпечних діянь, якими заподіюється шкода. Так, наприклад, було розширено предмет цивільного позову в кримінальному провадженні за рахунок можливості відшкодування не лише майнової, а й компенсації моральної шкоди, що завдана потерпілому.

У цьому параграфі дисертаційної роботи ми не аналізуємо питання ефективності форм відшкодування (компенсації) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, цьому присвячено наступний розділ. Але ми звертаємо увагу на те, що питання правового регулювання, пов'язані з кримінальною правовою реституцією, добровільним відшкодуванням (компенсацією) завданої злочином шкоди, з провадженням, розглядом, вирішенням цивільного позову в кримінальному провадженні, виконанням вироку в частині відшкодування шкоди, «розкидані» по всьому кримінальному процесуальному законодавству. Негативні наслідки від такої «розкиданості» очевидні.

Отже, автор вважає, що в КПК України має бути окрема глава, яка б містила всі питання, пов'язані з правовим регулюванням завданої злочином шкоди фізичним та юридичним особам. Тому пропонуємо розширити главу 9 КПК України і передбачити в ній такі положення: 1) добровільне відшкодування (компенсація) шкоди; 2) примусове відшкодування

(компенсація) шкоди шляхом заяви та розгляду цивільного позову; 3) звернення застави на виконання вироку в частині майнових стягнень; 4) кримінально правова реституція; 5) відшкодування (компенсація) шкоди потерпілому завданій кримінальним правопорушенням за рахунок Державного бюджету України; 6) відшкодування (компенсація) шкоди, завданій незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду.

Ураховуючи актуальність уваги, яка зараз приділяється захисту прав, свобод та законних інтересів потерпілих [92, 133, 208, 232], упорядкування вищезазначених питань у КПК України стає необхідним. Крім того, це сприятиме реалізації такої складової принципу законності як якості прийняття нормативно-правових актів. Велика кількість відсильних норм у законі не свідчить про його якість. Тому розширення глави 9, присвяченої відшкодуванню завданій злочином шкоди, сприятиме вдосконаленню кримінального процесуального законодавства та сприйняттю його положень простими громадянами, які потребують вирішення складних життєвих ситуацій.

1.2. Міжнародний, зарубіжний та вітчизняний досвід відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному процесі

У питанні реформування механізму відшкодування (компенсації) шкоди, завданій злочином, для України важливий досвід міждержавного правового регулювання, приведення національного законодавства до міжнародних стандартів з прав людини і громадянина. Не можна оминати увагою також накопичену практику зарубіжних країн, які успішно реформували своє законодавство у сфері захисту прав потерпілих.

Законодавство будь-якої демократичної правової держави Європи спирається не тільки на міжнародні акти ООН, але й на документи Ради Європи.

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права зобов'язує державу забезпечити будь-якій особі ефективний засіб правового захисту у випадках порушення її прав та свобод. Право на захист для будь-якої особи, яка його потребує, забезпечується державою, її компетентними судовими, адміністративними чи законодавчими органами. Відповідно до ч. 5 ст. 9 цього Пакту «кожен, хто був жертвою незаконного арешту чи тримання під вартою, має право на компенсацію, якій надано позовної сили. Згідно з ч. 6 ст. 14 «Коли будь-яку особу остаточним рішенням було засуджено за кримінальний злочин і коли винесений їй вирок був потім скасований або їй було даровано помилування на тій підставі, що якась нова чи нововиявлена обставина незаперечно доводить наявність судової помилки, то ця особа, котра зазнала покарання в результаті такого засудження, одержує компенсацію згідно з законом, коли не буде доведено, що зазначена невідома обставина не була свого часу виявлена виключно або частково з її вини» [108].

Обов'язок забезпечити відшкодування шкоди жертві злочину також передбачений Конвенцією проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. Так, у ст. 14 зазначено, що Кожна держава-сторона забезпечує у своїй правовій системі одержання відшкодування жертвою катувань й підкріплене правовою санкцією право на справедливу й адекватну компенсацію, включаючи заходи для якомога повнішої реабілітації. У разі смерті жертви внаслідок катування право на компенсацію надається її утриманцям [75].

Серед документів ООН слід відзначити Декларацію основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою [50]. Цей міжнародно-правовий акт є важливим саме через те, що в ньому подається поняття жертви злочину. Під терміном "жертви" розуміють осіб, яким індивідуально або колективно було завдано шкоди, включаючи тілесні пошкодження або моральний збиток, емоційні страждання, матеріальний збиток або істотне обмеження їх основних прав в результаті дії або бездіяльності, що порушує чинні національні кримінальні закони держав-членів, включаючи закони, що

забороняють злочинне зловживання владою (п. 1 розд. А). Також відповідно до цієї Декларації та чи інша особа може вважатися "жертвою" незалежно від того, чи був установлений, заарештований, відданий суду або засуджений правопорушник, а також незалежно від родинних відносин між правопорушником і жертвою. Термін "жертва" у відповідних випадках охоплює близьких родичів або утриманців безпосередньої жертви, а також осіб, яким було завдано шкоди при спробі надати допомогу жертвам, що знаходяться в тяжкому становищі, або запобігти віктимізацію (п. 2 розд. А) [50]. Аналізуючи положення Декларації, можна дійти висновку, що визначення жертви набагато ширше від поняття потерпілого або цивільного позивача за КПК України, оскільки основний акцент у цьому документі зроблено не на причинному зв'язку між злочином і наступними наслідками, а на самому факті заподіяння шкоди певній особі в результаті злочину. Таким чином, відповідно до цієї Декларації жертва злочину – це будь-яка особа або група осіб, яким внаслідок злочину було завдано шкоду, безвідносно тієї обставини, чи була дана шкода завдана безпосередньо злочином, чи ні [125, с. 415].

Декларація містить положення, які визначають принципи компенсації. Так, згідно з п. 12 розділу А «У тих випадках, коли компенсацію неможливо отримати в повному обсязі від правопорушника або з інших джерел, державам слід вживати заходів до надання фінансової компенсації: а) жертвам, які в результаті тяжких злочинів отримали значні тілесні ушкодження або суттєво підірвали своє фізичне або психічне здоров'я; б) сім'ям, зокрема, утриманцям осіб, які померли або стали фізично чи психічно недієздатними у результаті такої віктимізації».

Відповідно до п. 13 «державам слід сприяти створенню, зміцненню та розширенню національних фондів для надання компенсації жертвам. При необхідності в цих цілях можуть створюватися і інші фонди, в тому числі в тих випадках, коли держава, громадянином якої жертва є, не в змозі відшкодувати жертві завданий їй збиток» [50].

Як слушно вказує В. Т. Нор, «позитивним в Декларації є встановлення прав потерпілої особи, в тому числі і право на відшкодування, незалежно від будь-якої формальної обставини, якою традиційно у кримінальному провадженні є факт визнання потерпілої особи цивільним позивачем, виражений у відповідному процесуальному акті. Це зовсім не означає, що потрібно виключити необхідність визнання особи потерпілою. Варто лише звернути увагу на те, що виникнення у особи статусу потерпілого викликано об'єктивними обставинами, а не розсудом компетентного органу чи посадової особи» [125, с. 416].

Право потерпілого на відшкодування (компенсацію) завданої кримінальним правопорушенням шкоди передбачено спеціальною Європейською конвенцією щодо відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів [53]. Ця конвенція виходить із понять справедливості та суспільної солідарності, про що вказано в преамбулі. Коли відшкодування збитків не може бути забезпечено з інших джерел, держава повинна це взяти на себе для таких категорій: а) для тих, кому завдано серйозних тілесних ушкоджень або розладу здоров'я внаслідок умисного насильницького злочину; б) для тих осіб, які знаходились на утриманні померлих у результаті такого злочину (ст. 2). В суми за мінімальним переліком витрат потерпілому з відшкодування завданої злочином шкоди входять: втрата заробітку, витрати на ліки та госпіталізацію, витрати на поховання та у випадках, що стосуються утриманців, – їх утримання (ст. 4). При цьому в конвенції вказані правові випадки, коли розмір відшкодування шкоди може бути зменшений або відмінений: а) у зв'язку з поведінкою жертви як під час злочину, так і до, і після; б) якщо потерпілий або заявник причетні до організованої злочинності або є членами організації, яка причетна до насильницьких злочинів; в) якщо повне або часткове відшкодування суперечить сенсу справедливості або публічного порядку.

Зазначена Конвенція підписана в Страсбурзі в 1983 р. та набрала чинності 1 лютого 1988 року. Враховуючи, що зміст Конвенції досить прогресивний,

більшість застережень, що обмежують обов'язок держави матеріально допомагати жертвам злочину, фактично зводять нанівець досягнення цілей, зазначених у документі. До числа країн, що ратифікували Конвенцію, належать Азербайджан, Данія, Франція, Німеччина, Чехія, Португалія, Іспанія, Швейцарія, Сполучене Королівство, Швеція, Норвегія [189]. На жаль, Україна цю конвенцію не підписала та не ратифікувала.

Новим базовим документом, який визначив основні напрями у сфері захисту прав потерпілих, стала Директива 2012/29 Європарламенту від 25.10.2012 р. У ній встановлені мінімальні стандарти прав потерпілих, їх підтримки та захисту від злочинів, визначені пріоритети статусу жертв злочинів у національних системах кримінальної юстиції європейських держав.

У цій Директиві передбачається, що жертва злочину має зайняти центральне місце в кримінальному судочинстві, інакше мета правосуддя не буде досягнута. Держави Євросоюзу мали привести своє внутрішнє законодавство до відповідності із цією директивою до листопада 2015 р. [68, с. 30-32].

В Україні, яка прагне стати повноправним членом європейської спільноти, судово-правова реформа здійснюється повільно. Багато питань, що стосуються прав осіб, потерпілих від злочинів, залишаються невирішеними.

Багато з зарубіжних країн пішли шляхом державної підтримки тих потерпілих, що не мають можливості отримати компенсацію від винуватого. До них належать Франція, Великобританія, Нова Зеландія, де створені державні інституції з відшкодування шкоди, завданої насильницькими злочинами [232].

Заслуговує на особливу увагу також концепція «відновного правосуддя», підтримана сьогодні в таких країнах як США, Канада, Німеччина, Франція, Великобританія, Бельгія, Фінляндія, Швейцарія [59, 179]. Вона з'явилася у 80-х роках XX століття в США й Канаді та отримала розробку в працях багатьох зарубіжних учених і документах міжнародних організацій.

Ідеологи концепції розглядають «відновне правосуддя» як альтернативний спосіб вирішення кримінально-правового конфлікту, природа

якого розкривається в такому: 1) «відновне правосуддя» має однакове призначення з традиційною кримінальною юстицією – захист прав осіб, які є потерпілими від злочину, та осіб, які вчинили злочин. Але ці завдання досягаються різними способами: кримінальна юстиція шляхом примусу, а відновне правосуддя – за допомогою заходів впливу, що базуються на стимулюванні добровільної правослухняної поведінки. Тому концепція «відновного правосуддя» бачить сенс правосуддя не у відплаті, карі, а в добровільному загладжуванні шкоди самим злочинцем. З урахуванням цього першочерговим завданням «відновного правосуддя» є виявлення та задоволення потреб потерпілого, що виникли у зв'язку зі скоєнням злочину. Це – необхідність відшкодування збитку й відновлення відчуття безпеки, можливість поділитися власною історією та бути почутим, отримати відповіді на питання, які хвилюють; 2) у «відновному правосудді» роль злочинця і жертви наповнюється новим змістом: вони стають активними й безпосередніми його учасниками, уповноваженими на спільне і самостійне вироблення підходу до врегулювання виниклого між ними конфлікту та прийняття рішення [199, с. 197]. Мова йде про безпосередню та активну участь у вирішенні питань про відшкодування завданої шкоди, що дає можливість сторонам відчути свою вагу в цьому процесі, на відміну від традиційної системи кримінального судочинства, яке сприяє формуванню почуття відчуженості [105, с. 413]. В атмосфері, спрямованій на угоду, жертва отримує офіційне визнання того, що її переживання реальні і виправдані, що її права несправедливо порушені злочином і підлягають відновленню, а також впевненість у тому, що насильство, яке трапилося щодо неї, більше не повториться; 3) як основа «відновного правосуддя» відшкодування шкоди має глибше значення, ніж просто матеріальне відновлення втрат, понесених жертвою в результаті злочину. У відшкодуванні шкоди вбачається прийняття злочинцем відповідальності за вчинене, що неможливо без визнання ним основних фактів у провадженні, у тому числі своєї вини у вчиненні злочину. Однак за змістом концепції згоду на участь у відновлювальній процедурі не слід ототожнювати

з визнанням провини в юридичному сенсі. Відповідно до Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № К (99) 19 підкреслюється: «Немає необхідності в тому, щоб обвинувачений визнав свою провину, а органи правосуддя, щоб не порушити засаду презумпції невинуватості <...>, не повинні вважати його винуватим. Досить того, що обвинувачений приймає на себе певну відповідальність за подію». Крім того, згода обвинуваченого з викладеними обставинами злочину в ході переговорів щодо укладання угоди не повинні бути використані як докази в подальшому судовому розгляді в тому ж кримінальному провадженні, якщо воно повернеться назад до правоохоронних органів після невдалої спроби примирення; 4) у сфері «відновного правосуддя» діють інші засади і форми організації процесу. Відновлювальна процедура суперечить засаді змагальності. Змагальна форма правосуддя орієнтована на протистояння сторін, яке посилює існуючий конфлікт між ними і в якому «виграє» лише одна із сторін. Головним дійовими особами є злочинець і держава, яка одноосібно приймає рішення, як реагувати на злочин. На відміну від офіційного кримінального судочинства, «відновне правосуддя» орієнтоване на персоналізований діалог, будується на засаді самовизначення сторін, тобто передання їм повноважень для пошуку й прийняття взаємоприйняттого рішення, конфіденційності бесід посередників з учасниками конфлікту, зменшення ролі держави в його вирішенні, притягнення найближчого соціального оточення для відновлення жертви і підтримки злочинця в діях з відшкодування шкоди і зміни своєї поведінки [199, с. 198]; 5) згода сторін на участь у процедурі примирення має бути добровільною, інформованою та усвідомленою. Отже, до початку застосування примирення (медіації) необхідно переконатись, що сторони володіють повною інформацією про свої права, характер і процедуру процесу, можливі наслідки своїх рішень. Повинні вживатись допоміжні заходи для усвідомлення сторонами свого права на правову підтримку, тлумачення та роз'яснення. Процедура медіації не може застосовуватись у разі неусвідомлення будь-якою стороною значення цього процесу [105, с. 419]; 6) свідченням досягнутих

результатів відновного процесу є угода про примирення – суб'єктивно справедливий юридичний результат для конкретних людей. Зміст цієї угоди визначають самі сторони конфлікту, виклавши в ньому свою суб'єктивну правду про подію злочину, його причини, обставини та наслідки. Укладення договору про примирення веде до обов'язкового для слідчого і суду звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності. Іншими словами, договір має таку ж силу, як рішення суду, і перешкоджає судовому переслідуванню за тими ж фактами; 7) відновне правосуддя має свої обмеження: по-перше, допускається, що деякі злочинці в цілях громадської безпеки повинні бути ізольовані від суспільства; по-друге, надмірні вимоги потерпілого до правопорушника повинні бути обмежені в разі їх невідповідності тяжкості вчиненого ним діяння. Центральним елементом відновного способу вирішення кримінально-правового конфлікту є медіація як спеціально організована процедура, що передбачає участь посередника – третьої, незадіяної в конфлікті сторони [199, с. 199]. Медіатор – це нейтральна особа, яка пройшла спеціальну підготовку і не є представником інтересів ні жертви, ні правопорушника. Спочатку медіатор зустрічається окремо із жертвою і правопорушником, вислуховує їх версії про те, що сталося, відповідає на їх питання і з'ясовує, чи мають вони бажання продовжити процес. Якщо обидві сторони виявляють таке бажання, посередник організовує їх зустріч. Жертва вислуховує кривдника і може з'ясувати будь-які питання, які виникли у неї, висловити свої почуття, дати вихід емоціям. Правопорушник вислуховує їх і може дати відповіді на питання жертви, пояснити своє ставлення до вчиненого. Якщо сторони дійдуть згоди про примирення, вони складають контракт у письмовій формі про відшкодування збитків. Контракт надсилається органу, який надіслав справу на примирення. Якщо справа надійшла з суду, цей контракт може стати частиною вироку. Якщо справа надійшла з поліції чи від прокурора, справа може бути закрита після успішного виконання контракту [105, с. 408]. Отже, у більшості зарубіжних країн медіація являє собою метод, який використовується уповноваженими у сфері кримінальної юстиції посадовими особами для

примирення сторін і добровільного відшкодування заподіяної злочином шкоди [199, с.197-199].

Виходячи із суті та призначення відновного правосуддя, можна окреслити ключові засади, що покладені в його основу: 1) визнання важливості почуттів та потреб потерпілого, що проявляється в можливості для потерпілого розповісти про свої потреби та переживання, бути почутим, зустріти розуміння та підтримку; 2) прийняття правопорушником відповідальності за спричинену шкоду, що передбачає визнання власної провини та готовість до відшкодування завданих збитків; 3) активне залучення сторін – надання сторонам (правопорушник та потерпілий) повноважень щодо пошуку та прийняття взаємоприйняттого для них рішення. Ця засада проявляється також у тому, що саме сторони є компетентними у вирішенні проблеми; 4) запобігання повторному вчиненню злочину, що зумовлено тим, що будь-яка програма відновного правосуддя має своїм завданням не лише реагування на злочин, але й визначення його основних детермінантів та можливих шляхів їх подолання; 5) добровільність участі у відновному процесі всіх зацікавлених сторін. Будь-який процес відновного правосуддя буде ефективним лише за умови добровільної згоди сторін на їх участь. Указана засада проявляється також у тому, що як потерпілий, так і правопорушник можуть відмовитись від цієї процедури на будь-якому її етапі; 6) нейтральність посередника, який повинен неупереджено сприймати інтереси та почуття обох сторін й активно допомагати їм чітко зрозуміти та сформулювати власні інтереси; 7) конфіденційність – всі учасники процедури беруть на себе зобов'язання не поширювати будь-яку інформацію, що стала їм відома, без згоди іншої сторони [121, с. 332].

До процедур відновного правосуддя належать програми примирення потерпілого та правопорушника, серед яких: медіація між потерпілим та правопорушником (кримінальна медіація, програма примирення); сімейні конференції (сімейні групові наради). Ці процедури проводять нейтральні посередники – медіатори, які, як правило, є представниками громадських організацій або спеціальних структур – служб медіації. Крім зустрічі з метою

примирення та складання угоди щодо усунення наслідків злочину, програми відновного правосуддя передбачають також заходи з підтримки потерпілого та правопорушника, відшкодування шкоди потерпілому та соціальні послуги в громаді для потерпілого чи правопорушника [177, с. 39].

Таким чином, відновне правосуддя за визначенням Ю. І. Микитина – це особлива кримінально-процесуальна форма, на основі якої сторони кримінально-правового конфлікту вирішують його за посередництва третьої нейтральної сторони шляхом максимального відновлення матеріального, морально-психологічного стану та соціального статусу, що існував до вчинення злочину [109, с. 6].

Порівняльно-правовий аналіз кримінально-процесуального законодавства деяких зарубіжних країн виявив низку особливостей у правовому регулюванні відшкодування завданої злочином шкоди.

Наприклад, Кримінально-процесуальний кодекс Федеративної Республіки Німеччини передбачає можливість пред'явлення вимоги про відшкодування заподіяної злочином шкоди. В рамках кримінального судочинства будь-яка особа, якій було заподіяно тілесні ушкодження чи матеріальні втрати в результаті злочинного діяння і щодо якої ще не було прийнято інших юридично обов'язкових до виконання рішень проти обвинуваченого і входить до компетенції судів загальної юрисдикції. Така вимога може бути подана вже в ході судового розслідування або під час судового розгляду, але до моменту пред'явлення доказів. Заява, в якій висловлена вимога, може подаватися в письмовому вигляді до прокуратури і після висунення обвинувачення – до суду або усно, для фіксації її судовим реєстратором. Вона також може бути подана в усній формі в ході основного слухання справи судом. Прокуратура при проведенні розслідування щодо відповідача або суд, до якого були заявлені вимоги, відповідають за правильне вирішення таких вимог відповідно до закону. У заяві повинні бути вказані предмет і підстава позову. Розмір відшкодування має розраховуватися за загальними правилами, але це не є обов'язковим, якщо сума підлягає встановленню винятково експертом або якщо

заявлено вимогу про відшкодування шкоди за біль і страждання, розрахування якої здійснюється за оглядом суду. Що ж до самого провадження за позовом потерпілого про відшкодування заподіяної шкоди, то за КПК ФРН для нього характерними є такі ознаки. Правове регулювання відшкодування заподіяної злочином шкоди здійснюється за правилами, передбаченими кримінально-процесуальним законодавством за тими винятками, коли КПК ФРН прямо відсилає до цивільно-процесуального законодавства. Зокрема, це стосується участі адвоката потерпілого в судовому засіданні (параграф 404, п. 5 КПК ФРН), вимог до змісту рішення суду в частині задоволення вимог потерпілого (параграф 406, п. 1 КПК ФРН), виконання рішення про стягнення (параграф 406 КПК ФРН). Основні ж питання врегульовані кримінально-процесуальним кодексом [125].

Як зазначають В. Т. Нор та Х. Р. Ханас, можливість розгляду майнових вимог потерпілого в кримінальному процесі ФРН вкрай обмежена. Суд може в будь-який момент відмовитися від вирішення вимог потерпілого, коли перевірка їх обґрунтованості може призвести до затягування процесу. Крім того, потерпілий не має права на оскарження навіть у тому випадку, якщо суд відмовляє в задоволенні його майнової вимоги. Істотне обмеження прав потерпілого на відшкодування завданої злочином шкоди не можна розглядати у відриві від усієї сукупності норм, що регулюють правове становище цього суб'єкта кримінального процесу. Так, потерпілий позбавляється права особисто ознайомлюватися з матеріалами кримінальної справи. Таке право належить лише адвокату потерпілого, але і в його здійсненні може бути відмовлено, якщо це зумовлено вищими охоронюваними інтересами обвинуваченого або інших осіб, або <...> загрожує цілям попереднього розслідування, або пов'язане з істотним затягуванням процесу (параграф 406 е, п. 2 КПК ФРН). Позбавлення права на ознайомлення з матеріалами кримінальної справи позбавляє можливості здійснення будь-яких інших прав, що належать потерпілому. Усе це дозволяє зробити висновок про те, що законодавство Німеччини не містить достатніх гарантій захисту прав потерпілого в кримінальному процесі. Така

ситуація історично зумовлена тим, що Кримінально-процесуальний кодекс (Уложення) діє в Німеччині з 1877 року з численними змінами. Цей акт у своїх формулюваннях відображає як кайзерівську епоху, так і часи Веймарської республіки, нацистський режим і повоєнне становлення демократії. Ця обставина, помножена на традиційно панівне в німецькій правовій науці уявлення про сильну державу, і приводить у результаті до порушення прав потерпілого [125].

За КПК Франції право на відшкодування завданої злочином шкоди, проступком або порушенням належить кожному, кому особисто завдано шкоди. З січня 1977 року був прийнятий Закон №77-5 «Про відшкодування шкоди за тілесну шкоду, завдану потерпілому злочином». Цей закон доповнює КПК Франції новими статтями (ст. 706.3-706.13), що регулюють питання виплати компенсації потерпілим від злочину. Завдяки цьому закону потерпілий здобув можливість отримати компенсацію за завдану йому злочином шкоду від держави до того моменту, коли злочинець стане перед судом, який окрім основного вироку винесе рішення про відшкодування шкоди. Сама держава в регресному порядку стягує із засудженого всі свої затрати з виплати шкоди потерпілому від злочину [235, с. 192].

У США в 1984 році був прийнятий федеральний закон – «Закон про жертви злочину». Крім того, в США діє Програма виплати компенсацій жертвам злочину. Відповідно до цієї програми потерпілий має низку прав у досудовому і судовому провадженні, здебільшого пов'язаних із правом на інформацію про злочин, рух справи, обмеження контактів з обвинуваченим та іншими заходами безпеки. Право на отримання компенсацій настає після оголошення вироку. В числі компенсацій, що надаються жертвам злочину, Програма передбачає такі можливості: отримання допомоги по безробіттю, дострокове розірвання угоди про аренду, зміну замків, отримання муніципального житла, сплата телефонних розмов та інших переговорів за рахунок держави [204, с. 228].

У Новій Зеландії існує модель відновного правосуддя для неповнолітніх – так звана «сімейна конференція». Конференцію проводить соціальний працівник, окрім жертви й правопорушника, на ній присутні члени їх родин, адвокат, співробітник поліції (у ролі обвинувача). Учасники конференції обговорюють скоєний злочин. Потім правопорушник зі своєю родиною виходять із кімнати, приймають рішення й повертаються зі своєю пропозицією. Вся група обговорює прийняте рішення. Йдеться не тільки про відшкодування збитку, а й про відповіді на інші питання, зокрема про можливість призначення злочинцеві кримінального покарання, про участь його в якій-небудь реабілітаційній програмі. Всі присутні в кімнаті повинні погодитися із цим [107, с. 214].

Гене́за розвитку положень вітчизняного кримінального процесуального законодавства про відшкодування шкоди, завданої злочином, дає змогу визначити, що відшкодування шкоди, завданої злочином, як одна з найефективніших форм захисту особи мала місце ще за стародавніх часів некодифікованого права, яке ототожнювалося із покаранням у вигляді матеріальної компенсації потерпілій особі. У подальшому матеріальне відшкодування сплачувалося не тільки скривдженій особі, а й громаді, яка зазнала шкоди від вчиненого злочину [18, с. 6].

За дослідженням Д. Г. Тальберга, серед староруських джерел права найбільш відомим правовим актом, що регулював відносини відшкодування шкоди, завданої злочином, є «Руська правда». Саме в цій пам'ятці права ми можемо знайти вказівку на регулювання зобов'язань у сфері цивільного обігу на підставі договору або внаслідок правопорушення (делікту). Зобов'язання з відшкодування шкоди виникали в результаті вчинення злочину, а також із правопорушень цивільного характеру. «Руська правда» варіювала штрафи, що сплачувалися винуватими особами залежно від належності майна певній особі. Найбільшим захистом користувалося майно, що належало князю. Такий же принцип діяв стосовно громадян, що мали різній соціальний статус. За часів російської імперії, зокрема при Петрі I, у 1697 р. був виданий указ про

встановлення пошукового порядку провадження для всіх категорій справ. Пам'ятки права тих часів, зокрема Військові артикули, містять вказівку на можливість відшкодування завданої шкоди. Загальна норма ст. 189 Артикула військового (1715 р.) встановлювала правило про обов'язковість відібрання украденого у злочинця. Установи про губернії 1775 р. поклали початок формальному відокремленню кримінального і цивільного процесів шляхом утворення двох палат для цивільного й кримінального суду. У 1765 р. указом Катерини II було заборонено стягувати відшкодування шкоди за правилами, що діяли раніше. Потерпілим належало задовольнятися поверненням їм украдених речей, а якщо їх було недостатньо, решта стягувалась з приховувачів, злочинців і скупників краденого. У проектах укладень, що були розроблені при Катерині II в 1754 і 1756 р., передбачався розгляд у кримінальному процесі цивільно-правових вимог про відшкодування шкоди. При встановленні відсутності складу злочину розшук припинявся, а відшкодування шкоди передавалося на розгляд цивільного суду [203, с. 70].

Згідно з Укладенням про покарання кримінальні й виправні 1845 р. при провадженні у кримінальній справі належало користуватися нормами не тільки кримінального, а й цивільного права та процесу. Були вперше введені поняття «цивільний позивач» і «цивільний позов», розглянуті в безпосередньому зв'язку з кримінальною справою. Під цивільним позовом розуміли вимогу про винагороду за завдану злочином шкоду й збитки. Цивільний позивач – це особа, яка заявила про цю винагороду під час провадження кримінальної справи, але не користується правами приватного обвинувача. Цивільний позов у кримінальному процесі міг бути заявлений на будь-якій стадії кримінального процесу до відкриття судового засідання [29, с. 258-262].

Відповідно до Статуту кримінального судочинства 1864 року були значно розширені права потерпілого про відшкодування шкоди. Так, ст. 6 визнавала право потерпілого заявити позов про винагороду за спричинену шкоду в межах кримінального судочинства і визнання його цивільним позивачем. Стаття 7 передбачала, що цивільний позивач, який не заявив позов про винагороду до

початку судового засідання, не має права починати позов у кримінальному, але може пред'явити його в цивільному суді після остаточного рішення у кримінальній справі. Стаття 15 закріплювала обов'язок обвинуваченого (підсудного) нести відповідальність за вчинені особисто дії, а також можливість відшкодування шкоди іншими особами, вказаними в законі, за дії вчинені обвинуваченим (підсудним). Стаття 18 передбачала, що у випадках закриття кримінальної справи, позов про винагороду потерпілого розглядається в цивільному судочинстві.

Відповідно до ст. 19 відмова від заявленого позову про шкоду та збитки, завдані злочином, не була підставою для закриття кримінальної справи. Але в разі досягнення примирення і закриття кримінальної справи (ст. 20) обвинувачений (підсудний) звільнявся від відшкодування шкоди [172, с. 122].

Питання про винагороду за збитки відповідно п. 2 ч. 1 ст. 776 вирішувалось вироком суду [172, с.195].

Якщо для підтвердження заявленого стороною позову необхідно зібрати додаткові свідчення чи зробити детальний розрахунок, суд відповідно до ст. 785 виділяє позов у цивільне провадження, але покладає подальший розгляд цього позову на одного із своїх членів [172, с. 195].

Слід зазначити, що Статутом кримінального судочинства 1864 р. було також передбачено право реабілітованої особи на відшкодування завданої шкоди. Так, ст. 32 передбачала: «Виправданий рішенням судової установи має право у межах, встановлених законом (ст. 708-784) на винагороду за шкоду та збитки, які були наслідком неправильного обвинувачення» [172, с. 121-123]. А ст. 780 надавала право виправданому підсудному просити про винагороду за шкоду та збитки, завдані йому внаслідок безпідставного притягнення до суду [172, с. 195].

Як бачимо, положення Статуту кримінального судочинства 1864 р. заклали демократичний фундамент розвитку законодавства про відшкодування шкоди в кримінальному судочинстві. Ці положення були враховані при реформування кримінального процесуального законодавства за часів

радянської влади (КПК УРСР 1922 р. та КПК УРСР 1927 р. [40]), у яких було закріплено право потерпілого заявити цивільний позов у кримінальному процесі. У подальшому ці положення знайшли відображення в кримінально-процесуальному законодавстві всіх республік, що входили до складу СРСР, оскільки їх кримінально-процесуальні кодекси базувалися на Основах кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік 1958 р. Так, п. 4 ч. 1 ст. 15 Основ серед обставин, що підлягають доведенню, передбачав необхідність доказування у кримінальній справі характеру та розміру збитку, завданого злочином; ст. 25 Основ визначала процесуальний статус цивільного позивача як особи, що зазнала матеріальної шкоди від злочину, яка вправі при провадженні в кримінальній справі пред'являти до обвинуваченого й осіб, які несуть матеріальну відповідальність за дії обвинуваченого, цивільний позов, що розглядається судом разом із кримінальною справою [127].

Ці положення були закріплені й у КПК УРСР 1960 р. [90]. Після розпаду СРСР незалежні держави, що входили до його складу стали на шлях реформування власного кримінального процесуального законодавства. Важливу роль у збереженні єдиного підходу до розв'язання завдань кримінального процесу та збереження позитивних здобутків правової системи, в яку входили ці держави, відіграв Модельний кримінально-процесуальний кодекс держав – учасниць Співдружності незалежних держав від 17 лютого 1996 р. [112].

У Модельному КПК норми, що стосуються цивільного позову й пропоновані для закріплення в КПК незалежних держав, викладені в главі 23 «Цивільний позов в кримінальному судочинстві» шостого розділу «Майнові питання в кримінальному судочинстві», яка має таку структуру: стаття 191. Законодавство, яке застосовується при провадженні за цивільним позовом; стаття 192. Значення вироку, що набув законної сили або рішення суду за цивільним позовом; стаття 193. Особи, які мають право пред'явити цивільний позов; стаття 194. Зустрічні позови; стаття 195. Пред'явлення і підтримання цивільного позову прокурором; стаття 196. Звільнення цивільного позивача від

сплати державного мита; стаття 197. Пред'явлення цивільного позову; стаття 198. Відмова у прийнятті позовної заяви; стаття 199. Забезпечення відшкодування за цивільним позовом; стаття 200. Відмова від цивільного позову; стаття 201. Підсудність цивільного позову; стаття 202. Вирішення цивільного позову; стаття 203. Відшкодування майнової шкоди за ініціативою суду.

Слід зазначити, що в Модельному КПК питання заяви та вирішення цивільного позову врегульовані досить докладно на відміну від Основ кримінального судочинства 1958 року. Модельний КПК передбачає можливість заяви цивільного позову у випадках заподіяння злочином не тільки майнової, але й моральної шкоди (п. 4 ч. 2 ст. 193), а також наводить перелік витрат потерпілого, з яких складається майновий збиток.

У більшості КПК пострадянських держав використовується запропонована Модельним КПК структура та зміст цього процесуального інституту. Ці положення без істотних змін закріплені в розділах «Майнові питання в кримінальному процесі»: у главі 19 «Цивільний позов в кримінальному процесі» КПК Азербайджану [211]; в аналогічних главах: 20 КПК Вірменії [214]; 20 КПК Казахстану [215]; главі 1 розділу VII КПК Молдови [216]; главі 15 КПК Таджикистану [217]; главі 21 КПК Туркменістану [219]; главі 33 КПК Узбекистану [218] та ін.

У той же час у КПК Грузії інститут цивільного позову в кримінальному процесі відсутній. Ст. 57 КПК Грузії «Права потерпілого» не передбачає права потерпілого заявляти цивільний позов, якщо діями обвинуваченого йому було завдано шкоди [212].

У КПК Естонії відсутня глава, норми якої регулюють майнові питання. Лише п. 2 ст. 38 «Права та обов'язки потерпілого» передбачає право потерпілого пред'явити цивільний позов до закриття судового слідства в повітовому суді [220].

Цікавим видається положення ст. 173 КПК Республіки Казахстан у частині, яка передбачає фонд компенсації шкоди потерпілим та порядок його

відшкодування. Згідно з положеннями цієї статті: 1. Особи, визнані постановою органу кримінального переслідування потерпілими у випадках, порядку, розмірах і строки, передбачені законодавчим актом про фонд компенсації шкоди потерпілим, мають право невідкладно отримати повністю або частково державну грошову компенсацію із цього фонду. Категорії потерпілих, які мають право на невідкладне отримання державної компенсації, визначаються законодавчим актом про фонд компенсації шкоди потерпілим. 2. Обов'язок щодо відшкодування у фонд компенсації шкоди потерпілим виплачених їм грошей суд покладає в розмірі плати, що визначається законодавчим актом про фонд компенсації шкоди потерпілим, вироком на: 1) винувату особу; 2) законних представників неповнолітнього, визнаного винуватим; 3) юридичну особу, яка несе відповідно до закону матеріальну відповідальність за шкоду, завдану кримінально караним діянням фізичній особі. Якщо особу водночас визнано винуватою у вчиненні кількох кримінально караних діянь, плата обчислюється виходячи з найбільш тяжкого з них. 3. Постанова про припинення досудового розслідування з підстав, передбачених пунктами 3), 4) і 12) частини першої статті 35, частиною першою статті 36 цього Кодексу, є підставою для стягнення плати в цивільному порядку до фонду компенсації шкоди потерпілим з осіб, зазначених у частині другій цієї статті, у розмірі, встановленому законодавчим актом про цей фонд [215].

У Кримінально-процесуальному законі (КПЗ) Латвії термін «цивільний позов у кримінальному процесі» відсутній. Проте глава 26 «Відшкодування шкоди, завданої злочинним діянням» розділу шостого «Майнові питання в кримінальному процесі» передбачає поняття компенсації шкоди, завданої потерпілому (ст. 350); право потерпілого подати заяву про компенсацію шкоди на будь-якій стадії процесу до видалення суду для винесення вироку (ст. 351); розмір компенсації (ст. 352); осіб, на яких може бути покладений обов'язок компенсації (ст. 353); мита у фонд компенсації потерпілим (ст. 354).

Цікавою є диспозиція ст. 352 КПЗ Латвії, відповідно до якої «суд встановлює розмір компенсації після заяви потерпілого з урахуванням:

1) розміру завданої майнової шкоди; 2) тяжкості та характеру скоєння злочинного діяння; 3) завданих фізичних страждань, неминущих каліцтв і втрати працездатності; 4) глибини й публічності морального образи; 5) психічних травм» [210].

Викладені в цій статті критерії визначення компенсації завданої потерпілому шкоди можуть бути використані для вдосконалення процесуальних норм цього інституту.

У КПК України 2012 р. питання відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні та цивільного позову закріплені в розділі 9 «Відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні, цивільний позов».

Відшкодування потерпілому завданої кримінальним правопорушенням шкоди за рахунок Державного бюджету України як один із способів її відшкодування за КПК України, поки що залишається без реалізації. Під впливом закордонного досвіду та рекомендацій низки міжнародних актів в Україні було підготовлено і подано до Верховної Ради України декілька проектів законів про умови та порядок відшкодування державою потерпілим – фізичним особам – такої шкоди. Зокрема, 27.10.2010 р. у Верховній Раді України був зареєстрований проект № 7303 Закону України «Про відшкодування за рахунок держави матеріальної шкоди фізичним особам, які потерпіли від злочину», який не був прийнятий 5 квітня 2011 р. [143].

Найшвидше прийняття зазначеного закону, без сумніву, сприятиме вдосконаленню механізму відшкодування завданої злочином шкоди та наблизить нашу державу до демократичної європейської спільноти.

Висновки до розділу 1

Дослідження поняття та форм відшкодування (компенсації) шкоди дало змогу дійти висновку, що до матеріальних наслідків вчиненого злочину (кримінального правопорушення) слід віднести не тільки майнову шкоду, яка

має вартісну форму, але й неотримані доходи, які особа одержала б у разі незастосування до неї протиправних дій.

На підставі аналізу питання про вдосконалення засобів відшкодування фізичної шкоди, завданої злочином, доведено неможливість утілення в кримінальне та кримінальне процесуальне законодавство України внесеної М. Новіковим пропозиції про медико-біологічне відшкодування (відібрання органів у злочинця з метою пересадження їх постраждалій особі). Тому що вилучення органів (легенів, нирок, частин печінки, шкіри) із тіла злочинця є не менш антигуманними заходами, ніж смертна кара, від якої Україна відмовилася в 1996 р., приєднавшись до європейських стандартів з прав людини. Така операція завдасть постраждалій особі ще більше моральних та фізичних страждань.

Підтримано точку зору щодо створення Державного фонду допомоги потерпілим від насильницьких злочинів. Запропоновано в межах діяльності цього Фонду передбачити можливість виділення державних коштів на проведення операцій, лікування осіб, які зазнали тілесних ушкоджень від насильницьких злочинів, у тому числі й першочергової трансплантації органів.

Зазначено, що норми, які стосуються інституту відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному процесі містяться в різних главах нового КПК України, що ускладнює їх застосування. Тому пропонується главу 9 чинного КПК України розширити, передбачити в ній форми та порядок відшкодування (компенсації) шкоди:

- добровільне відшкодування (компенсацію) шкоди;
- примусове відшкодування (компенсацію) шкоди шляхом заяви та розгляду цивільного позову;
- звернення застави на виконання вироку в частині майнових стягнень;
- кримінально правову реституцію;
- відшкодування (компенсацію) шкоди потерпілому завданої кримінальним правопорушенням за рахунок Державного бюджету України;

- відшкодування (компенсацію) шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду.

Проаналізовано положення міжнародних актів ООН та документів Ради Європи та доведено, що висловлені в цих документах вимоги до держав, що приєдналися до цих міжнародних документів, мають бути імplementовані у вітчизняне законодавство, зокрема, можливість державної підтримки потерпілих, що не мають можливості отримати компенсацію від винуватого, а також утілення концепції відновного правосуддя.

На підставі проведеного системного аналізу норм кримінального процесуального законодавства зарубіжних країн та країн СНД визначено положення, які можуть бути використані для вдосконалення вітчизняного кримінального процесуального законодавства, зокрема, відшкодування шкоди за рахунок держави та визначення розміру компенсації моральної шкоди.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФОРМ ВІДШКОДУВАННЯ (КОМПЕНСАЦІЇ) ШКОДИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

2.1. Правове регулювання добровільного відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні

Сучасна міжнародна і європейська практика захисту прав людини свідчить про тенденції відмови світової спільноти від виключно каральної реакції на злочин, яка не може належним чином забезпечити як права осіб, які його вчинили, так і потерпілих [107, с. 213]. На сьогодні в Україні особливої актуальності набуває реалізація концепції відновного правосуддя та розробка механізму добровільного відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням зокрема.

Питання добровільного відшкодування (компенсації) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, у своїх роботах торкалися С. Є. Абламський [1-4], Ю. М. Грошевий [88], В. Жук та О. Майстренко [56], Я. О. Клименко [72], В. Т. Маляренко [87; 105], В. Т. Нор [124; 125], О. Є. Соловійова [186], І. І. Татарин [205; 206] та ін.

Добровільне відшкодування (компенсація) заподіяної шкоди як спосіб відновлення майнових прав потерпілих передбачений ч. 1 ст. 127 КПК України, згідно з якою підозрюваний, обвинувачений, а також за його згодою будь-яка інша фізична особа чи юридична особа має право на будь-якій стадії кримінального провадження відшкодувати шкоду, завдану потерпілому, територіальній громаді, державі внаслідок вчинення кримінального правопорушення [84].

Слід зазначити, що, порівняно із чинним КПК України 2012 р., КПК України 1960 р. взагалі не передбачав окремої статті про право або обов'язок добровільного відшкодування шкоди. У ст. 7-1 КПК України 1960 р. серед

підстав закриття кримінальної справи зазначено примирення обвинуваченого, підсудного з потерпілим. Стаття 8 КПК України 1960 р. визначала порядок звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням обвинуваченого, підсудного з потерпілим. Так, прокурор, а також слідчий за згодою прокурора мав право за наявності підстав, зазначених у ст. 46 КК України, винести мотивовану постанову про направлення справи до суду для вирішення питання про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності. За наявності підстав, зазначених у ст. 46 КК України, у справах, які надійшли до суду з обвинувальним висновком, суд у судовому засіданні міг винести постанову про закриття справи. Отже, матеріально-правовими підставами звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із примиренням обвинуваченого, підсудного з потерпілим було вчинення вперше злочину невеликої тяжкості [86, с. 26, 30-31].

Чинний КПК України в ч.1 ст. 127 вводить правило, відповідно до якого добровільне відшкодування (компенсація) заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди можливе як самим підозрюваним чи обвинуваченим, так і будь-якою фізичною чи юридичною особою на прохання підозрюваного чи обвинуваченого або за наявності його згоди. Однак, якщо стосовно фізичних осіб як суб'єктів добровільного відшкодування заподіяної підозрюваним, обвинуваченим шкоди якихось застережень (крім наявності в них цивільної дієздатності) не виникає, то щодо юридичних осіб вони є. Річ у тім, що добровільно відшкодовувати заподіяну підозрюваним, обвинуваченим майнову та/або моральну шкоду вправі лише юридичні особи приватного права. Юридичні особи публічного права, а так само ті, що утворені і функціонують на основі державної чи комунальної власності, такого права не мають [86, с. 348]. Отже, до суб'єктів цієї форми відшкодування не належать юридичні особи, які: а) є особами державної або комунальної власності; б) фінансуються з місцевого, Державного бюджету України; в) належать суб'єктам господарювання, що є в державній або комунальній власності, або в статутних капіталах яких є частка державної, комунальної власності [88, с. 244].

Але слід зауважити, що механізм коментованого способу відшкодування (компенсації) завданої злочином шкоди кримінальним процесуальним законодавством не передбачений. Положення про добровільне відшкодування шкоди є новелою КПК України 2012 р., КПК України 1960 р. такого положення не передбачав узагалі. Однак, цей спосіб відшкодування завданої злочином шкоди залишається досить поширеним. Тож законодавче закріплення добровільного відшкодування винуватим заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди як окремого правового способу усунення шкідливих його наслідків є позитивним явищем, про що свідчить судова практика.

Добровільне відшкодування шкоди має важливе значення при призначенні покарання: по-перше, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 66 КК [83] України пом'якшує покарання; по-друге, відповідно до п. 3 ч.1 ст. 65 КК України позитивно характеризує особу підозрюваного, обвинуваченого. Крім того, добровільне відшкодування заподіяної потерпілому кримінальним правопорушенням шкоди є однією з обов'язкових умов підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності відповідно до статей 45, 46 КК України (у випадках дієвого каяття або в разі примирення потерпілого з обвинуваченим). Детальний аналіз суті положень ст. 285 КПК України про кримінальне провадження щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених КК, дає змогу зробити висновок, що такий підхід породжує певну проблемну ситуацію. Так, він позбавляє визначеності в застосуванні такого засобу захисту порушених прав потерпілої від злочину особи саме через вчинення процесуальних і фактичних дій слідчих і прокурорів, які б пропонували винуватій особі добровільне відшкодування у випадках, коли вона не відшкодовувала шкоду за власною ініціативою.

На наш погляд, у ст. 276 КПК України слід передбачити обов'язок слідчого при повідомленні особі про підозру роз'яснювати, що добровільне відшкодування (компенсація) шкоди, завданої його протиправними діями, та усунення її наслідків є обставиною, яка відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 66 КК України пом'якшує покарання, а також у разі дієвого каяття або примирення

з потерпілим і повного відшкодування шкоди кримінальне провадження може бути закрито відповідно до статей 45, 46 КК України та ст. 285 КПК України.

Аналіз положень цивільного законодавства дає змогу визначити способи відшкодування (компенсації) завданої шкоди, а саме: а) відшкодування шкоди в натурі (наприклад, повернення викрадених речей того ж роду і такої ж якості; виконання робіт, необхідних для відновлення первісного стану пошкодженої речі, заміна втрачених речей аналогічними або приблизно рівноцінними за вартістю, іншим майном тощо); б) відшкодування збитків у повному обсязі в грошовому еквіваленті; в) загладжування шкоди в інший спосіб (ч. 4 ст. 22, ч. 3 статті 23, 1168, 1192, 1199, 1202, 1203, 1208 ЦК України) [237].

Слід відзначити, що повне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди означає добровільне задоволення в повному обсязі обґрунтованих претензій потерпілого, що базуються на матеріалах кримінального провадження. Таким чином, критеріями для визначення способів відшкодування (компенсації) шкоди є: 1) вид завданої шкоди (моральна, фізична, майнова); 2) позиція потерпілого, яка має пріоритетне значення.

О. Є. Соловйова, яка досліджувала проблемні питання відшкодування шкоди як головної умови застосування інституту примирення сторін у кримінальному процесі України, зазначає, що процедура відшкодування шкоди повинна бути процесуально врегульована, і пропонує складання слідчим протоколу про відшкодування завданих збитків та усунення завданої шкоди потерпілому, де було б повно зазначено про передання винуватим потерпілій особі коштовностей, грошей, речей та ін. (як відшкодування завданої злочином шкоди), у якій кількості, сумі, а потерпілий у свою чергу має зазначити, що претензій до винуватої особи не має і згоден на примирення [186, с. 180-181].

Оскільки згода підозрюваного, обвинуваченого на добровільне відшкодування (компенсацію) шкоди, а також згода потерпілого на відповідний спосіб її відшкодування (компенсацію) має правове значення, то належною процесуальною формою їх фіксації може бути: а) усна заява, оформлена відповідним протоколом або зафіксована в журналі судового засідання та

засвідчена їх підписом; б) письмова заява, що подається потерпілим, підозрюваним, обвинуваченим до органів, які здійснюють кримінальне провадження. У кожному окремому випадку повинні бути зібрані докази, що підтверджують факт добровільного відшкодування (компенсації) завданих збитків або усунення (загладжування) заподіяної шкоди (наприклад, заяви і розписки потерпілих, квитанції, інші фінансові документи), які долучаються до матеріалів кримінального провадження [88, с. 245].

Слід підтримати пропозицію І. І. Татарина [205, с. 13] та Я. О. Клименка [72, с. 7], які пропонують доповнити КПК України статтею про порядок добровільного відшкодування шкоди, в якій передбачити обов'язок слідчого, прокурора складати протокол у випадках: 1) інформування підозрюваного, обвинуваченого про їхнє право на добровільне відшкодування шкоди, завданої потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, та його наслідки; 2) фактичного добровільного відшкодування (компенсації) потерпілому завданої майнової та/або моральної шкоди.

Не можна погодитися з думкою тих науковців, які вважають, що вдосконалисть механізм добровільного відшкодування шкоди передбачене право фізичних чи юридичних осіб добровільно перераховувати кошти на депозитний рахунок органу розслідування чи суду [205, с. 9; 124, с. 35]. Так, І. І. Татарин пропонує доповнити ст. 127 КПК України ч. 4 такого змісту: «Підозрюваний, обвинувачений, а також за його згодою інша фізична чи юридична особа приватного права мають право добровільно внести на депозитний рахунок органу досудового розслідування чи суду кошти для забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням» [205, с. 9]. Автори проекту Кримінально-процесуального кодексу № 1233 від 13.12.2007 були тієї ж думки. Так, стаття 272 зазначеного проекту КПК «Добровільне відшкодування заподіяної злочином чи суспільно-небезпечним діянням шкоди» у п. 3 зазначала: «У разі, якщо підозрюваний, обвинувачений, цивільний відповідач, їхні законні представники, представники, фізичні чи юридичні особи, які в силу закону несуть майнову відповідальність, з метою

відшкодування завданої злочином чи суспільно-небезпечним діянням шкоди перерахували кошти в розпорядження органу досудового слідства, ці кошти зберігаються на депозитному рахунку до вступу в законну силу судового рішення» [89].

На думку автора цієї дисертаційної роботи, така пропозиція науковців відкриває широкі можливості для корупційних схем працівників органів розслідування та суду. Крім того, спричинить затягування необхідних виплат потерпілим. Тому пропонуємо передбачити в КПК України таке положення: «Добровільне відшкодування (компенсація) шкоди може бути здійснене шляхом добровільного відкриття підозрюваним, обвинуваченим або ж за його згодою іншою фізичною чи юридичною особою приватного права банківського рахунка на ім'я потерпілого, який може в будь-який час зняти кошти із цього рахунка».

Добровільність відшкодування шкоди, завданої внаслідок вчинення кримінального правопорушення, є однією з основних умов при укладанні правових угод.

Глава 35 розділу VI «Особливі порядки кримінального провадження» нового КПК України вводить ще одну новелу в кримінальний процес України, а саме кримінальне провадження на підставі угод.

Відповідно до ст. 468 КПК України у кримінальному провадженні можуть бути укладені такі види угод: 1) угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим; 2) угода між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості [84].

Частиною 3 і ч. 4 ст. 469 КПК України передбачено категорії справ, у яких можуть бути укладені угоди про визнання винуватості та про примирення. Так, угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена в провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості та в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення.

Як слушно зазначає М. Квятковський, законодавець у цих нормах закону виходить із класифікації злочинів, визначених ст. 12 КК України, а також наведеного у ст. 477 КПК України переліку конкретних кримінальних правопорушень, розгляд яких належить до категорії приватного обвинувачення [70, с. 103].

Слід зауважити, що судова практика реалізує положення ст. 477 КПК України досить специфічно. Так, у доповненні до інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду (далі – ВСС) України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15.11.2012 № 223-1679/0/4-12 «Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод» роз’яснюється, що угода про примирення може бути укладена тільки у випадках, коли кримінальне правопорушення завдає шкоди приватним інтересам (інтересам фізичної особи) та/або майновим інтересам юридичної особи, тобто лише щодо діянь, які посягають на приватні інтереси та не зачіпають значною мірою публічних інтересів. У злочинах, де основним безпосереднім об’єктом виступають публічні інтереси (зокрема, немайнові), а спричинена конкретним фізичним чи юридичним особам шкода є лише проявом посягання на основний об’єкт, укладення угоди про примирення не допускається [147].

Ураховуючи, що законодавець не вказав таких винятків, можна зробити висновок, що таке судове роз’яснення суперечить змісту ст. 12 КК України та ст. 447 КПК України, тому що ВСС України рекомендує не затверджувати угоди і в тих випадках, коли кримінальні правопорушення підпадають під перелік, що міститься в цих нормах закону, а шкоду було заподіяно лише потерпілому. Наприклад, суб’єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 296 КК України, характеризується мотивами явної неповаги до суспільства. Таким чином, не можна затверджувати угоду про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим у цій категорії справ навіть у тому випадку, коли фактично від злочину шкоду заподіяно лише потерпілому (наприклад, у темному провулку за відсутності інших громадян обвинувачений без причини побив потерпілого), при цьому потерпілий буде позбавлений

можливості ініціювати та укласти угоду про примирення на вигідних для себе умовах і негайно отримати компенсацію за спричинену йому злочином матеріальну та моральну шкоду, оскільки, як правило, лише у випадку укладення угоди обвинувачений може негайно і реально відшкодувати заподіяну шкоду, розраховуючи на більш м'яке покарання [70, с. 103].

На підставі аналізу проблемних питань укладання угод про примирення слід відзначити таке. Стаття 469 КПК України визначає суб'єктів ініціювання та укладання угоди. Так, угода про примирення може бути укладена за ініціативою потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого. Домовленості стосовно угоди про примирення можуть проводитися самостійно потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим, захисником і представником або за допомогою іншої особи, погодженої сторонами кримінального провадження (крім слідчого, прокурора або судді) [84]. Але КПК України не визначає вимог до так званих осіб, погоджених сторонами кримінального провадження.

Убачається, що це місце повинна зайняти така процесуальна особа, як посередник (медіатор). Відповідно до проекту Закону України «Про медіацію» [151], внесеного народними депутатами України А. І. Шкрум, О. І. Сироїд, В. Ю. Пташник, Б. Ю. Березою та ін., медіатор – особа, яка відповідає вимогам, установленим цим законом, та медіаційним застереженням (угодою про медіацію), яка має статус медіатора відповідно до цього закону і яку сторони спору обрали для проведення медіації. Стаття 13 Проекту визначає статус медіатора. Так, медіатором може бути фізична особа, яка досягла двадцяти п'яти років, має вищу або професійно-технічну освіту та пройшла професійне навчання медіації, що має включати 90 академічних годин початкового навчання, в тому числі не менше 45 академічних годин навчання практичних навичок.

Додаткові вимоги щодо набуття статусу медіатора за спеціалізацією можуть установлюватися законами України, організаціями, що забезпечують проведення медіації, об'єднаннями медіаторів.

Медіатором не може бути особа: 1) визнана судом обмежено дієздатною або недієздатною; 2) яка має не погашену або не зняту у встановленому законом порядку судимість; 3) звільнена з посади судді, прокурора, слідчого, з державної служби або із служби в органах місцевого самоврядування за порушення присяги, вчинення корупційного правопорушення; 4) щодо якої відповідно до встановленого законом порядку прийняте рішення про припинення статусу медіатора [151].

Слід зазначити, що в Україні ідея відновного правосуддя та медіації як однієї з її форм підтримується широким колом правників (А. В. Гайдук [35], В. В. Землянська[59], Н. Мазаракі [100], Г. Усатий [224], О. О. Юхно [246] та ін.

Так, останнім часом Верховний Суд України прийняв декілька постанов, що орієнтують суди на активну співпрацю з громадськими організаціями у справі примирення сторін. Наприклад, Постановою Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2004 р. № 5 «Про судову практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» роз'яснюється, що суди повинні активніше залучати громадськість до вирішення питань, які виникають стосовно неповнолітніх та при виконанні вироків чи інших судових рішень щодо них. Рекомендувати судам всіляко підтримувати діяльність тих громадських організацій, які ставлять за мету до судового розгляду справи досягнути примирення між неповнолітнім, котрий учинив злочин, і потерпілим, – надавати таким організаціям відповідну інформацію, інформувати підсудних та інших законних представників про наявність у районі (місті) таких організацій, надавати можливість потерпілому і обвинуваченому звертатися до цих організацій для вирішення конфлікту та досягнення примирення. Досягнення за допомогою таких громадських організацій примирення між потерпілим і обвинуваченим (підсудним), відшкодування потерпілому матеріальної і моральної шкоди можуть бути підставами для закриття справи або врахування як обставини, що пом'якшують покарання [160].

Український Центр Порозуміння розпочав свою роботу в 1994 р. як представництво міжнародної організації Search for Common Ground («Пошук

порозуміння») в Україні. У березні 2002 р. управління юстиції м. Києва зареєстровано благодійну організацію «Український Центр Порозуміння». Ця організація є ініціатором розвитку програм відновного правосуддя в Україні. У 2003 р. Центр розпочав проект зі створення центрів відновного правосуддя в громаді – спеціальних служб, що надають послуги з проведення програм примирення для учасників конфліктів, зокрема кримінальних. Сьогодні центри відновного правосуддя працюють у 13-ти регіонах України, координуючи свою діяльність з місцевою владою, соціальними службами, судами, прокуратурою і міліцією [162].

Ці регіональні центри об'єдналися в Асоціацію груп медіації та Український центр порозуміння і примирення. В Україні при Києво-Могилянській бізнес школі діє Український центр медіації, завданням якого є навчання медіаторів (освітня сфера) і надання послуг незалежним медіатором.

На думку Н. Мазаракі, медіація є новим перспективним способом вирішення спорів як у публічно-правовій, так і приватно-правовій сферах. В Україні на рівні законодавчих ініціатив сформовані підвалини для запровадження медіації та медіаційних процедур, проте при прийнятті Закону «Про медіацію» ці новели потребують чіткого теоретичного підґрунтя: 1) тлумачення термінів (медіація, медіатор, медитативна угода); 2) з'ясування меж поняття юридичних спорів, що можуть бути вирішені за допомогою процедури медіації, адже, наприклад, включення до цієї категорії кримінальних проваджень та справ про адміністративні правопорушення потребує внесення змін до чинного законодавства України; 3) відповідальності учасника процедури медіації [100, с. 97-98].

А. В. Гайдук, досліджуючи проблеми законодавчого забезпечення медіації, наводить позитивні результати використання в Україні Технології альтернативного врегулювання спорів (Alternative dispute resolution, ADR) у межах програми «Прозорість та ефективність судової системи», хоча до цього часу спеціального формалізованого законодавства, що регулює медіацію в Україні не прийнято [35, с. 3].

Г. Усатий, аналізуючи проекти Закону України «Про медіацію», слушно звертає увагу на те, що запровадження інституту медіації має бути узгоджено з нормами Кримінального та Кримінального процесуального кодексів та діяти відповідно до таких принципів: 1) визнання пріоритету та потреб потерпілого, що проявляється в можливості для жертви розповісти про свої потреби та переживання, бути почутим, зустріти порозуміння та підтримку; 2) прийняття правопорушником відповідальності за спричинену злочином шкоду, що передбачає визнання провини та готовність відшкодування завданих збитків; цей принцип визначає основу взаємодії правопорушника та потерпілого під час процедури примирення; 3) самовизначення сторін – надання сторонам повноважень щодо пошуку та прийняття взаємоприйняттого рішення; лише учасники кримінального конфлікту є компетентними при вирішенні проблеми [224, с. 82-83].

Розглядаючи висловлені точки зору щодо вдосконалення процесуальної регламентації процедури медіації та угод про примирення, пропонуємо: п. 1 ст. 469 КПК України викласти у такій редакції: «Угода про примирення може бути укладена за ініціативою потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого. Домовленості стосовно угоди про примирення можуть проводитися самостійно потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим, захисником і представником або за допомогою медіатора, особа якого погоджена сторонами кримінального провадження».

Основним недоліком інституту угод є проблема можливості оскарження. Потерпілий та підозрюваний чи обвинувачений обмежуються у праві подавати апеляційну скаргу відповідно до статей 394, 424 КПК України. За цими статтями апеляційне оскарження можливе лише на підставі призначення більш суворого покарання або винесення вироку без згоди підозрюваного чи обвинуваченого на призначення покарання.

Вважаємо що, неможливість апеляційного оскарження цих рішень суперечить ст. 55 Конституції України, яка передбачає, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів

державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [76]. Слід відзначити, що відповідно до рішення Конституційного Суду України від 25.11.1997 р. за конституційним зверненням гр. Г. Дзюби «частину другу статті 55 Конституції України необхідно розуміти так, що кожен, тобто громадянин України, іноземець, особа без громадянства має гарантоване державою право оскаржити в суді загальної юрисдикції рішення, дії чи бездіяльність будь-якого органу державної влади, органу місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх рішення, дія чи бездіяльність порушують або утискають права і свободи громадянина України, іноземця, особи без громадянства чи перешкоджають їх здійсненню, а тому потребують правового захисту в суді [166].

Неодноразово науковці звертали увагу, що укладена до постановлення вироку угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим не відповідає принципу презумпції невинуватості [64; 5]. Відповідно до ст. 62 Конституції України особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду [76]. Тобто презюмується невинуватість особи на всіх стадіях кримінального процесу аж до обвинувального вироку суду. Угоди про примирення, врегульовані гл. 35 КПК України, суперечать презумпції невинуватості, адже особа визнає себе винуватою в скоєнні злочину або погоджується відшкодувати шкоду завчасно. Як слушно зазначає О. В. Александренко, особливі застереження щодо реалізації норм гл. 35 КПК України виникають, якщо брати до уваги, скажімо, суб'єктивний фактор або можливу упередженість прокурора, який може вплинути на підозрюваного чи обвинуваченого [5, с. 100].

Підсумовуючи викладене, висловлюємо думку, що закриття кримінального провадження за примиренням сторін не суперечать принципу презумпції невинуватості, оскільки сама постанова про закриття кримінального

провадження ґрунтується на висловленій згоді підозрюваного із висунутою щодо нього підозрою і бажанням вирішення кримінального конфлікту у спрощеній формі, без розгляду кримінального провадження по суті в судовому розгляді. Тому існування такої процедури сприятиме найшвидшому відновленню порушених прав потерпілої особи.

Досліджуючи проблемні питання добровільного відшкодування шкоди, вважаємо за потрібне розглянути думку про можливість зупинення строків досудового розслідування на час здійснення медіації.

Так, І. С. Кривонос пропонує розширити перелік підстав зупинення досудового розслідування, що містяться у ст. 280 КПК України, у разі досягнення між потерпілим та підозрюваним (обвинуваченим) домовленості про відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, при вирішенні питання про звільнення від кримінальної відповідальності або при виконанні умов угоди, укладеної на підставі ст. 471 КПК України, на строк, який не перевищує одного року [82, с. 16].

Підтримуємо точку зору М. І. Карпенка, який вважає, що зупинення строків досудового розслідування на час здійснення медіації є суперечливою пропозицією. Він зазначає, що варто лише звернути увагу на те, що стосовно особи, яка вчинила злочин, можуть минати строки перебування її під вартою. Включення часу, відведеного на примирення сторін, до процесуальних строків може призвести до невиправданого затягування процедури медіації її учасниками [64, с. 72-73].

Тому вважається, що передбачити зупинення досудового розслідування для вирішення питання про добровільне відшкодування шкоди не варто.

На підставі вищевикладеного пропонується доповнити КПК України статтею про процесуальний порядок добровільного відшкодування (компенсації) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

2.2. Правове регулювання примусового відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні

Відшкодування (компенсація) шкоди, завданої потерпілому кримінальним правопорушенням, окрім добровільного порядку, здійснюється найчастіше у примусовому порядку шляхом пред'явлення та вирішення цивільного позову та кримінально-правової реституції.

Так, відповідно до ст. 128 КПК України, особа, що зазнала шкоди від злочину, має право у кримінальному провадженні пред'явити до підозрюваного, обвинуваченого цивільний позов. Таким чином забезпечується розв'язання завдання кримінального судочинства – охорона прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть у ньому участь (ст. 2 КПК України) [84].

Учені неодноразово звертали увагу на позитивні риси з'єднаного процесу. Цілком поділяємо думку Я. О. Клименка, який наголошує, що одночасний розгляд судом кримінальної справи і цивільного позову має низку суттєвих переваг: це сприяє більш повному доказуванню підстав та розміру заподіяної шкоди, а також виявленню осіб, які несуть цивільно-правову відповідальність за заподіяння шкоди: виключається паралелізм та дублювання в роботі судів і можливість винесення суперечливих рішень з одних і тих же питань, що, у свою чергу, заощаджує час і кошти держави. До того ж, потерпілий від злочину звільняється від необхідності двічі брати участь у судовому розгляді, і відповідно – отримувати додаткові хвилювання, викликані дослідженням обставин скоєного злочину. Свідки, перекладачі, експерти та інші особи звільняються від повторного виклику [72, с. 3].

Але в науці інститут цивільного позову в кримінальному судочинстві іноді піддається жорсткій критиці. Так, К. В. Можаровська звертає увагу на таку обставину. Відомо, що позиція потерпілого має суттєве, а подекуди (у справах приватного обвинувачення) і вирішальне значення при призначенні винуватому міри покарання. Таким чином, визнання або невизнання підсудним позовних вимог автоматично формує позицію потерпілого. Інакше кажучи,

підсудний, побоюючись негативного ставлення до нього з боку потерпілого, вимушений у частині цивільного позову жертвувати своїми цивільно-правовими процесуальними інтересами. Такий процесуальний гніт повністю ліквідує одну з головних умов змагальності – рівноправність сторін, а разом з нею і саму змагальність [113, с. 178].

У цьому сенсі цікавими є результати проведеного опитування, згідно з яким 58% суддів та 76% слідчих вважають недоцільним розгляд цивільного позову в кримінальному провадженні, а 92 % опитаних адвокатів вважають такий порядок ефективним засобом захисту прав потерпілого.

Щодо питання про суть цивільного позову в кримінальному процесі та його правову природу, то тут необхідно врахувати те, що, як часто зазначають учені, цивільний позов як основний спосіб захисту суб'єктивних цивільних прав становить єдине правове поняття як для цивільного, так і кримінального провадження. Позов є вимогою, зверненою до держави в особі суду, про ухвалення об'єктивно правильного судового рішення. Така вимога може належати приватній особі щодо порушення її суб'єктивних цивільних прав іншою приватною особою, порушення її суб'єктивних публічних прав органом державної влади, а також самій державі в разі порушення правопорядку. При цьому природа позову не змінюється і тоді, коли однією зі сторін процесу є держава в особі того чи іншого свого органу. Завданням суду завжди є встановлення права, а в разі необхідності – захист права від порушення і здійснення права. Право, яке має встановити суд, може бути різним: суб'єктивне цивільне право, суб'єктивне публічне право, право держави на покарання. Унаслідок цього залежно від змісту і властивостей матеріальних прав мають бути встановлені й очевидні відмінності в організації процесу, проте завдання суду в усіх зазначених випадках залишається одним і тим же. Якщо суд повинен встановити право і якщо встановлення права і його захист і є завданням правосуддя, то відповідно до цього завдання метою провадження (як цивільного, так і кримінального) є досягнення об'єктивної істини, тобто відповідність рішення до норми права (правомірність) і дійсних обставин

справи (матеріальна правда у вузькому значенні). І суд повинен мати таке становище, щоб він міг досягти цієї мети, тобто процес має бути організований так, щоб досягнути об'єктивної істини, зберігаючи при цьому найважливіші надбання сучасної правової держави – права особи [69, с. 331, 161, 18].

Без сумніву, інститут цивільного позову є міжгалузевим інститутом, норми якого знаходяться як у цивільно-процесуальному, так і кримінально-процесуальному праві [38, с. 58]. Будучи єдиним за своєю суттю із позовом у цивільному судочинстві, цивільний позов у кримінальному провадженні не може не мати своїх особливостей, які насамперед зумовлені дією в кримінальному процесі принципу публічності. Це проявляється в обов'язку слідчого в разі заподіяння кримінальним правопорушенням шкоди роз'яснити право подання цивільного позову; в обов'язку слідчого і суду вживати заходи для забезпечення пред'явленого цивільного позову; в обов'язку прокурора пред'явити цивільний позов, якщо цього вимагає охорона інтересів держави, а також в інтересах громадян, які через недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самотійно захистити свої права (ч. 3 ст. 128 КПК України) [84].

Отже, слід підтримати думку Я. О. Клименка, який під поняттям цивільного позову в кримінальному процесі розуміє вимогу особи, якій завдано шкоду від злочину, її представника чи в її інтересах прокурора до обвинуваченого чи осіб, які за законом несуть відповідальність за його дії, про відшкодування цієї шкоди, про що заявляється органам, які здійснюють кримінальне провадження, і вирішується судом разом із кримінальною справою [72, с. 8].

Главою 9 КПК України передбачене пред'явлення цивільного позову (ч. 2 ст. 127, статті 128, 129 КПК України). Аналізуючи положення нового КПК України про відшкодування шкоди, не можна не звернути увагу на те, що порівняно з КПК України 1960 р. було вдосконалено види (характер) шкоди, що підлягає компенсації, а також характер суспільно небезпечних діянь, якими завдається шкода. Так, наприклад, було розширено предмет цивільного позову

в кримінальному провадженні за рахунок можливості відшкодування не лише майнової, а й компенсації моральної шкоди, що завдана потерпілому.

Аналізуючи переваги нового КПК України, слід також відзначити, що новий кодекс більш чітко визначив коло громадян, інтереси яких може захищати прокурор. Так, відповідно до п. 3 ст. 128 КПК України цивільний позов може бути поданий прокурором в інтересах громадян, які через недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самотійно захистити свої права.

Необхідно зауважити, що новий КПК України змінив часові межі для пред'явлення цивільного позову. Так, якщо за КПК України 1960 р. цивільний позов міг бути пред'явлений як під час досудового слідства і дізнання, так і під час судового розгляду справи, але до початку судового слідства, то за КПК України 2012 р. цивільний позов може бути пред'явлений лише до початку судового розгляду.

Цю позицію відстоює Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних та кримінальних справ. Так, розглядаючи касаційну скаргу представника ТОВ «Вірджин-Форвардінг» на ухвалу Апеляційного суду Київської області та ухвалу Бородянського районного суду Київської області у кримінальному провадженні № 12015110120000572, Вищий спеціалізований суд зазначив, що цивільний позов цивільного позивача ФОП ОСОБА_2 про відшкодування матеріальної шкоди внаслідок ДТП, який складається зі збитку заподіяного пошкодження її автомашини (400000 грн) та вантажу, переданого для перевезення ТОВ «Вірджин-Форвардінг» (90103,70 грн.), правильно залишений судом без розгляду, оскільки під час досудового підготовчого провадження цивільний позов ТОВ «Вірджин-Форвардінг» не був вчасно заявлений [227].

У науковій літературі єдиної точки зору із цього питання не існує. Більшість авторів вважає, що недоцільно обмежувати можливість пред'явлення цивільного позову досудовим розслідуванням, оскільки це істотно обмежує права потерпілого [234, с. 140]. Інші автори стверджують, що визначення таких

строків дає можливість завершити кримінальне провадження в розумні строки. Так, наприклад, Б. Л. Ващук вважає, що пред'явлення цивільного позову після завершення досудового розслідування не дає змоги органу дізнання, слідчому, прокурору здійснити свій обов'язок щодо доказування цивільного позову, оскільки із цього моменту вчинення будь-яких слідчих дій у справі є неможливим. За умови залучення в цьому випадку до участі у справі цивільного відповідача, який фактично позбавляється можливості ознайомитися з матеріалами кримінальної справи, що стосується цивільного позову. Логічно випливає, що із цією метою необхідно відкладати розгляд справи і надавати цивільному відповідачу таку можливість. А це, у свою чергу, може потягти заявлення відповідних клопотань, задоволення яких буде пов'язане з необхідністю відновлення досудового розслідування та вчинення подальших процесуальних дій, необхідних для проходження справи на наступну стадію процесу. Тому Б. Л. Ващук пропонує закріпити положення в КПК України, відповідно до якого цивільний позов у кримінальному провадженні може бути пред'явлений під час дізнання та досудового слідства, але до моменту його закінчення [24, с. 15].

Інші автори вбачають проблему пред'явлення цивільного позову в кримінальному провадженні до початку судового розгляду. Так, О. А. Панасюк зауважує, що стосовно «судового розгляду» законодавець не є послідовним. Так, відповідно до ч. 1 ст. 316 КПК України після завершення підготовки до судового розгляду суд постановляє ухвалу про призначення судового розгляду; а відповідно до ч. 2 ст. 318 КПК України судовий розгляд здійснюється в судовому засіданні. Тобто судовий розгляд кримінального провадження здійснюється шляхом проведення судового засідання. Стадія судового розгляду кримінального провадження розпочинається з моменту, коли голова суду відкриває судові засідання й оголошує про розгляд відповідного кримінального провадження у призначений для судового розгляду час (ч. 1 ст. 342 КПК України). Однак натомість у ч. 1 ст. 347 КПК України зазначено, що тільки після закінчення підготовчих дій (що здійснюються тільки після

відкриття судового засідання, а отже – після початку судового розгляду) голова суду оголошує про початок судового розгляду. У розвиток цього положення в ч. 2 ст. 347 КПК України вказується, що судовий розгляд починається з оголошення прокурором обвинувального акта. Це наводить на роздуми про те, з якого ж моменту починається судовий розгляд, можна припустити, що а) з моменту відкриття судового засідання (ст. 342 КПК України) або ж б) з оголошення головою суду про початок судового розгляду та оголошення прокурором обвинувального акта (ст. 347 КПК України). А це, у свою чергу, безпосередньо впливає на можливість потерпілим реалізувати своє право пред'явити цивільний позов, оскільки йдеться про різні структурні етапи (частини) стадії судового розгляду [133, с. 153].

Більшість опитаних суддів (85 %) і адвокатів (96%) вважають, що цивільний позов може бути заявлений у судовому засіданні після оголошення прокурором обвинувального акта чи постанови про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру.

На нашу думку, вирішенням цієї ситуації буде повернення до положення КПК України 1960 р., яке передбачало можливість пред'явлення цивільного позову в кримінальній справі й під час судового розгляду справи, але до початку судового слідства (ч. 3 ст. 28 КПК України 1960 р.) [90]. Закріплення цього положення сприятиме справедливому поновленню в правах потерпілого.

Розглядаючи проблемні аспекти дії КПК України 2012 р., вбачається, що вдосконалення потребує встановлення формальних вимог до змісту та форми позовної заяви. Так, відповідно до ч. 4 ст. 128 КПК України форма та зміст позовної заяви повинні відповідати вимогам, установленим до позовів, які пред'являються у порядку цивільного судочинства [84]. Тобто ця стаття за своїм змістом є банкетною, яка відсилає нас до ст. 119 ЦПК України, що розкриває питання форми позовної заяви про відшкодування шкоди. Таке законодавче положення може створити певні складнощі в правозастосуванні. Так, відповідно до ст. 119 ЦПК України позовна заява подається у письмовій формі [238]. Вимога законодавця про письмову форму цивільного позову є

цілком нормальною вимогою до цивільно-правових відносин, але у кримінальних та кримінально-процесуальних правовідносинах викликає складність. Нерідко особа, яка постраждала від кримінального правопорушення, може перебувати достатньо тривалий час у лікувальному закладі, і за таких умов складання письмового цивільного позову само по собі стає проблемою. Таких осіб не можна позбавляти права заявляти цивільний позов.

Кримінальний процесуальний закон європейських країн континентальної системи права, законодавство яких також передбачає можливість пред'явлення цивільного позову в кримінальному провадженні, не містить подібних жорстких формальних вимог до позовної заяви. Так, наприклад, кримінально-процесуальне законодавство Бельгії взагалі не встановлює жодних вимог до оформлення чи змісту позовної заяви про відшкодування шкоди в кримінальному провадженні. Французьке законодавство передбачає можливість пред'явлення цивільного позову навіть усно в судовому засіданні. Законодавство Чехії лише встановлює, що позовна заява має містити підстави та розмір позову про відшкодування [20].

Тому пропонуємо доповнити положенням у КПК України, яке б передбачало подання цивільного позову також в усній формі з обов'язковим складанням при цьому протоколу прийняття позовної заяви.

Потрібно також зауважити, що саме положення ч. 4 ст. 128 КПК України, яке відсилає потерпілу від кримінального правопорушення особу до вимог, установлених для позовів, які пред'являються в порядку цивільного судочинства, в багатьох випадках примушує звертатися до кваліфікованих спеціалістів у галузі права, професійних адвокатів, які знають особливості складання цивільного позову за вимогами ЦПК України. Таким чином, у більшості випадків неподання цивільного позову в кримінальному провадженні відбувається саме через відсутність коштів у потерпілих, які не можуть дозволити собі звернутися до адвоката.

Крім того, унаслідок недотримання вимог ЦПК України потерпілим обвинувачений або його захисник, ознайомившись із цивільним позовом, може заявити клопотання про невідповідність цивільного позову вимогам норм ЦПК України, у той же час заявивши клопотання щодо зняття арешту на його майно, що надасть йому можливість розпоряджатися майном, у тому числі витратити його, щоб найближчим часом не відшкодовувати потерпілому заподіяну шкоду.

Слід зауважити, що положення ч. 4 ст. 128 КПК України само по собі передбачає наявність певного часу, за який потерпіла особа складатиме цивільний позов відповідно до вимог ЦПК України. А за цей час обставини кримінального правопорушення можуть істотно змінитися: майно, на яке має бути своєчасно накладений арешт, може зникнути. Отже, закріплене положення ч. 4 ст. 128 порушує права потерпілого із забезпечення цивільного позову.

Необхідно приєднатися до пропозицій С. Є. Абламського, який пропонує передбачити в КПК України обов'язок особи, яка провадить досудове розслідування, одночасно з роз'ясненням прав потерпілому додатково роз'яснити порядок складання та пред'явлення цивільного позову і надати потерпілому відповідний бланк та допомогу у складанні цивільного позову [2, с. 157].

Також не можна погодитися з новелою КПК України щодо вимоги до цивільного позивача додати до позовної заяви її копії та копії всіх доданих до неї документів у кількості підозрюваних/обвинувачених та цивільних відповідачів для вручення їх кожному з них (ч. 5 ст. 128 КПК України, ст. 120 ЦПК України). Справа в тому, що під час кримінального провадження сторони цивільного позову мають право ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування після їх відкриття, зокрема й з позовною заявою та доданими до неї документами, робити з них виписки, знімати копії тощо. Це право вони також мають після призначення справи суддею до судового розгляду (статті 290, 317 КПК України). Таким чином, навряд чи є необхідність обтяжувати цивільного позивача (потерпілого) тими формальностями, які властиві цивільному позову в цивільному судочинстві. Необхідно також

враховувати, що згідно з п. 3 ч. 1 ст. 91 КПК України обов'язок доказування виду й розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, або відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 505 КПК України іншим суспільно небезпечним діянням, покладається на слідчого, прокурора (ч. 1 ст. 92), а на потерпілого – лише у випадках, установлених КПК України, зокрема провадженнях у формі приватного обвинувачення (ст. 479 КПК України) [84].

Ураховуючи вищевикладене, пропонуємо закріпити в КПК України статтю такого змісту: «Пред'явлення цивільного позову в кримінальному процесі»:

1. Цивільний позов у кримінальному процесі подається, доказується та вирішується за правилами, встановленими положеннями чинного Кодексу. Застосування норм цивільно-процесуального законодавства допускається, якщо вони не суперечать принципам кримінального процесу та якщо необхідні для провадження за цивільним позовом правила не передбачені в нормах законодавства про кримінальне судочинство. Рішення за цивільним позовом приймається відповідно до норм цивільного та інших галузей законодавства. На цивільний позов у кримінальному судочинстві не розповсюджуються строки позовної давнини, встановлені в цивільному та інших галузях права.

2. Цивільний позов може бути поданий під час досудового розслідування в підготовчому провадженні та під час судового розгляду після оголошення прокурором обвинувального акта або постанови про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру.

3. Цивільний позов може бути пред'явлений від імені фізичної або юридичної особи чи її представника. У випадку смерті будь-якої фізичної особи, що має право пред'явити цивільний позов під час кримінального судочинства, право на пред'явлення цивільного позову переходить до близьких родичів або членів сім'ї такої особи, а в разі ліквідації чи реорганізації юридичної особи – до її правонаступниці.

4. Цивільний позов у кримінальному провадженні про відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди подається в усній чи

письмовій формі. При поданні цивільного позову в усній формі складається протокол.

5. У позовній заяві або протоколі позовної заяви зазначається: точне прізвище, ім'я та по батькові фізичної особи або повна назва юридичної особи, які є позивачами, їх місцезнаходження; чим саме та яку було завдано шкоду; розмір компенсації завданої моральної шкоди, втраченої вигоди, майнової шкоди (у тому числі витрат на лікування потерпілого та догляд за ним, поховання потерпілого, на виплату страхового відшкодування або витрат, що їх зазнали у зв'язку з виконанням договору про охорону майна); вимогу про відшкодування шкоди; підпис особи, яка заявила цю вимогу; дата заявлення.

6. За необхідності уточнити засади підстави цивільного позову та розмір позовної вимоги відповідна фізична або юридична особа має право заявити додатковий цивільний позов до початку судового розгляду».

Аналізуючи інші проблемні аспекти реалізації інституту відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному судочинстві, слід також звернути увагу на розгляд статусу цивільного позивача та його представників за новим КПК України 2012 року. Деякі правники взагалі вважають, що визначення статусу цивільного позивача не є доречним. Так, В. Нор зауважує, що введення до кримінального провадження такого учасника як цивільний позивач не мало необхідності. Наявність цього учасника за КПК України 1960 р. була виправдана тим, що в разі завдання шкоди злочином юридичній особі остання потерпілим не визнавалася, а лише цивільним позивачем у випадку заявлення нею цивільного позову. Чинний КПК України змінив ситуацію – згідно з ч. 1 ст. 55 потерпілим у кримінальному провадженні може бути як фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, так і юридична особа, якій завдано майнової шкоди. Отже, цивільним позивачем може бути за чинним КПК України лише потерпіла від кримінального правопорушення особа (фізична чи юридична). Потерпілий же наділений значно більшим обсягом процесуальних прав, ніж цивільний позивач, що дає йому більші можливості для захисту своїх інтересів [124, с. 37].

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних та кримінальних справ у своїх рішеннях визначає необхідність визнання особи цивільним позивачем.

Так, розглядаючи касаційну скаргу захисника у межах кримінального провадження № 12014040770001503 на вирок Центрально-Міського районного суду Дніпропетровської області від 18.05.2015 р. та ухвалу Апеляційного суду Дніпропетровської області від 19.08.2015 р., Вищий спеціалізований суд зазначив, що суд першої інстанції необґрунтовано стягнув із засудженого на користь ОСОБА_3 суму (3200 грн) відшкодування матеріальної шкоди, адже цивільний позов у кримінальному провадженні заявлений не був і ОСОБА_3 вже на цей момент не була власником велосипеда [226].

Не можна погодитися з позицією законодавця, який дещо змінив підхід до питання представництва цивільних позивачів і цивільних відповідачів. Так, відповідно до ст. 63 КПК України 2012 р. представниками цивільного позивача, цивільного відповідача можуть бути: 1) особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником (тобто згідно зі ст. 45 це адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, а також особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування. Крім того, захисником не може бути адвокат, який не внесений до Єдиного реєстру адвокатів та адвокатських утворень або виключений з нього); 2) керівник чи інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю – у випадку, якщо цивільним позивачем, цивільним відповідачем є юридична особа [84].

Таким чином, родичі, правозахисники, фахівці у сфері права не можуть виконувати функції захисту в кримінальному процесі.

На думку деяких юристів, така норма суттєво обмежує права підозрюваних (обвинувачених). Наприклад, М. Катеринчук вважає, що людина має право сама обирати, хто буде його захищати. «Ця стаття суттєво звужує право на

захист. Чому, якщо я хочу, мене не може захищати мій родич?» – зазначає депутат [223].

Слід зауважити, що свого часу положення про захист людини тільки професійним адвокатом було визнане неконституційним. Так, 16 листопада 2000 р. Конституційний Суд України розглядав конституційне звернення громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень ст. 59 Конституції України, ст. 44 КПК України, ст. 268, 271 КУпАП (справа про право вільного вибору захисника). «Конституційний Суд дійшов висновку про те, що положення частини першої статті 59 Конституції України про те, що «кожен є вільним у виборі захисника своїх прав», в аспекті конституційного звернення громадянина Солдатова Г. І. треба розуміти як конституційне право підозрюваного, обвинуваченого і підсудного при захисті від обвинувачення та особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, з метою отримання правової допомоги вибирати захисником своїх прав особу, яка є фахівцем у галузі права і за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи [165].

Це рішення Конституційного Суду України було прийняте до вступу в дію нового КПК України, і з цього приводу змін до Конституції України внесено не було. Отже, це рішення цілком можна використати при вдосконаленні інституту представництва в чинному КПК України.

Слід нагадати, що за КПК України 1960 р. особами, які вповноважені представляти інтереси цивільних позивачів і цивільних відповідачів у кримінальному процесі, були адвокати, близькі родичі, законні представники, а також інші особи за постановою особи, яка проводить дізнання, слідчого, судді або за ухвалою суду [90].

Вважаємо, що перелік осіб, які можуть бути представниками цивільного позивача та цивільного відповідача, має бути розширений. Розглядаючи сферу представництва інтересів, потрібно мати на увазі, що буття людини передбачає безліч ситуацій, коли особа не може звернутися до адвоката та взагалі не має близьких родичів. Наприклад, перебування тривалий час на лікуванні або

у відрядженні. Не слід забувати й про людей похилого віку, які не мають близьких родичів, але користуються допомогою від осіб, з якими укладений договір пожиттєвого утримання.

Також цікавим із цього ракурсу є положення ст. 36 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів», а саме в п. 36.4 зазначено, що «виплата страхового відшкодування (регламентна виплата) здійснюється безпосередньо потерпілому (іншій особі, яка має право на отримання відшкодування) або погодженим з ним особам, які надають послуги з ремонту пошкодженого майна, сплатили страхове відшкодування за договором майнового страхування (крім регламентної виплати, передбаченої підпунктом "а" пункту 41.1 статті 41 цього Закону), лікування потерпілих та інші послуги, пов'язані з відшкодуванням збитків» [153]. Тобто вказаний закон передбачає також «інших осіб», окрім безпосередньо потерпілого.

Тому ст. 63 КПК України потребує доповнення таким положенням: «Представником цивільного позивача, цивільного відповідача можуть бути адвокати, близькі родичі, законні представники, а також інші особи, з якими цивільний позивач домовився про представництво його інтересів, що підтверджує нотаріально оформлена довіреність».

Досліджуючи питання заявлення цивільного позову в кримінальному провадженні, хотілося звернути увагу ще на одну проблему. Так, КПК України визнає особисту природу цивільного позову в кримінальному провадженні та не передбачає можливості відступлення права вимоги цивільного позивача третій особі. На практиці це призводить до певного роду складнощів, наприклад у кримінальних провадженнях, де шкода завдана цивільному позивачеві, була первісно застрахована. Страховик, відшкодувавши шкоду, виявляє зрозумілий інтерес до відшкодування своїх витрат за рахунок винуватої особи – обвинуваченого. Водночас такий страховик стикається з проблемою неможливості в межах існуючого кримінального процесуального законодавства

отримати таке відшкодування, оскільки КПК України не знає сингулярної зміни осіб у подібних зобов'язаннях [137, с. 37].

На користь введення в КПК України відступлення права вимоги є таке. По-перше, відступлення права вимоги цивільного позивача третій особі не змінює природу кримінального переслідування. Це ніяк не впливатиме на кримінально-правову кваліфікацію дій правопорушника.

По-друге, КПК України 2012 р. було розширено склад злочинів приватного обвинувачення, чим до певної міри наближено кримінальний процес у цій частині до інших «приватно-правових процесів»: цивільного, господарського, де обов'язок ініціювання провадження лежить на зацікавленій стороні.

По-третє, заміна учасника кримінального провадження не є новелою, так, у ч. 6 ст. 55 КПК України передбачено: «якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть особи або особа перебуває у стані, який унеможливорює подання нею відповідної заяви, положення частин першої-третьої цієї статті поширюються на близьких родичів чи членів сім'ї такої особи. Потерпілим визначається одна особа з числа близьких родичів чи членів сім'ї, яка подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого, а за відповідним клопотанням – потерпілими може бути визнано кілька осіб» [84].

По-четверте, ст. 37 ЦПК України передбачає, що «у разі смерті фізичної особи, припинення юридичної особи, заміни кредитора чи боржника у зобов'язанні, а також в інших випадках заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір, суд залучає до участі у справі правонаступника відповідної сторони або третьої особи на будь-якій стадії цивільного процесу» [238].

Крім того, ст. 25 ГПК України встановлює, що «у разі смерті або оголошення фізичної особи померлою, припинення суб'єкта господарювання шляхом реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення), заміни кредитора чи боржника в зобов'язанні, а також в інших випадках заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір, господарський суд долучає до участі у справі правонаступника відповідної сторони або третьої особи на будь-якій

стадії судового процесу» [35]. Таким чином, вбачається, що в цій сфері законодавство має бути уніфіковано.

Тому пропонуємо доповнити ст. 61 КПК України таким змістом:

«1. У разі смерті фізичної особи, що має право пред'явити цивільний позов під час кримінального судочинства, право на пред'явлення цивільного позову переходить до близьких родичів або членів сім'ї такої особи, а в разі ліквідації чи реорганізації юридичної особи – до її правонаступниці.

2. Якщо внаслідок кримінального правопорушення завдано шкоди застрахованому майну, право на пред'явлення цивільного позову переходить до страховика.

3. Заміна особи цивільного позивача може мати місце до початку судового розгляду.

4. Документи про відступлення прав цивільного позивача мають бути подані до початку судового розгляду справи.

5. Якщо заміна цивільного позивача відбулася до початку судового розгляду та якщо до органу досудового слідства, суду подано документи про відступлення права вимоги, орган досудового слідства, суд зобов'язані винести постанову про заміну цивільного позивача».

Розглядаючи проблемні питання відшкодування (компенсації) шкоди хотілося зупинитися ще на одному. Цивільний позов про відшкодування завданої кримінальним правопорушенням чи іншим суспільно небезпечним діянням може бути заявлений і в провадженнях про застосування примусових заходів виховного або медичного характеру (ч. 1 ст. 128 КПК України).

Відповідно до положень КПК України досудове розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру (ч. 1 ст. 499 КПК України) та їх судовий розгляд (ч. 1 ст. 500 КПК України), а також щодо застосування примусових заходів медичного характеру (ч. 1 ст. 504, статей 512, 513 КПК України) здійснюється за загальними правилами, передбаченими КПК України, та з урахуванням особливостей глав 38 та 39. Але аналізуючи положення статей у зазначених

главах про порядок судового розгляду, можна побачити суперечності із ч. 2 ст. 127 та ч. 1 ст. 129. Так, ч. 1 ст. 500 КПК України визначає, що «судовий розгляд здійснюється у судовому засіданні за участю прокурора, законного представника, захисника та представників служби у справах дітей і уповноваженого підрозділу органів Національної поліції, якщо вони з'явилися або були викликані в судове засідання, згідно із загальними правилами цього Кодексу». У ч. 1 ст. 512 зазначено: «судовий розгляд здійснюється одноособово суддею в судовому засіданні за участю прокурора, законного представника, захисника згідно із загальними правилами цього Кодексу» [84]. Отже, участь сторін цивільного позову в судовому засіданні в даних провадженнях не передбачається. Таке формулювання статей може негативно вплинути на захисті прав цивільних позивачів. Тому пропонуємо викласти ч. 1 ст. 500 та ч. 1 ст. 512 КПК України в такій редакції: «Судовий розгляд здійснюється в судовому засіданні за участю прокурора, законного представника, захисника та інших учасників кримінального провадження».

З аналізу норм Кодексу вбачається, що законодавцем не передбачено можливості пред'явлення цивільного позову та, відповідно, відшкодування шкоди, завданої суспільно небезпечним діянням, вчиненим неповнолітніми у віці від 11 років до віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність (14 або 16 років).

Так, ч. 1 ст. 498 КПК України передбачає, що кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру здійснюється внаслідок вчинення особою, яка після досягнення 11-річного віку до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність.

Слід також звернути увагу на ще одну проблему щодо можливості відшкодування шкоди неповнолітніми особами. За змістом ч. 2 ст. 128 КПК України, цивільний позов може бути пред'явлено до підозрюваного, обвинуваченого або до фізичної чи юридичної особи, яка за законом несе

цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння. Отже, з норм КПК України наразі вбачається, що цивільний позов може бути пред'явлений у кримінальних провадженнях щодо застосування примусових заходів виховного характеру лише стосовно осіб, які вже досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність, оскільки такі особи (віком від 14 до 16 років) можуть бути підозрюваними/обвинуваченими у певній категорії справ (є суб'єктами злочину). Натомість можливість пред'явлення цивільного позову у кримінальних провадженнях щодо застосування заходів виховного характеру стосовно малолітніх осіб, які не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність (від 11 років до 14/16 років), взагалі не передбачена законодавцем. Статтями 1178, 1179 ЦК України встановлено, що шкода, завдана малолітньою особою (яка не досягла 14 років), відшкодовується її батьками (усиновлювачами), опікуном чи іншою фізичною особою, яка на правових підставах здійснює виховання малолітньої особи; закладом охорони здоров'я, іншим закладом або особою, що зобов'язані здійснювати нагляд за малолітньою особою або які за законом здійснюють щодо малолітньої особи функції опікуна. Неповнолітня особа (у віці від 14 до 18 років) відповідає за завдану нею шкоду самостійно на загальних підставах. У разі відсутності в неповнолітньої особи майна, достатнього для відшкодування завданої нею шкоди, ця шкода відшкодовується у частці, якої не вистачає, або в повному обсязі її батьками (усиновлювачами) або піклувальником. Якщо неповнолітня особа перебувала у закладі, який за законом здійснює щодо неї функції піклувальника, цей заклад зобов'язаний відшкодувати завдану шкоду. Тобто, незважаючи на те, що кримінальним процесуальним законом передбачено застосування до неповнолітніх осіб від 11 років примусових заходів виховного характеру, законодавець не передбачив можливості пред'явлення цивільного позову в кримінальному провадженні до осіб, що несуть цивільну відповідальність за діяння неповнолітніх. З огляду на це, доцільно було б внести зміни до ст. 128 КПК України та включити до переліку осіб, що можуть

бути цивільними відповідачами осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану суспільно небезпечними діями неповнолітніх осіб, що передбачено ст. ст. 1178, 1179 ЦК України [20, с. 15].

У цьому параграфі дисертаційного роботи приділено значну увагу питанням цивільного позову в кримінальному судочинстві. Але цивільний позов не єдиний спосіб захисту порушених кримінальним правопорушенням майнових та особистих немайнових прав потерпілих, хоча і є найбільш урегульованим у чинному КПК України. Іншим способом примусового відшкодування (компенсації) шкоди є кримінально-правова реституція.

Реституція в цивільному праві – це повернення сторін у початкове становище, внаслідок визнання правочина недійсним (двостороння реституція). Правило односторонньої реституції, що враховує специфіку протиправної поведінки однієї зі сторін, приписує відновити в первісне становище лише потерпілу сторону. Саме це правило прийнято за основу в кримінально-процесуальному праві. КПК України не подає поняття реституції. В науковій літературі реституція розглядається як фактичне відновлення первісного майнового становища потерпілих, яке існувало до його порушення, шляхом повернення майна, протиправно відчуженого внаслідок вчинення кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння неосудною особою [88, с. 252].

Проблеми застосування реституції у кримінальному процесі розглядалися в роботах Р. В. Корякіна [79], В. Т. Маляренка [105], П. П. Сердюка [178] та ін.

Так, на думку Р. В. Корякіна, предмет кримінально-правової реституції не обмежується речовими доказами – об'єктами злочинного посягання, а включає в себе і натуральну (шляхом надання речей, властивості яких аналогічні викраденим) або грошову їх компенсацію [79, с. 10].

Крім того, Р. В. Корякін виділяє ще й кримінально-процесуальну реституцію, яка спрямована на поновлення майнового становища власника (законного володільця), порушеного внаслідок необґрунтованого залучення його майна у сферу кримінального судочинства. Крім повернення такого майна,

предмет кримінально-процесуальної реституції включає в себе також грошову і натуральну компенсацію майна, яке не збереглося в натурі [79, с. 11].

П. П. Сердюк, досліджуючи співвідношення відновного правосуддя і кримінально-правової реституції, слушно пропонує передбачити, що кошти, котрі держава отримує від штрафу та конфіскації майна, спрямовувати в державний компенсаційний фонд допомоги жертвам злочинних посягань із відповідним інституційним оформленням системи державної компенсації [178, с. 41].

Необхідно відзначити, що у главі 9 «Відшкодування шкоди у кримінальному провадженні» кримінально-правова реституція не передбачена. Такий спосіб відшкодування (компенсації) шкоди передбачений іншими статтями КПК України. Згідно з п. 1 ч. 6 ст. 100 КПК України речові докази, що не містять слідів кримінального правопорушення, у вигляді предметів, великих партій товарів, зберігання яких через громіздкість або з інших причин неможливо без зайвих труднощів або витрати по забезпеченню спеціальних умов зберігання яких співмірні їх вартості, а також речові докази у вигляді товарів або продукції, що піддаються швидкому псуванню повертаються власнику (законному володільцю) або передаються йому на відповідальне зберігання, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження [84].

Відповідно до п. 5 ч. 9 ст. 100 КПК України гроші, цінності та інше майно, що були предметом кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння, конфіскуються, крім тих, які повертаються власнику (законному володільцю), а якщо його не встановлено – переходять у власність держави в установленому Кабінетом Міністрів України порядку.

Частина 4 ст. 374 КПК України вирішує питання про долю речових доказів і документів, які були надані суду. Так, у резолютивній частині як обвинувального, так і виправдувального вироку зазначаються рішення щодо речових доказів і документів [84].

Таким чином, реституція як окрема форма відшкодування шкоди в КПК України не вказується і не є слідчою (процесуальною) дією. Єдиним доступним засобом фіксації передання матеріальних цінностей законному володільцю є відмітка про передання їх даній особі на зберігання в постанові про залучення до кримінального провадження речових доказів. При цьому від потерпілих відбирається розписка про отримання і належне зберігання речових доказів до набрання чинності вироку, яка залучається до матеріалів кримінального провадження.

Слід зазначити, що практично єдиною значною причиною відмови у поверненні речових доказів є наявність невід'ємних або складновід'ємних слідів злочину, що збереглися на даних предметах, тому що рішення про повернення може спричинити реальну неможливість у ряді випадків огляду судом відповідних предметів через їх втрату в результаті недбалого зберігання. Тим самим, може бути завдана шкода процесу доказування [51, с. 305].

Вважаємо, що в КПК України має бути більш докладно виписаний механізм реституції. Так, КПК України у главі 9 має бути доповнений статтею «Реституція» такого змісту: «1. Власник (законний володілець майна) має право під час кримінального провадження звернутися до слідчого, прокурора, суду із заявою про можливість повернення майна, речей чи матеріальних цінностей (речових доказів), що належать власникові або законному володільцю майна та які вибули з його володіння в результаті скоєного кримінального правопорушення. 2. Слідчий, прокурор, суд (суддя) у триденний строк з дня отримання заяви вивчає її і приймає постанову. Постанова слідчого, прокурора, судді про повернення майна має містити: 1) виклад фактичних обставин кримінального правопорушення; 2) сутність поданої власником або іншим володільцем майна заяви про повернення майна; 3) обґрунтування посадової особи про наявність або відсутність перешкод для повернення майна до прийняття в справі підсумкового рішення. 3. У разі передання власнику або законному володільцю майна, що вибуло з його володіння в результаті скоєного кримінального правопорушення, слідчий, прокурор, суддя складає

протокол (ухвалу) про повернення майна, де зазначається: 1) детальний опис предметів, що повертаються (з точним зазначенням кількості, мірі, ваги, індивідуальних ознак та вартості); 2) дані особи, якій повертається майно; 3) роз'яснення обов'язку власника або володільця майна зберігати майно до вирішення справи в тому вигляді, в якому воно передано. 4. Рішення про відмову в поверненні майна власнику або законному володільцю до остаточного розгляду справи може бути оскаржено в апеляційному порядку власником або законним володільцем майна».

2.3. Правове регулювання відшкодування (компенсації) шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів досудового розслідування, прокуратури та суду

Міжнародно-правові акти, визнані Україною, закріплюють низку важливих положень, що гарантують особам, які стали жертвами незаконних рішень дій чи бездіяльності судових та правоохоронних органів, відшкодування (компенсацію) завданої їм шкоди. Ці положення закріплені в ч. 5 ст. 5, ст. 13 Конвенції з прав людини і основоположних свобод [52] та в ч. 5 ст. 9, ч. 6 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [108]; ст. 14 Конвенції проти катувань і інших жорстоких нелюдських або таких, що принижують гідність видів поводження і покарання [75].

Відповідно до цих міжнародно-правових актів у 1996 році була прийнята Конституція України, ст. 3 якої проголошує, що держава відповідає перед людиною за свою діяльність. А стаття 56 закріплює право кожного на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень [76].

Крім Конституції України та положень міжнародних актів, порядок відшкодування (компенсації) шкоди регулюється також Законом України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями

органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» від 01.12.1994 р. №266/94 ВР [155] та Положенням про застосування Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду», затвердженим наказом Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України і Міністерства фінансів України № 6/5,3,41 від 04.03.1996 р. та змінами, внесеними Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» від 13.04.2012 р. [138], а також ст. 1176 ЦК України [237].

Дослідженню теми відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду присвятили свої праці як українські, так і зарубіжні вчені-юристи: І. Г. Башинська [13], Р. В. Гаврилук [34], О. В. Капліна [63], Н. С. Карпов [65], В. П. Корж [77;78], Г. М. Куцкір [94; 95], О. О. Лов'як [97], М. Р. Мазур [101-104], Р. Д. Матюшенко [106], А. О. Наумова [120], І. Л. Петрухін [136], О. В. Савенков [175], С. В. Слінько [183], А. О. Суховіліна [200], В. Д. Сущенко, О. А. Лупало, І. Б. Шкутько [202], І. С. Тімуш [207], Л. Д. Удалова [221], Д. В. Шилова [243], М. Є. Шумило [244] та ін. Серед цих досліджень варто відзначити монографію М. Є. Шумило «Реабілітація у кримінальному процесі України» 2001 р., в якій автор докладно обґрунтував необхідність врегулювання процесуального порядку відшкодування шкоди реабілітованим особам. Пропозиції М. Є. Шумило знайшли відображення в проектах нового КПК України. Зокрема, у Проекті КПК України № 1233, внесеному до Верховної Ради України 13.12.2007 р. народними депутатами України В. Р. Мойсиком, І. В. Вернидубовим, С. В. Ківаловим, Ю. А. Кармазіним, було запропоновано передбачити конкретні норми про реабілітацію осіб, незаконно притягнутих до кримінальної відповідальності, та

процесуальний порядок усунення наслідків заподіяної їм моральної шкоди та компенсації матеріальної шкоди [89].

На жаль, у КПК України 2012 р. не враховані ці слушні пропозиції, він не передбачає процесуального порядку відшкодування такої шкоди. Стаття 130 КПК України проголошує, що шкода, завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, відшкодовується державою за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом [84]. Таким чином, ця норма є відсилочною до Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» №266/94 ВР від 1 грудня 1994 р., яким передбачено, що відшкодуванню підлягає шкода, завдана громадянину внаслідок незаконного: 1) засудження, повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, взяття і тримання під вартою, проведення в ході кримінального провадження обшуку, виїмки, накладення арешту на майно, відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують права громадян; 2) застосування адміністративного арешту чи виправних робіт, конфіскації майна, накладення арешту; 3) проведення оперативно-розшукових заходів, передбачених законами України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» та іншими актами законодавства [155].

Ці положення не узгоджуються із ч.1 ст. 1176 ЦК України, яка передбачає п'ять випадків відшкодування шкоди, а саме, коли відбулося 1) незаконне засудження; 2) незаконне притягнення до кримінальної відповідальності; 3) незаконне застосування запобіжного заходу; 4) незаконне затримання; 5) незаконне накладання адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт. Як слушно зазначає Г. М. Куцкір, «суперечливість цих двох нормативних актів підкреслює і зміст ч.6 ст.1176 ЦК України, відповідно до якої шкода, завдана фізичній або юридичній особі внаслідок незаконної дії або

бездіяльності чи незаконного рішення органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, органу досудового розслідування, прокуратури або суду, відшкодовується на загальних підставах [95, с. 132]. Тому вважаємо, що ця колізія має бути вирішена в процесуальному законі, який надасть чіткий перелік випадків відшкодування шкоди, заподіяної незаконними рішеннями, діями та бездіяльністю відповідних органів.

Відповідно до положень ст. 1 Закону України № 266/94 ВР від 01.12.1994 р. заподіяна внаслідок перелічених рішень і дій шкода відшкодовується незалежно від вини посадових осіб органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, органів прокуратури та суду. Але іноді виникає питання, чи може бути шкода відшкодована за рахунок працівників правоохоронних органів, прокуратури та суду, які безпосередньо вчинили незаконні дії чи допустили бездіяльність або ухвалили незаконне рішення? Із цього приводу слід підтримати точку зору А. Г. Каткової, яка досліджувала проблеми відповідальності слідчого за результати своєї діяльності і вважає, що саме держава на підставі ст. 56 Конституції України має відшкодовувати шкоду, заподіяну незаконними діями, бездіяльністю та рішеннями її посадових осіб та органів. На її думку, «вивчення матеріалів службових розслідувань за фактами допущених слідчими порушень, свідчить про те, що значна кількість необґрунтованих затримань, притягнень громадян до кримінальної відповідальності, порушень строків слідства обумовлена, в першу чергу, елементарною відсутністю у слідчих прогнозування щодо достатності зібраних у справі доказів для винесення судом обвинувального вироку, низькою кваліфікацією самих слідчих» [66, с. 162]. А. Г. Каткова також наголошує, що «діяльність слідчого часто пов'язана із професійним ризиком, необхідністю приймати рішення і проводити слідчі дії в умовах дефіциту часу, обмеженості додаткової інформації, протидії зацікавлених в результатах розслідування осіб, що іноді призводить до слідчих помилок. Відшкодування державою моральної та майнової шкоди реабілітованому базується на підставі правовідносин, які виникають із факту

спричинення збитків. Держава (в особі органу внутрішніх справ) в порядку регресу може притягнути до майнової відповідальності слідчого, який винен у спричиненні шкоди, і він відшкодовує державі збитки у повному обсязі. Але це можливо лише тоді, коли в результаті проведеного службового розслідування доведена винуватість слідчого, його свідоме порушення норм закону, наслідком яких стала реабілітація громадянина і необхідність відшкодування йому шкоди. У разі вчинення слідчим слідчих помилок та дій в умовах професійного ризику він має бути звільнений від майнової відповідальності в порядку регресу [66, с.164-165].

Стаття 2 Закону України № 266/94 ВР від 01.12.1994 р. передбачає правові підстави для відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду: 1) постановлення виправдувального вироку суду; 2) закриття кримінального провадження за відсутністю події кримінального правопорушення, відсутністю в діянні складу кримінального правопорушення або невстановлення достатніх доказів для доведення винуватості особи в суді і вичерпанням можливостей їх отримання.

Розглянемо детальніше ці підстави. Виправдувальний вирок відповідно до п.п. 1,2 ч.1 ст. 373 КПК України виноситься в разі, якщо не доведено, що 1) вчинено кримінальне правопорушення, в якому обвинувачується особа; 2) кримінальне правопорушення вчинено обвинуваченим; 3) в діянні обвинуваченого є склад кримінального правопорушення [84].

Виправдувальний вирок також ухвалюється при встановленні судом підстав для закриття кримінального провадження, передбачених пунктами 1 та 2 ч. 1 ст.284 КПК України, а саме: при встановленні судом відсутності події кримінального правопорушення та відсутності в діянні складу кримінального правопорушення.

Під відсутністю події кримінального правопорушення необхідно розуміти такі випадки: коли подія кримінального правопорушення взагалі не мала місця;

подія мала місце, але не є подією кримінального правопорушення, оскільки була наслідком дій потерпілої особи чи не була результатом дії людини.

При визначенні поняття відсутності в діянні кримінального правопорушення слід зазначити, що КПК України увів нову термінологію – кримінальне правопорушення, яке складається із злочинів та кримінальних проступків. На сьогодні кримінальний закон про кримінальні проступки Верховною Радою України не прийнятий і на законодавчому рівні не визначено, які суспільно небезпечні діяння мають бути віднесені до кримінальних проступків. Тому, досліджуючи ситуації відсутності в діянні складу кримінального правопорушення, маємо виходити з аналізу таких понять як злочин та склад злочину. КК України подає перелік діянь, що не визнаються злочинами. До них належать: 1) відповідно до ч. 2 ст. 11 КК України – дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого КК України, але через малозначність не становить суспільної небезпеки; 2) згідно зі статтями 36,38-43 КК України діяння, вчинене за обставин, що виключають його злочинність; 3) інші види діянь, передбачені КК України, а саме діяння, передбачені ч. 2 ст. 385, ч. 2 ст. 396 КК України.

При з'ясуванні питання щодо відсутності складу злочину слід зазначити, що відсутність складу злочину має місце у випадках відсутності хоча б одного з його елементів – об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта, суб'єктивної сторони.

Як слушно вважає Г. М. Куцкір, «що стосується недоведеності, що кримінальне правопорушення вчинене обвинуваченим (п. 2 ч. 1 ст. 373 КПК України) або ж невстановлення достатніх доказів для доведення винуватості особи в суді і вичерпання можливостей їх отримати (п. 3 ч. 1 ст. 284 КПК України) як підстави для відшкодування шкоди та її формулювання дотепер є дискусійним в науці» [95, с. 134-135], оскільки закриття кримінального провадження у випадках відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення і закриття у зв'язку із цим кримінального провадження судом відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 284 КПК України унеможлиблює відшкодування шкоди особі, що була притягнута до кримінальної відповідальності. Вважаємо,

що в разі відмови прокурора від підтримання держаного обвинувачення, (за винятком випадку, коли потерпілий висловив згоду самостійно підтримувати обвинувачення в суді) суд має ухвалити виправдувальний вирок. Цим положенням слід доповнити чинний КПК України.

На нашу думку, недоведеність вини обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення має бути детально викладена, обґрунтована дослідженими доказами і вмотивована в постанові слідчого чи прокурора про закриття кримінального провадження на досудовому розслідуванні й у виправдувальному вироку, якщо кримінальне провадження розглядалося судом, оскільки ці документи (постанова слідчого, прокурора та виправдувальний вирок суду) є підставами для звернення реабілітованої особи про відшкодування шкоди.

Згідно із Законом України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» № 266/94 ВР від 01.12.1994 р. особа в перелічених у ньому випадках має право на відшкодування (повернення) таких видів шкоди, як:

- 1) заробіток та інші грошові доходи, які він втратив унаслідок незаконних дій;
- 2) майно (у тому числі гроші, грошові вклади і відсотки з них, цінні папери та відсотки з них, частка у статутному фонді господарського товариства, учасником якого був громадянин, та прибуток, який він не отримав відповідно до цієї частки, інші цінності), конфісковане або звернене в дохід держави судом, вилучене органами досудового розслідування, органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, а також майно, на яке накладено арешт;
- 3) штрафи, стягнуті на виконання вироку суду, судові витрати та інші витрати, сплачені громадянином;
- 4) суми, сплачені громадянином у зв'язку з наданням йому юридичної допомоги;
- 5) моральна шкода [155].

Необхідно зауважити, що цей Закон не передбачає можливості визначення сум втрачених грошей з урахуванням інфляції та зміни курсу іноземної валюти, що суттєво обмежує відновлення порушених прав особи, яка звертається за відшкодуванням шкоди. Тому цю прогалину в законі необхідно усунути.

Указаний Закон також не передбачає можливості відшкодування фізичної шкоди, заподіяної внаслідок незаконного затримання, арешту, тримання під вартою, засудження і відбування покарання. Слід підтримати пропозиції А. О. Наумової щодо необхідності врегулювання в КПК України цього питання [120, с. 42].

Проблемним залишається питання щодо процесуального порядку та форм роз'яснення реабілітованій особі права на відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду. Стаття 11 Закону України № 266/94 ВР від 01.12.1994 р. передбачає, що орган, який здійснює оперативно-розшукову діяльність, слідчий, прокурор або суд зобов'язані роз'яснити особі порядок поновлення її порушених прав і відшкодування завданої шкоди. Стаття 6 Положення про застосування Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду», затвердженого наказом Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України і Міністерства фінансів України № 6/5,3,41 від 04.03.1996 р. та змінами, внесеними Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» від 13.04.2012 р. передбачає, що громадянинуві, а в разі його смерті-спадкоємцям, відповідним органом одночасно з повідомленням про закриття кримінального провадження на стадії досудового розслідування або з копією виправдувального вироку, що набрав законної сили, або ухвалою суду (судді) направляється повідомлення, в якому роз'яснюється, куди і протягом якого терміну можна звернутися за відшкодуванням шкоди і поновленням порушених

прав. Зразок такого повідомлення додається до Положення № 6/5,3,41 від 04.03.1996 р. Таким чином ці законодавчі акти передбачають дві суперечливі форми роз'яснення громадянину його права на відшкодування шкоди – усну та письмову. Якщо направлення письмового повідомлення можна проконтролювати, то роз'яснення права на відшкодування шкоди в усній формі взагалі ніде не фіксується. О. В. Капліна [63, с. 131-134], М. Р. Мазур [103, с. 115], які у своїх працях досліджували забезпечення порушених прав і свобод реабілітованих осіб, доводять, що слідчі надзвичайно рідко роз'яснюють особі її право на відшкодування шкоди. А це призводить до того, що реабілітовані особи змушені самі звертатися за правовою допомогою для з'ясування процедури поновлення їх порушених прав, витратити на це свій час та додаткові кошти.

Слід зазначити, що пунктом 11 Положення № 6/5,3,41 від 04.03.1996 р. встановлено 6-ти місячний строк можливості звернення реабілітованої особи за відшкодуванням шкоди з моменту направлення їй вищезгаданого повідомлення. Незрозуміло, з якого моменту має минати 6-ти місячний строк звернення, якщо повідомлення взагалі не направлялося.

Вважаємо, що інформація про право реабілітованої особи на відшкодування шкоди і поновлення її порушених прав має міститися в самій постанові про закриття кримінального провадження та у виправдувальному вирокі суду. Отримуючи копію цих документів, реабілітована особа буде належним чином проінформована про порядок та строки такого звернення.

Відповідно до статистичних даних Генеральної прокуратури України органами досудового розслідування протягом 2015 року було закрито 5527 кримінальних проваджень за реабілітуючими підставами, передбаченими ст. 284 КПК України [54].

Суди ухвалили у 2015 р. обвинувальні чи виправдувальні вироки майже у 96 тис. справ порівняно із 103, 6 тис. справ у 2014 р., що на 7, 4% менше або 80,1% (79,3%) від кількості всіх тих справ, провадження яких закінчено.

Виправдувальні вироки ухвалено стосовно 905 (803 у 2014 р.), що на 12,7% більше; їх частка від кількості всіх осіб, щодо яких ухвалено вироки, становила 0,9% (0,8%). У справах публічного обвинувачення виправдувальні вироки ухвалено стосовно 885 (778) осіб [188].

Ці дані свідчать про потенційну кількість осіб, які мають право на реабілітацію та відшкодування майнової шкоди та компенсацію моральної шкоди. Але статистика звернень реабілітованих осіб та рішень судів про відшкодування шкоди, завданої громадянину неправопідприємством діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду, в Україні не ведеться.

Аналізуючи викладене та висловлені в період підготовки КПК України 2012 р. пропозиції, слід дійти висновку про необхідність доповнення чинного КПК України окремим розділом X «Реабілітація та процесуальний порядок відшкодування (компенсації) шкоди, завданої неправопідприємством рішеннями, діями чи бездіяльністю оперативних підрозділів, органів досудового розслідування, прокуратури та суду», який викласти в такій редакції:

Стаття 616. Реабілітація

1. Реабілітація полягає в компенсації моральної та відшкодуванні майнової та фізичної шкоди, а також у поновленні інших прав особи у зв'язку з незаконним притягненням її до кримінальної відповідальності. Часткова реабілітація полягає в компенсації моральної та відшкодуванні фізичної і майнової шкоди та в поновленні інших прав реабілітованого тією мірою, якою вони були незаконно завдані підозрюваному, обвинуваченому, виправданому чи засудженому.

2. Шкода, завдана особі внаслідок кримінального переслідування, відшкодовується державою на підставі рішення суду в повному обсязі, незалежно від вини посадової особи, яка вчинила незаконні дії, допустила бездіяльність чи прийняла незаконне рішення, за місцем розташування правоохоронного органу, де така шкода була спричинена. Якщо незаконне

рішення було ухвалено судом, то розгляд провадження про відшкодування завданої реабілітованій особі шкоди розглядається судом вищих інстанцій.

3. Підставами для повної реабілітації є виправдувальний вирок, постанова слідчого або ухвала суду про закриття кримінального провадження, якщо встановлено, таке:

1) відсутня подія кримінального правопорушення, за яким починалося кримінальне провадження;

2) діяння, вчинене підозрюваним, обвинуваченим не є кримінальним правопорушенням;

3) не доведена участь підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення.

4. Підставою для часткової реабілітації є зміна вироку з перекваліфікацією діяння обвинуваченого, який перебував під вартою або був засуджений, на статтю Кримінального кодексу, яка передбачає менше покарання, ніж фактично відбуте.

5. Право на реабілітацію, у тому числі право на відшкодування шкоди, пов'язаної з кримінальним переслідуванням, мають:

1) виправданий;

2) обвинувачений, кримінальне провадження стосовно якого закрито у зв'язку з відмовою від обвинувачення прокурора, а кримінальне провадження приватного обвинувачення – у зв'язку з відмовою від обвинувачення потерпілого;

3) підозрюваний, обвинувачений, кримінальне переслідування щодо якого закрито на підставах, передбачених пунктами 1-3 частини першої статті 284 цього Кодексу;

4) особа, до якої застосовані примусові заходи медичного характеру, у разі скасування незаконної або безпідставної постанови суду про застосування цього заходу;

5) близькі родичі та законні представники зазначених у пунктах 1-4 цієї частини осіб у разі смерті останніх або втрати ними дієздатності.

6. Право на відшкодування шкоди в порядку, передбаченому цією статтею, має будь-яка особа, щодо якої незаконно застосовано заходи забезпечення кримінального провадження.

7. Правила цієї статті не поширюються на випадки, коли застосовані до особи заходи забезпечення кримінального провадження або обвинувальний вирок скасовано чи змінено внаслідок акту про амністію, закінчення строків давності, досягнення віку, з якого можлива кримінальна відповідальність, або прийняття закону, який скасовує злочинність діяння чи пом'якшує кримінальну відповідальність.

8. В інших випадках питання щодо відшкодування шкоди вирішуються в порядку цивільного судочинства.

9. Шкода, завдана юридичним особам незаконними діями (бездіяльністю) та рішеннями суду, прокурора, особами оперативного підрозділу, слідчого, відшкодовується державою в повному обсязі в порядку і строки, установлені цим Кодексом.

10. Фізична особа, яка в процесі досудового розслідування або судового розгляду шляхом добровільної самообмови перешкоджала з'ясуванню істини і цим сприяла прийняттю незаконного рішення про притягнення її до кримінальної відповідальності і застосування заходів забезпечення кримінального провадження, не має права на відшкодування шкоди.

Стаття 617. Компенсація наслідків моральної шкоди

1. Якщо відомості про початок кримінального провадження, затримання, взяття під варту, відсторонення від посади, повідомлення про підозру, проведення інших процесуальних дій, поміщення до медичного закладу або засудження особи були поширені засобами масової інформації, то за вимогою реабілітованого, а в разі його смерті – його близьких родичів, а також суду, слідчого судді, прокурора чи слідчого відповідні органи масової інформації протягом одного місяця зобов'язані таким же способом, яким ці дані були поширені, повідомити про незаконність притягнення до кримінальної відповідальності та реабілітацію особи.

2. На вимогу реабілітованого, а в разі його смерті – на вимогу його близьких родичів суд, слідчий суддя, прокурор, слідчий зобов'язані у двотижневий строк письмово повідомити про реабілітацію через місцеві засоби масової інформації.

3. Реабілітований має право на грошову компенсацію моральної шкоди в розмірі та порядку, які визначені законодавчими актами України.

Стаття 618. Відшкодування майнової шкоди

1. Майнова шкода, заподіяна реабілітованому, відшкодовується в повному обсязі.

2. Відшкодуванню підлягають:

1) заробіток та інші трудові доходи, яких реабілітований позбувся внаслідок вчинених щодо нього незаконних дій;

2) пенсія, якщо її виплату було припинено;

3) гроші, грошові заощадження і відсотки на них, облігації державної позики і виграші, що випали на них, а також вартість речей та іншого майна, конфіскованого чи звернутого в доход держави на підставі вироку, постанови чи ухвали суду, постанови органу дізнання, слідчого, прокурора;

4) штрафи і судові витрати, стягнені на виконання вироку суду;

5) витрати, понесені реабілітованим за надання йому правової допомоги.

Види відшкодування, перелічені в пунктах 1-5, обчислюються з урахуванням інфляції.

3. Поштово-телеграфна кореспонденція та речі, тимчасово вилучені у кримінальному провадженні під час розслідування, повертаються реабілітованому. Якщо вилучені речі повернути неможливо, повертаються речі такого ж роду та якості або їх вартість.

4. У разі смерті реабілітованого право на відшкодування майнової шкоди мають його спадкоємці. Неодержана пенсія виплачується тим членам сім'ї реабілітованого, яким призначено пенсію у зв'язку з втратою годувальника.

Стаття 619. Відшкодування наслідків фізичної шкоди

1. Фізична шкода – це шкода, завдана здоров'ю реабілітованої особи внаслідок незаконного затримання, тримання під вартою, незаконного кримінального переслідування, засудження та відбування покарання, яка виражається в отриманні тілесних ушкоджень, захворюванні, інвалідності.

2. Фізична шкода підлягає відшкодуванню за рахунок держави в повному обсязі в грошовому вираженні втраченого заробітку та витрат на лікування.

Стаття 620. Поновлення інших прав реабілітованого

1. Реабілітованій особі, яку було звільнено з роботи у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності, надається колишня робота (посада), а в разі ліквідації підприємства, установи, організації чи скороченні її посади – інша рівноцінна робота чи посада. Особа, виключена з навчального закладу у зв'язку з незаконним притягненням до кримінальної відповідальності, підлягає поновленню в навчальному закладі.

2. Час, протягом якого особа не працювала у зв'язку з незаконним притягненням до кримінальної відповідальності, зараховується до загального трудового стажу, стажу за спеціальністю і строку вислуги років, а якщо перерва між днем набрання законної сили актом про реабілітацію і днем прийняття на роботу не перевищує трьох місяців, – до безперервного стажу.

3. Особі, яка у зв'язку з незаконним притягненням до кримінальної відповідальності втратила право користування житлом, повертається раніше займане нею житло, а якщо це неможливо, то поза чергою їй надається рівноцінне житло в тому ж населеному пункті.

4. Особі, позбавленій військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу у зв'язку з незаконним притягненням до кримінальної відповідальності, поновлюється звання, ранг, чин, клас.

Стаття 621. Вирішення питання про компенсацію моральної та відшкодування фізичної і майнової шкоди та поновлення інших прав реабілітованого.

1. Суд, суддя у виправдувальному вирокі чи ухвалі, слідчий суддя, прокурор, слідчий у постанові про закриття кримінального провадження за реабілітуючими підставами зобов'язаний визнати за реабілітованим право на компенсацію моральної шкоди і відшкодування фізичної майнової шкоди, а також на поновлення інших прав реабілітованого.

2. Якщо виправдувальний вирок ухвалено апеляційним судом або провадження в кримінальній справі закрито судом в апеляційному чи касаційному порядку, зазначені в частині першій цієї статті питання вирішує суд першої інстанції, який розглядав справу.

3. Копія вироку, постанови або ухвали, в яких роз'яснюється порядок усунення моральної шкоди і компенсації майнової шкоди та поновлення інших прав, вручається реабілітованому, а в разі його смерті – близьким родичам. За відсутності даних про місце проживання близьких родичів реабілітованого померлого повідомлення направляється не пізніше 5 діб із дня їхнього звернення до органів розслідування, прокурора чи суду.

Стаття 622. Оскарження рішення про проведення виплат

На судові рішення в частині компенсації моральної та відшкодування фізичної і майнової шкоди може бути внесено апеляцію зацікавленими особами та прокурором.

Стаття 623. Поновлення прав у позовному порядку

1. Якщо вимоги особи про компенсацію моральної та відшкодування фізичної і майнової шкоди, заподіяної незаконним притягненням до кримінальної відповідальності, а також вимоги про поновлення інших прав реабілітованого не задоволено чи особа не погоджується з прийнятим рішенням, вона має право звернутися до суду з позовом у порядку цивільного судочинства.

2. Вимоги про компенсацію моральної шкоди та відшкодування фізичної і майнової шкоди можуть бути пред'явлені протягом трьох років із моменту отримання реабілітованим, а в разі його смерті – його близькими родичами копії виправдувального вироку, постанови чи ухвали суду, постанови

прокурора, слідчого про закриття провадження в кримінальній справі за реабілітуючими підставами, а вимоги про поновлення інших прав реабілітованого – протягом одного року з того ж моменту».

Внесення до КПК України таких норм стане надійною гарантією поновлення прав реабілітованих осіб.

Висновки до розділу 2

У результаті дослідження правового регулювання відшкодування (компенсації) шкоди запропоновано:

- передбачити в КПК України таке положення: «Добровільне відшкодування (компенсацію) шкоди може бути здійснено шляхом добровільного відкриття підозрюваним, обвинуваченим, а також за його згодою іншою фізичною чи юридичною особою приватного права банківського рахунка на ім'я потерпілого, який може у будь-який час зняти кошти з цього рахунка».
- у Законі «Про медіацію» (проект № 2480 від 27.03.2015 р.) визначити статус медіатора, а п. 1 ст. 469 КПК України викласти в такій редакції: «Угода про примирення може бути укладена за ініціативою потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого. Домовленості стосовно угоди про примирення можуть проводитися самостійно потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим, захисником і представником або за допомогою медіатора, особа якого погоджена сторонами кримінального провадження».

Розглянуто питання визначення понять примусового відшкодування шляхом пред'явлення цивільного позову та кримінально-правової реституції, а також строків подання цивільного позову.

Запропонована можливість подання цивільного позову під час досудового розслідування, підготовчого провадження та судового розгляду після оголошення прокурором обвинувального акта чи постанови про застосування

примусових заходів медичного чи виховного характеру, а також можливість заявлення в досудовому розслідуванні цивільного позову в усній формі, про що слідчим складається протокол.

Сформульовано пропозицію доповнити КПК України окремою статтею «Пред'явлення цивільного позову в кримінальному процесі».

Доведено, що перелік осіб, які можуть бути представниками цивільного позивача, має бути розширений за рахунок інших осіб, з якими цивільний позивач домовився на представництво його інтересів, що підтверджує нотаріально оформлена довіреність, а також обґрунтована можливість відступлення права вимоги цивільного позивача третій особі.

Розглянуто проблемні питання, що стосуються пред'явлення цивільного позову в кримінальних провадженнях щодо неосудних осіб та неповнолітніх, які не досягли 11-річного віку та які не досягли віку 14 та 16 років. Запропоновано внести до ст. 128 КПК України зміни та включити до переліку осіб, що можуть бути визнані цивільними відповідачами тих осіб, які відповідно ст. 1178, ст. 1179 ЦК України несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану суспільно-небезпечними діями неповнолітніх осіб, які не досягли віку притягнення до кримінальної відповідальності.

Визначено, що кримінально-правова реституція є іншим способом примусового відшкодування шкоди, який полягає в поверненні майна, протиправно відчуженого в потерпілого внаслідок вчиненого кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння. До такого майна належать не тільки предмети, що були речовими доказами, а й інші надані предмети та речі, властивості яких аналогічні викраденим.

Запропоновано главу 9 КПК України доповнити статтею «Реституція», в якій передбачити процесуальний порядок її застосування.

Доведена необхідність доповнення чинного КПК України окремим розділом X «Реабілітація та процесуальний порядок відшкодування (компенсації) шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів досудового розслідування, прокуратури та суду».

РОЗДІЛ 3

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПОРЯДКУ ВІДШКОДУВАННЯ (КОМПЕНСАЦІЇ) ШКОДИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

3.1. Особливості процесуального порядку відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні

Відповідно до теоретичних положень, застосування норм права має процедурно-процесуальний характер, тому що являє собою офіційний порядок дій та має кілька стадій. Порядок застосування норм права, як правило, складається з трьох стадій правозастосовної діяльності: 1) встановлення фактичних обставин справи; 2) встановлення юридичної засади справи – вибір та аналіз юридичних норм (юридична кваліфікація фактичних обставин); 3) рішення справи та документальне оформлення прийнятого рішення [180, с. 423-423; 239, с. 78-82; 240, с. 96-99].

Аналіз правозастосовної практики свідчить про те, що процесуальний порядок відшкодування (компенсації) шкоди в кримінальному судочинстві, визначений нормами кримінального процесуального та цивільного законодавства, має свої особливості, а іноді складнощі, які, безумовно, потребують свого вирішення [119].

Слід зазначити, що в цілому під забезпеченням відшкодування (компенсації) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, необхідно розуміти діяльність органів, які ведуть процес, спрямовану на реалізацію встановлених кримінальним процесуальним законодавством заходів і способів з метою захистити порушені кримінальним правопорушенням майнові та особисті немайнові права і законні інтереси потерпілих осіб [140, с. 475].

Порядок забезпечення відшкодування (компенсації) завданої кримінальним правопорушенням шкоди містить такі заходи та засоби:

- доказування виду та розміру завданої кримінальним правопорушенням шкоди та встановлення його безпосереднього зв'язку із скоєним кримінальним правопорушенням;
- установлення тих фізичних та (або) юридичних осіб, які постраждали від конкретного кримінального правопорушення, а також виявлення й викриття осіб, винних у заподіянні такої шкоди, та осіб, що мають нести за них цивільну відповідальність, визнання їх цивільними позивачами і цивільними відповідачами;
- пошук протиправно вилученого в потерпілого майна та виявлення інших джерел відшкодування шкоди, а також прийняття заходів щодо їх збереження для забезпечення відшкодування завданої шкоди;
- вирішення питання про способи відшкодування шкоди, в тому числі через прийняття рішення про повернення потерпілому викраденого в нього майна в натуральному або грошовому вираженні;
- прийняття судом відповідного рішення за цивільним позовом потерпілого (цивільного позивача);
- виконання прийнятих процесуальних рішень із питань відшкодування шкоди;
- перевірка правильності виконання рішень судів першої інстанції з питань відшкодування шкоди судами апеляційної, касаційної інстанції та (або) Верховним Судом України.

Розглянемо проблемні питання визначеного порядку відшкодування (компенсації) завданої кримінальним правопорушенням шкоди.

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 91 КПК України передбачено, що серед іншого у кримінальному провадженні підлягають доказуванню вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат [84].

Обов'язок доказування виду й розміру завданої кримінальним правопорушенням шкоди і здійснення заходів щодо забезпечення її відшкодування, зокрема, пред'явлення цивільного позову, покладається на

сторону обвинувачення. Відповідно до п. 24 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 2.07.2004 р. «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів» судам рекомендовано (фактично зобов'язуються) гостро реагувати на виявлені під час судового розгляду факти незабезпечення або несвоєчасного забезпечення відповідними органами реального відшкодування шкоди, заподіяної потерпілому злочином, і самим використовувати надані їм законом повноваження з метою такого відшкодування [156].

Таке «гостре реагування», без сумніву, зумовлено тим, що вид і розмір завданої кримінальним правопорушенням шкоди має істотне значення для правильного вирішення справи. Адже вид і розмір шкоди як наслідок кримінального правопорушення становлять один з елементів його об'єктивної сторони. І без їх установлення (доказування) не можна вирішити не тільки питання про відшкодування шкоди, а й у багатьох випадках низку питань кримінально-правового характеру, зокрема: чи є вчинене кримінальне правопорушення злочином; як його кваліфікувати; яку міру покарання обрати винній особі [140, с. 477].

За правилами ч. 1 ст. 92 КПК України обов'язок доказування обставин, передбачених п. 3 ч. 1 ст. 91 КПК України, до яких, зокрема, віднесено встановлення виду та розміру заподіяної шкоди, покладається на слідчого, прокурора та в установлених КПК України випадках – на потерпілого [84].

Оскільки в ч. 1 ст. 92 КПК України не конкретизовано, в яких саме випадках, установлених цим Кодексом, обов'язок доказування заподіяної шкоди перекладається на потерпілого, слід проаналізувати статті, які регламентують права та обов'язки потерпілого й цивільного позивача. Так, у статтях 56, 57, 61 КПК України немає конкретних посилань на обов'язок потерпілого та цивільного позивача здійснювати доказування заподіяної йому кримінальним правопорушенням шкоди. На відміну від цивільного судочинства, в якому обов'язок доказування покладається на сторону, яка заявила вимоги про відшкодування шкоди (ст. 60 ЦПК України),

у кримінальному провадженні доказування виду заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди (майнової, фізичної, моральної) покладається на слідчого і прокурора. Винятком із цього правила є випадки відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді відповідно до ч. 4 ст. 340 КПК України. Це правило стосується як загальних проваджень, так і проваджень у формі приватного обвинувачення. Так, ч. 4 ст. 340 КПК України передбачає, що потерпілий у разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення користується всіма правами сторони обвинувачення, у тому числі й доказування характеру та розміру заподіяної шкоди.

Главою 30 КПК України передбачені норми, які регулюють процесуальний порядок кримінального провадження у формі приватного обвинувачення. Особливістю кримінальних проваджень цієї категорії є початковий етап розслідування: кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення може бути розпочато тільки на підставі заяви потерпілого щодо кримінальних правопорушень певної категорії (ст. 477 КПК України), а також порядок закриття кримінального провадження в разі відмови потерпілого від обвинувачення (ч. 4 ст. 26 та ч. 7 ст. 284 КПК України).

Щодо обов'язку доказування обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (ст. 91 КПК України) у формі приватного обвинувачення, то він покладається на слідчого і прокурора. І лише в разі відмови прокурора в суді від підтримання державного обвинувачення цей тягар переходить до потерпілого (цивільного позивача) в разі його згоди підтримувати надалі обвинувачення.

Не вдаючись до аналізу недосконалих норм, які регулюють порядок приватного обвинувачення й можуть стати предметом самостійної дисертаційної роботи, зазначимо, що відсильний характер ч. 4 ст. 340 КПК України не можна визнати досконалим. На наш погляд, у ст. 92 КПК України слід чітко визначити всі випадки, коли обов'язок доказування заподіяної

кримінальним правопорушенням шкоди перекладається на потерпілого (цивільного позивача).

Так, пропонується ч. 1 ст. 92 КПК України після слів «покладається на слідчого і прокурора» замість «та в встановлених цим Кодексом випадках – на потерпілого», викласти в такій редакції: «а в разі відмови прокурора від державного обвинувачення в суді відповідно до ст. 340 цього Кодексу – на потерпілого» [84].

Верховний Суд України в Постанові від 3.12.2014 р. № 6-183цс14 дійшов висновку про те, що законом не покладається на позивача обов'язок доказування вини відповідача в заподіянні шкоди, він лише повинен доказати факт заподіяння такої шкоди відповідачем та її розмір [139].

Ураховуючи, що вид і розмір заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди є обставинами, що підлягають установленню в кожному кримінальному провадженні, їх доказування ведеться слідчим, прокурором за допомогою доказів, які вони одержують у результаті проведення слідчих та інших процесуальних дій. Обсяг і зміст цих дій у кожному конкретному випадку залежить насамперед від виду кримінального правопорушення, яким заподіяно шкоду. Однак, попри ці особливості доказування щодо різних видів кримінальних правопорушень, зазначені посадові особи зобов'язані збирати докази, які підтверджують вид і розмір завданої шкоди в усіх випадках її заподіяння кримінальним правопорушенням. Цей обов'язок найчастіше зумовлений тим, що обставини, які мають значення для вирішення питання про притягнення до кримінальної відповідальності особи, що вчинила кримінальне правопорушення, встановлюється доказами, на підставі яких водночас визначається вид і розмір заподіяної шкоди [126, с. 145].

У сучасній кримінально-процесуальній літературі структура предмета доказування щодо цивільного позову в кримінальному провадженні була предметом наукового розгляду Б. Л. Ващук, яка визначає структуру (зміст) предмета доказування щодо цивільного позову та пропонує закріпити його в КПК у вигляді окремої правової норми й викласти її в такій редакції:

«У випадку пред'явлення у кримінальній справі цивільного позову обов'язковому встановленню підлягають: 1) подія злочину, що завдала шкоду і з приводу якої ведеться кримінальне переслідування у справі; наявність шкоди, заподіяної особі, питання про відшкодування якої ставиться у цивільному позові; причинно-наслідковий зв'язок між подією злочину, з приводу якої ведеться кримінальне переслідування в даній кримінальній справі, та шкодою, питання про відшкодування якої в ньому ставиться; вина безпосереднього заподіювача у її виникненні; 2) обставини, які виключають можливість провадження щодо цивільного позову; 3) негативна поведінка потерпілого, якщо вона обумовила заподіяння або збільшення розміру заподіяної злочином шкоди; 4) розмір шкоди, яка підлягає відшкодуванню за цивільним позовом; 5) особа, якій злочином заподіяно шкоду, та особа, яка буде нести матеріальну відповідальність за заявленим цивільним позовом» [24, с. 12].

Натомість І. А. Воробйова зауважує, що визначення окремої статті щодо предмета доказування цивільного позову й без того ускладнить практику застосування норм КПК України і створить таку обставину, коли в кодексі будуть водночас «загальний» і «спеціальний» предмети доказування (наприклад, ст. 91 і ст. 91-1 щодо цивільного позову). Науковець пропонує доповнити п. 3 ч. 1 ст. 91 КПК України після слів «вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням...» посиланням на обов'язковість установлення особи, яка повинна бути залучена як цивільний відповідач. Усі інші особливості й обставини предмета доказування щодо цивільного позову повністю охоплюються вже наявними положеннями ст. 91 КПК України [33, с. 102-103].

На наш погляд, ці пропозиції І. А. Воробйової є слушними й заслуговують всілякої підтримки.

КПК України розширив види шкоди, що можуть бути відшкодовані шляхом пред'явлення цивільного позову, додавши до переліку, окрім матеріальної, також і моральну шкоду (ст. 128 КПК України). Разом із тим, відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір» від 08.07.2011 р.

№3674-VI, від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях звільняються позивачі у справах про відшкодування лише матеріальних збитків, завданих унаслідок вчинення кримінального правопорушення. Отже, за подання позовної заяви про відшкодування моральної шкоди позивач зобов'язаний сплатити судовий збір у розмірі 1% від розміру шкоди, що пред'явлений позивачем. При цьому мінімальний розмір судового збору у 2016 р. становить 551,2 грн, а максимальний – 6 890 грн (пп. 1 п. 1 ч. 2 ст. 4 Закону України «Про судовий збір») [157].

Слід підтримати думку О. Бортман про те, що звільнення від сплати судового збору лише позивачів з вимогами про відшкодування матеріальних збитків, завданих вчиненням кримінального правопорушення, є нелогічним, а тому доцільно було б внести зміни до законодавства, якими передбачити звільнення позивачів від сплати судового збору також у справах щодо відшкодування моральної шкоди, завданої суспільно небезпечними діями [20, с. 15].

Розглянемо наступне питання, що стосується встановлення фізичних та (або) юридичних осіб, які постраждали від конкретного кримінального правопорушення й мають статус цивільних позивачів, а також фізичних та юридичних осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану злочинними діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого чи неосудної особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння, які мають статус цивільних відповідачів.

Чинний КПК України у ст. 61 та 62 визначає їх статуси. Необхідно наголосити, що диспозиції цих статей не можна визнати досконалыми, оскільки і частина 2 ст. 61, і частина 2 ст. 62 КПК України передбачають, що права та обов'язки цивільного позивача та цивільного відповідача виникають із моменту подання позовної заяви до органу розслідування чи суду.

Надання певній особі процесуального статусу учасника кримінального процесу, тобто можливості користуватися передбаченими законом правами та виконувати обов'язки, – це рішення органу досудового розслідування. Поява

в кримінальному провадженні такого рішення зумовлена поданням потерпілою особою позовної заяви. А будь-яке рішення слідчого відповідно до ст. 110 КПК України повинно мати форму постанови, яку необхідно обґрунтувати й умотивувати.

Диспозиції ч. 2 ст. 61 та ч. 2 ст. 62 КПК України не передбачають винесення таких постанов та ознайомлення з нею осіб, які визнаються цивільним позивачем та цивільним відповідачем.

Такий стан суттєво обмежує права цих суб'єктів кримінального процесу, оскільки момент набуття ними своїх прав та обов'язків конкретно не визначений (подання позовної заяви може бути особистим або здійснюватися поштою чи електронною поштою). У КПК України також не визначений порядок реєстрації цивільного позову. До того ж такий порядок унеможливорює оскарження цього рішення в разі незгоди цих осіб із фактичними обставинами, врахованими слідчим при прийнятті такого рішення.

Особливо це стосується цивільних відповідачів, оскільки необізнаність осіб, які ними визнаються, із підставами й мотивами надання обов'язку нести цивільну відповідальність за дії підозрюваних або неосудних осіб за вчинені злочини чи суспільно небезпечні діяння суттєво обмежує їх конституційні права на захист та на оскарження рішень посадових осіб. Тому момент, з якого цивільний позивач та цивільний відповідач набувають своїх прав та обов'язків, має бути чітко визначений у КПК України. Пропонується ч. 2 ст. 61 та ч. 2 ст. 62 КПК України доповнити словами: «Ці права та обов'язки виникають з моменту винесення слідчим, прокурором постанови, судом – ухвали про визнання особи цивільним позивачем (ч. 2 ст. 61) та цивільним відповідачем (ч. 2 ст. 62), що можуть бути винесені після подання цивільного позову».

Аналізуючи проблеми процесуального порядку відшкодування (компенсації) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, слід звернути увагу на проблему визнання осіб, що мають нести відповідальність за заподіяну шкоду, цивільними відповідачами.

Особами, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння, можуть бути: батьки (усиновлювачі) або опікуни малолітньої особи чи інші фізичні особи, які на правових підставах здійснюють виховання малолітньої особи (ст. 1178 ЦК України); батьки (усиновлювачі) або піклувальники неповнолітньої особи (ст. 1179 ЦК України); опікуни або заклади, які зобов'язані здійснювати нагляд за недієздатною фізичною особою (ст. 1184 ЦК України); юридична або фізична особа за шкоду, завдану їхнім працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків (ст. 1172); особа, яка володіє джерелом підвищеної небезпеки (ст. 1187 ЦК України) [237].

На нашу думку, ці положення цивільного законодавства варто узгодити й конкретно викласти у ст. 62 КПК України, яка визначає осіб, що мають бути залучені як цивільні відповідачі.

У практичній діяльності при вирішенні цивільних позовів визначення належного цивільного відповідача викликає певні складнощі. Це стосується кримінальних проваджень щодо злочинів, учинених представниками правоохоронних органів, прокуратури та судів. Виникає питання, хто має відшкодувати заподіяну шкоду: працівник органів внутрішніх справ, служби безпеки, прокуратури, суду чи відповідний державний орган, з яким зазначена особа перебуває в трудових відносинах.

При розв'язанні цього проблемного питання варто зазначити, що згідно зі ст. 1172 ЦК України юридична або фізична особа повинна відшкодувати шкоду, завдану їхнім представником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків [237].

Як слушно зазначають М. Г. Баклан та Л. В. Гаврилова, «при визначенні належного відповідача у справах цієї категорії слід вважати головним не перебування працівника безпосередньо на службі, а те, чи виконував він трудові (службові) обов'язки під час вчинення злочину, тобто чи застосовував

він як правоохоронець надані йому владу, службові повноваження і чи спричинило це шкідливі наслідки.

Наприклад, коли працівник міліції П., перебуваючи на службі, скористався службовим автомобілем для насильного вчинення статевого акту. У цій справі суд правильно поклав обов'язок відшкодувати моральну шкоду на засудженого виходячи з того, що злочин не пов'язаний з виконанням П. службових обов'язків [11].

Правильне визначення в кримінальному провадженні цивільного відповідача сприяє найскорішому і фактичному відшкодуванню потерпілому завданої шкоди. Наприклад, якщо цивільним відповідачем визнана юридична особа – володілець джерела підвищеної небезпеки, яка має свій банківський рахунок, то вірогідність отримання відшкодування (компенсації) шкоди, завданої під час дорожньо-транспортної пригоди, значно більша, ніж відшкодування її самим водієм, який підозрюється в порушенні правил дорожнього руху.

Слід зауважити, що цивільний відповідач, як учасник кримінального процесу, під час розслідування та розгляду кримінального провадження є особою, яка має власний інтерес і відстоює його. Тому практика допиту цивільного відповідача як свідка є хибною й не сприяє захисту цивільним відповідачем своїх майнових прав, оскільки він не має можливості захищатися від заявленого проти нього цивільного позову.

Необхідно підтримати точку зору Я. О. Клименка, який ще до прийняття нового КПК України у 2003 р. запропонував доповнити КПК України статтею, яка б передбачала виклик та процесуальний порядок допиту цивільного відповідача [72, с. 11].

Зважаючи на те, що цивільний відповідач безпосередньо не спричинив шкоди потерпілому, тому й наділяти його в повному обсязі правами та обов'язками підозрюваного немає сенсу. Відповідно пропонується доповнити КПК України статтею «Процесуальний порядок виклику та допиту цивільного відповідача» такого змісту:

«Виклик цивільного відповідача провадиться за правилами статей 137-139 КПК України.

Цивільний відповідач допитується про обставини, що стосуються заявленого цивільного позову.

Перед початком допиту цивільному відповідачеві вручається копія позовної заяви та копія постанови про визнання його цивільним відповідачем і з'ясовується питання – чи визнає він цивільний позов і в якому обсязі.

Про допит цивільного відповідача складається протокол відповідно до ст. ст.104-107 КПК України.

Якщо разом із цивільним позивачем – фізичною особою в кримінальному провадженні бере участь його представник, допит цивільного відповідача проводиться за участю його представника».

Вищий спеціалізований суд України при розгляді касаційних скарг у кримінальному провадженні неодноразово звертав увагу судів на те, що відшкодування шкоди може бути тільки після визначення правового статусу цивільного відповідача.

Так, ухвалою колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України від 14.01.2016 р. були скасовані вирок Довгинцівського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області та ухвала Апеляційного суду Дніпропетровської області у кримінальному провадженні за №12014040230000510 стосовно ОСОБА_6, який здійснив наїзд на ОСОБА_7, унаслідок чого останній отримав тяжкі тілесні ушкодження й пізніше пред'явив цивільний позов до винного та до страхової компанії, де було застраховано цивільну відповідальність, цивільний позов про відшкодування моральної шкоди.

Ці рішення були скасовані, оскільки ані судом першої інстанції, ані апеляційним судом не були враховані положення матеріального й процесуального законодавства (ч. 1, ч. 5 ст. 128 КПК України, ст. 1194 ЦК України) і сума моральної шкоди не була стягнена зі страхової компанії [229].

Підтримуємо думку М. Г. Баклан та Л. В. Гаврилової про те, що суперечливим, невизначеним у судовій практиці є питання про визнання (або невизнання) вогнепальної зброї, зокрема табельної, джерелом підвищеної небезпеки, якщо її застосовують працівники правоохоронних органів.

На підтвердження цього вони наводять приклад засудження Бобровицьким районним судом Чернігівської області начальника відділення дізнання К., який, одержавши табельну зброю, у складі оперативно-слідчої групи виїхав у м. Козелець для проведення слідчих дій. Під час дозвілля внаслідок недбалості він пострілом вбив Т. Мати померлого пред'явила позов про відшкодування матеріальної та моральної шкоди до УВС у Чернігівській області. Суд запропонував їй звернутися з позовом у порядку цивільного судочинства, оскільки злочин був вчинений К. не під час виконання службових обов'язків. Розглядаючи апеляційну скаргу потерпілої, Чернігівський обласний суд погодився з висновком районного суду, що УВС не є належним відповідачем. Проте в цій справі поза увагою судових інстанцій залишилося те, що відповідно до п. 4 Постанови Пленуму від 27.03.1992 р. № 6 джерелом підвищеної небезпеки є будь-яка діяльність, здійснення якої створює підвищену ймовірність заподіяння шкоди через неможливість контролю за нею людиною, а також використання, транспортування, зберігання предметів, речовин та інших об'єктів виробничого, господарського чи іншого призначення, які мають такі ж властивості. Майнова відповідальність за шкоду, завдану діями таких джерел, має наставати як при цілеспрямованому їх використанні, так і при мимовільному прояві їхніх шкідливих властивостей. Не вважається володільцем джерела підвищеної небезпеки і не несе відповідальності за шкоду перед потерпілим особа, яка використовує джерело підвищеної небезпеки на підставі трудових відносин з володільцем цього джерела. Таким чином, табельна зброя, якою працівник правоохоронного органу володіє, зберігає та використовує на підставі трудових (службових) відносин, може визнаватися джерелом підвищеної небезпеки, тому шкода, завдана цим джерелом, має відшкодовуватися відповідно до положень ст. 1187 ЦК України. Неоднозначне

вирішення судами цивільних позовів у кримінальній справі та застосування стягнень безпідставно набутого майна, зокрема предмета хабара чи його вартості, призводить до помилок, що значно знижує рівень кримінального судочинства. Ми приєднуємося до пропозицій М. Г. Баклан та Л. В. Гаврилової, які пропонують внести відповідні зміни до чинного законодавства, а також доповнити Постанови Пленуму Верховного Суду України відповідними роз'ясненнями [11].

Особливої актуальності останнім часом набуває питання про відшкодування шкоди, завданої громадянам України на території проведення АТО. Сотні тисяч людей на сході України з 2014 р. зазнали жахливих моральних, фізичних страждань, втратили своїх близьких та лишилися без даху над головою, втратили там свою власність. Настала нагальна потреба захисту державою їхніх конституційних прав та створення дієвого механізму відшкодування заподіяної їм шкоди.

Як свідчить судова практика, громадяни, що постраждали в результаті проведення антитерористичної операції і чиє майно було знищено, звертаються до судів з позовами про відшкодування завданої шкоди та не можуть захистити своє право, оскільки державні органи не спромоглися за весь цей час визначити відповідний механізм. У результаті, особи, нерухомість яких була знищена, програють судові процеси, їм відмовлять у позовах. Як зазначає Ю. Сегеда, Україні потрібно готуватися до багатомільйонних позовів до Європейського суду з прав людини, якщо ці особи пройдуть в Україні всі стадії судового процесу та вичерпають механізм захисту.

Українською Гельсінською спілкою з прав людини розроблена та розповсюджена Інструкція щодо захисту в Європейському суді з прав людини права власності та права на повагу до житла, порушених під час подій в зоні АТО, в якій докладно пропонується порядок такого звернення [62].

Для звернення до ЄСПЛ, як слушно наголошують Д. Анохіна й О. Воронцова, постраждалим особам необхідно фіксувати завдану їм шкоду в результаті знищення житла всіма можливими способами і пройти всі

процедури, передбачені вітчизняним законодавством, перш ніж подавати скарги до ЄСПЛ [7].

На сьогодні немає єдиного правового підходу щодо вирішення цього важливого питання. Одні юристи вважають, що відшкодування шкоди за зруйновану нерухомість має відбуватися на підставі ст. 19 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» як шкоди, завданої громадянам терористичним актом, інші – на підставі ст. 1177 Цивільного кодексу України як шкоди фізичній особі, що потерпіла від кримінального правопорушення [176].

Стаття 19 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» передбачає, що відшкодування шкоди, заподіяної громадянам терористичним актом, провадиться коштом Державного бюджету України відповідно до закону і з подальшим стягненням суми цього відшкодування з осіб, якими завдано шкоду, в порядку, встановленому законом. Відшкодування шкоди, заподіяної організації, підприємству або установі терористичним актом, провадиться в порядку, визначеному законом [142].

Відповідно до ст. 1177 ЦК України відшкодування (компенсація) шкоди, завданої потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому коштом Державного бюджету України у випадках та порядку, передбачених законом [237].

Розглянемо питання фактичної можливості відшкодування такої шкоди, яке громадяни намагаються вирішити з використанням судового захисту. Згідно із судовою практикою за 2015–2016 р. р., ні перший, ні другий варіант не дають постраждалим особам змоги отримати відшкодування за нерухомість, яка була знищена або пошкоджена внаслідок обстрілів у зоні проведення АТО. Відповідачами в таких позовах громадяни вказують Кабінет Міністрів України та Державну казначейську службу України як розпорядника бюджетних коштів. При цьому представники Кабінету Міністрів України в судах стверджують, що Кабінет Міністрів є неналежним відповідачем, оскільки до його компетенції не входить питання відшкодування шкоди, завданої внаслідок антитерористичної операції. Державна казначейська служба України вважає, що Бюджетним

кодексом затверджено принцип цільового використання коштів – бюджетні кошти використовуються лише на цілі, визначені бюджетними призначеннями. Державним бюджетом України не передбачено загальнодержавних видатків на відшкодування шкоди, заподіяної громадянам терористичним актом. Отже, казначейство не має правових підстав здійснювати відшкодування зазначеної шкоди.

Ці позиції державних органів знайшли відображення в рішеннях Слов'янського міжрайонного суду Донецької області з урахуванням того, що м. Слов'янськ суттєво постраждало під час обстрілів, у ньому було зруйновано та пошкоджено багато нерухомості: рішення від 11.11.2015 р. у справі №243/10233/15-ц [167]; рішення від 21.12.2015 р. у справі №243/9783/15-ц [168], рішення від 06.01.2016 р. у справі №243/9616/15-ц [169].

За цими справами позивачам було відмовлено в задоволенні позовів про відшкодування шкоди, спричиненої їм у результаті зруйнування їхньої нерухомої власності під час обстрілів м. Слов'янська у зв'язку із тим, що кримінальні провадження за кожним із цих фактів не починалися, розслідування не проводилось і винні особи не встановлені, хоча позивачі надали суду підтвердження права власності та висновок про розмір завданої шкоди.

Позиція судів полягає в тому, що для відшкодування шкоди потрібно здійснювати розслідування в рамках кримінального провадження з метою встановлення і притягнення до кримінальної відповідальності конкретних осіб, які завдали шкоди нерухомому майну громадян на території проведення АТО. Такий підхід до відшкодування шкоди, завданої громадянам під час бойових дій, коли важко встановити, від чиїх обстрілів були зруйновані або пошкоджені будинки, не може бути реалізованим. Вважаємо, що застосування до цих випадків положень ст. 1177 ЦК України і положень КПК України є неможливим, оскільки на Сході України проводиться АТО, що регулюється спеціальними нормами права, а саме ст. 19 Закону України «Про боротьбу з

тероризмом», згідно з якою відшкодування шкоди, завданої терористичною діяльністю, має здійснювати держава і визначатися відповідним законом.

Кабінет Міністрів України в розпорядженні від 16.10.2014 р. №1002-р затвердив План заходів з організації відновлення пошкоджених (зруйнованих) об'єктів соціальної та транспортної інфраструктури, житлового фонду й систем забезпечення життєдіяльності на території Донецької та Луганської областей. Відповідно до п.2 цього Плану заходів, було доручено Мінрегіону, Мінсоцполітики, Мінекономрозвитку, Мін'юсту, Мінфіну до жовтня 2014 року підготувати й внести на розгляд Кабінету Міністрів України проекти нормативно-правових актів, зокрема «Про затвердження Порядку надання грошової допомоги та відшкодування шкоди особам, які постраждали під час проведення антитерористичної операції у Донецькій та Луганській областях». Лише у квітні 2016 року до Верховної Ради України подані два проекти (№ 4301 та 4301-1), зареєстровані 11.04.2016 р., але вони досі не розглянуті та не затверджені [58]. Це унеможлиблює вчасне відшкодування шкоди постраждалим громадянам.

Але є й інші поодинокі приклади судової практики. Найбільш цікава судова справа № 243/11658/15-ц, у якій судом першої інстанції позивачеві було відмовлено в позові, але 15.03.2016 р. апеляційний суд прийняв нове рішення та вирішив із коштів Державного бюджету України відшкодувати ОСОБА_3 шкоду, заподіяну терористичним актом за пошкоджену квартиру, розташовану за адресою: АДРЕСА_1, в сумі 363 789 грн 40 коп. [170]. Таке рішення апеляційний суд обґрунтував саме положенням ст. 19 Закону України «Про боротьбу з тероризмом».

Тому, на нашу думку, очевидним є той факт, що постраждалі, майно яких знищено чи пошкоджено в результаті проведення антитерористичної операції, повинні отримати від держави відшкодування завданої шкоди та захист своїх майнових прав не в межах кримінального процесу, а відповідно до ст. 19 Закону України «Про боротьбу з тероризмом».

3.2. Обставини, що виключають відшкодування (компенсацію) шкоди у кримінальному процесі

Механізм правового регулювання відшкодування (компенсації) шкоди в кримінальному судочинстві, окрім багатьох питань, зокрема добровільного відшкодування шкоди, цивільного позову, реабілітації, також має містити перелік тих обставин, які виключають відшкодування (компенсацію) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням. Така визначеність сприятиме захисту прав та законних інтересів учасників кримінального провадження.

Глава 9 «Відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні, цивільний позов» КПК України не містить переліку тих обставин, які виключають відшкодування (компенсацію) завданої кримінальним правопорушенням шкоди, що є його суттєвим недоліком, який змушує звертатися до інших норм кримінально-процесуального або цивільного законодавства.

Слід зазначити, що, на відміну від КПК України, Європейська конвенція щодо відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів від 24.11.1983 р. містить положення щодо можливості зменшення або відміни відшкодування шкоди. Так, відповідно до ст. 8 цієї конвенції вказано правові випадки, коли розмір відшкодування шкоди може бути зменшений або відмінений: а) у зв'язку з поведінкою жертви як під час злочину, так і до, і після; б) якщо потерпілий або заявник причетні до організованої злочинності або є членами організації, яка причетна до насильницьких злочинів; в) якщо повне або часткове відшкодування суперечить сенсу справедливості або публічного порядку [53].

Слід зауважити, що деякі положення Європейської конвенції були відображені у КПК України 1960 року. Так, ст. 93-1 передбачала, що витрати на стаціонарне лікування потерпілого, якому завдано шкоду через перевищення меж необхідної оборони або в стані сильного душевного хвилювання, що

раптово виникло внаслідок протизаконного насильства чи тяжкої образи з боку потерпілого, з підсудного не стягувалися.

Безумовно, аналогічні положення мають бути відображені в чинному КПК України.

Аналізуючи положення ЦК України та КПК України щодо обставин, які виключають можливість відшкодування (компенсації) шкоди в кримінальному процесі, можна дійти висновку, що до таких обставин слід віднести:

- 1) відсутність матеріально-правових підстав відшкодування (компенсації) шкоди;
- 2) відсутність процесуальних підстав для відшкодування (компенсації) шкоди;
- 3) закриття кримінального провадження незалежно від підстав такого закриття на будь-якій стадії кримінального провадження.

Зазначимо, що проблемами відшкодування шкоди, завданої особою в разі здійснення нею права на самозахист, та відшкодування шкоди, завданої в стані крайньої необхідності, займалися О. І. Антонюк [8], В. М. Атрошенко [9], О. А. Волков [31], С. Д. Гринько [45], Л. І. Ляшевська [98, 99] та ін.

Так, матеріально-правові підстави, що виключають можливість відшкодування (компенсації) шкоди, знаходимо в ЦК України (статей 1169, 1171, 1176).

Стаття 1169 визначає відшкодування шкоди, завданої особою в разі здійснення нею права на самозахист: «1. Шкода, завдана особою при здійсненні нею права на самозахист від протиправних посягань, у тому числі у стані необхідної оборони, якщо при цьому не були перевищені її межі, не відшкодовується. 2. Якщо у разі здійснення особою права на самозахист, вона завдала шкоди іншій особі, ця шкода має бути відшкодована особою, яка її завдала. Якщо такої шкоди завдано способами самозахисту, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства, вона відшкодовується особою, яка вчинила протиправну дію».

У ст. 1171 ЦК України визначено положення щодо відшкодування шкоди, завданої в стані крайньої необхідності. Так, шкода, завдана особі у зв'язку із вчиненням дій, спрямованих на усунення небезпеки, що загрожувала цивільним правам чи інтересам іншої фізичної або юридичної особи, якщо цю небезпеку за даних умов не можна було усунути іншими засобами (крайня необхідність), відшкодовується особою, яка її завдала. Особа, яка відшкодувала шкоду, має право пред'явити зворотну вимогу до особи, в інтересах якої вона діяла.

Ураховуючи обставини, за яких було завдано шкоди у стані крайньої необхідності, суд може покласти обов'язок її відшкодування на особу, в інтересах якої діяла особа, яка завдала шкоди, або зобов'язати кожного з них відшкодувати шкоду в певній частці або звільнити їх від відшкодування шкоди частково чи в повному обсязі.

Стаття 1176 ЦК України присвячена відшкодуванню шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що займається оперативно-розшуковою діяльністю, досудовим розслідуванням, прокуратури або суду. Частиною 4 цієї статті визначено, що фізична особа, яка в процесі досудового розслідування або судового провадження шляхом самообмови перешкоджала з'ясуванню істини й цим сприяла незаконному засудженню, незаконному притягненню до кримінальної відповідальності, незаконному застосуванню запобіжного заходу, незаконному затриманню, незаконному накладенню адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт, не має права на відшкодування шкоди [237].

Аналіз зазначеної норми права свідчить про те, що під самообмовою слід розуміти свідомо неправдиві показання підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, надані з метою переконати органи досудового провадження і суд у тому, що саме вони скоїли злочини, хоча насправді їх не вчиняли [120, с. 89]. При цьому суд має враховувати причини, які спонукали особу до самообмови, оскільки в наведеній вище нормі права фактично йдеться про умисел на самообмову. Проте самообмова, яка стала наслідком застосування до громадянина насильства, погроз чи інших незаконних заходів, не перешкоджає

відшкодуванню шкоди. Факт насильства, погроз чи інших незаконних заходів має бути встановлений слідчими органами, прокурором чи судом [116, с. 49]. Відповідно до п. 6 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, самообмова не повинна виключати відшкодування шкоди тільки тоді, коли вона є наслідком застосування насильства, погроз чи інших незаконних дій [108].

ЦК України також містить положення щодо урахування вини потерпілого й матеріального становища фізичної особи, яка завдала шкоди. Так, ст. 1193 визначає: «1. Шкода, завдана потерпілому внаслідок його умислу, не відшкодовується. 2. Якщо груба необережність потерпілого сприяла виникненню або збільшенню шкоди, то залежно від ступеня вини потерпілого (а в разі вини особи, яка завдала шкоди, – також залежно від ступеня її вини) розмір відшкодування зменшується, якщо інше не встановлено законом. 3. Вина потерпілого не враховується у разі відшкодування додаткових витрат, передбачених частиною першою статті 1195 цього Кодексу, у разі відшкодування шкоди, завданої смертю годувальника та у разі відшкодування витрат на поховання. 4. Суд може зменшити розмір відшкодування шкоди, завданої фізичною особою, залежно від її матеріального становища, крім випадків, коли шкоди завдано вчиненням злочину» [237].

Верховний Суд України неодноразово приділяв увагу проблемним питанням, які стосуються випадків неможливості відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Так, у ППВС України № 4 від 1.03.2013 р. подані такі роз'яснення: «При завданні шкоди джерелом підвищеної небезпеки на особу, яка здійснює діяльність, що є джерелом підвищеної небезпеки, не може бути покладено обов'язок з її відшкодування, якщо вона виникла внаслідок непереборної сили або умислу потерпілого (частина п'ята статті 1187 ЦК України). Під непереборною силою слід розуміти, зокрема, надзвичайні або невідворотні за даних умов події (пункт 1 частини першої статті 263 ЦК України), тобто ті, які мають зовнішній характер. Під умислом потерпілого слід розуміти, зокрема, таку його протиправну

поведінку, коли потерпілий не лише передбачає, але і бажає або свідомо допускає настання шкідливого результату (наприклад, суїцид).

Якщо груба необережність потерпілого сприяла виникненню або збільшенню шкоди, то залежно від ступеня вини потерпілого, якщо інше не встановлено законом, розмір відшкодування з особи, яка здійснює діяльність, що є джерелом підвищеної небезпеки, має бути зменшено (але не може бути повністю відмовлено у відшкодуванні шкоди).

Питання про те, чи є допущена потерпілим необережність грубою (ч. 2 ст. 1193 ЦК України), у кожному конкретному випадку має вирішуватись з урахуванням фактичних обставин справи (характеру дії, обставин завдання шкоди, індивідуальних особливостей потерпілого, його стану тощо).

Положення ст. 1193 ЦК України про зменшення розміру відшкодування з урахуванням ступеня вини потерпілого застосовуються і в інших випадках завдання шкоди майну, а також фізичній особі, однак у кожному разі підставою для цього може бути груба необережність потерпілого (перебування у нетверезому стані, нехтування правилами безпеки руху тощо), а не проста необачність. Саме по собі перебування у нетверезому стані не є прикладом грубої необережності, якщо при цьому не було порушено Правила дорожнього руху.

Правила ч. 4 ст. 1193 ЦК України про можливість зменшення розміру відшкодування шкоди, завданої фізичною особою, залежно від її матеріального становища, крім випадків, коли шкоди завдано вчиненням злочину, застосовуються у виняткових випадках, якщо відшкодування шкоди у повному розмірі неможливе або поставить відповідача у тяжке матеріальне становище. Крім того, зменшення розміру відповідальності особи, на яку покладено обов'язок відшкодувати шкоду, завдану каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, можливе за її письмовою вимогою, якщо працездатність потерпілого зросла порівняно з тією, яка була в нього на момент вирішення питання про відшкодування шкоди (ст. 1204 ЦК України). При цьому порядок доведення

таких обставин є аналогічним порядку, передбаченому для визначення втрати працездатності» [146].

Б. Л. Ващук критично оцінює можливість прямого застосування в кримінальному процесі матеріальної норми цивільного права (ч. 1, 2 ст. 1193 ЦК України), яка передбачає врахування умислу чи грубої необережності потерпілого при визначенні розміру відшкодування шкоди. Така позиція обґрунтовується тим, що встановлення “вини” потерпілого (у цьому разі її форми – умислу чи грубої необережності) у кримінальному процесі суперечитиме межам судового розгляду (ч. 1 ст. 275 КПК України), окрім того, позбавляється логіки. Адже у випадку, коли є вина особи у вчиненні будь-яких протиправних дій, то ця обставина буде самостійною і цілком достатньою підставою притягнення її до відповідальності. Більше того, сам потерпілий стосовно себе не може вчинити злочин. Водночас оскільки в основі вирішення цивільного позову по суті лежить матеріальна норма цивільного права, названа норма ЦК не може залишатися поза увагою і в кримінальному процесі, тому повинна обов’язково враховуватися у вигляді негативної поведінки потерпілого, за наявності якої розмір відшкодування може бути зменшено порівняно з фактично заподіяною шкодою [24, с. 18].

Такими випадками можуть бути: відмова потерпілого співпрацювати з органами правопорядку в питаннях розслідування злочину; провокаційна поведінка потерпілого під час скоєння злочину або умисне вчинення ним дій, що сприяли ускладненню отриманих розладів здоров’я (наприклад, безпідставне затягування звернення за медичною допомогою); належність потерпілого до організованої злочинності (наприклад, до наркоторгівлі) або до членів організацій, причетних до насильницьких злочинів (наприклад, терористичних організацій) [27, с. 9].

Неналежна поведінка потерпілого у зв’язку із злочином або завданою шкодою полягає в тому, що часто існують свідчення ступеня взаємозв’язку між поведінкою потерпілого і злочинця. Перший параграф ст. 8 Конвенції посилається на випадки, коли потерпілий провокує злочин, наприклад,

поводиться виключно зухвало чи агресивно або спричиняє більше насильство злочинними діями у відповідь, а також на випадки, коли потерпілий своєю поведінкою сприяє причиново-наслідковому зв'язку або ускладненню завданої шкоди (наприклад, необґрунтовано відмовляючись від медичного лікування). Відмова заявляти про злочин до поліції або співпрацювати з органами юстиції може також слугувати підставою для зниження суми відшкодування або відмови від його виплати.

Якщо потерпілий належить до світу організованої злочинності (наприклад, наркоторгівлі) або є членом організацій, причетних до насильницьких злочинів (наприклад, терористичних організацій), він може вважатися особою, що втратила право на співчуття або солідарність суспільства в цілому. Як наслідок, потерпілому може бути відмовлено у відшкодуванні або йому буде виплачено зменшений розмір відшкодування, навіть якщо злочин, що завдав шкоду, не мав прямого відношення до вищевказаної діяльності.

Під відшкодуванням, що суперечить сенсу справедливості або публічному порядку, слід розуміти таке: держави, які запроваджують схеми відшкодування, зазвичай хочуть зберегти певну свободу дій щодо призначення відшкодування й мати змогу відмовитися від нього в певних випадках, коли очевидно, що жест солідарності суперечитиме очікуванням суспільства або інтересам держави чи основним принципам законодавства відповідної держави. Таким чином, може бути відмовлено у відшкодуванні відомому злочинцеві, який став потерпілим від насильницького злочину, навіть якщо такий злочин не пов'язаний з його злочинною діяльністю.

Принципи, які обґрунтовують відмову від сплати відшкодування або зменшення відшкодування, дійсні не лише особисто щодо потерпілого, який помер у результаті насильницького злочину, але й щодо його утриманців [27, 52-51].

Аналіз положень, закріплених у Конвенції, дає змогу до матеріально-правових підстав виключення відшкодування (компенсації) шкоди віднести:

1) самозахист від протиправних посягань, у тому числі в стані необхідної оборони, якщо при цьому не були перевищені її межі;

2) стан крайньої необхідності (враховуючи обставини, за яких було завдано шкоди);

3) самообмову особи, яка в процесі досудового провадження перешкоджала з'ясуванню істини й цим сприяла незаконному засудженню, незаконному притягненню до кримінальної відповідальності, незаконному застосуванню запобіжного заходу, незаконному затриманню, незаконному накладенню адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт;

4) поведінка жертви як під час злочину, так і до, і після його вчинення;

5) якщо потерпілий або особа, яка робить запит, задіяні в злочині, скоєному організованою злочинною групою, або входять до організації, що займається злочинною діяльністю;

6) коли повне або частково її відшкодування суперечить змісту справедливості й громадського порядку.

До процесуально-правових підстав неможливості відшкодування (компенсації) шкоди належать:

1) невнесення до Єдиного реєстру досудового розслідування (далі – ЄРДР) даних про початок досудового розслідування;

2) заява цивільного позову після початку судового розгляду;

3) наявність рішення суду, яке набрало законної сили, і яке було внесено до спору між тими сторонами про той же предмет і на тих же підставах;

4) неявка цивільного позивача до суду;

5) якщо позов пред'явлений недієздатною особою або від імені заінтересованої особи її представником, який не має відповідних на це повноважень, за умови, що таке порушення вимог закону (щодо підтвердження повноважень) не було усунуте до початку судового слідства;

6) закриття кримінального провадження незалежно від підстав такого закриття на будь-якій стадії кримінального провадження.

При закритті кримінального провадження на підставі амністії чи помилування виникає питання, чи відповідає таке положення забезпеченню прав потерпілого. Відповідно до п. 3. ст. 1176 ЦК України, «якщо кримінальне провадження закрито на підставі закону про амністію або акта про помилування, право на відшкодування шкоди не виникає».

Слід зазначити, що таке законодавче положення зовсім не сприяє захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень. Як справедливо зауважує П. Скобликов, шкода потерпілому найчастіше відшкодовується (компенсується) на стадії досудового розслідування, коли встановлюється винність особи і здійснюється притягнення її до кримінальної відповідальності [181]. Але якщо проголошується амністія, то вона за сталою в Україні практикою поширюється на всіх: на тих підозрюваних (обвинувачених), хто перебуває на досудовому слідстві і в судовому розгляді, і на тих, стосовно яких винесені обвинувальні вироки. Амністовані особи, які ще не відшкодували (компенсували) шкоди, втрачають мотивацію робити це, якщо тільки відшкодування (компенсація) шкоди не є обов'язковою вимогою амністії. Аналіз законів про амністію в Україні свідчить, що в них такої вимоги не має [141].

Якщо кримінальне провадження припиняється в силу акта про амністію (на стадії досудового розслідування або у суді), то обвинувальний вирок не виноситься. Якщо обвинувальний вирок не відбувся по амністії, то для примусового витребування спричиненої шкоди потерпілий має звернутися з позовом до суду в порядку цивільного судочинства й самостійно доказувати там свої позовні вимоги.

За таких умов положення потерпілого погіршується ще й такими обставинами. Якщо підсудний взятий під варту, він доставляється до суду під конвоем; якщо йому обраний інший запобіжний захід, то він все одно прийде до суду в призначений термін, тому що в разі ухилення від явки без поважних причин його доставлять туди примусово; також і запобіжний захід суд може змінити на більш суворий. Натомість у цивільний процес цивільного

відповідача (яким буде амністована особа) примусово доставити не можна, запобіжні заходи для цивільного відповідача не передбачені. Тому він може створити серйозні труднощі при розгляді цивільної справи, ігноруючи виклики до суду.

Крім того, треба відзначити, що в разі проголошення амністії до набуття вироком законної сили цивільний позов, якщо він був заявлений потерпілим у рамках кримінального провадження, залишається без розгляду.

Ураховуючи вищевикладене, очевидним стає той факт, що порушується конституційний принцип рівності й звужується конституційне право потерпілих від кримінальних правопорушень на доступ до правосуддя та відшкодування (компенсацію) завданої шкоди.

Отже, пропонуємо закріпити в постановах про амністію правила про те, що для застосування амністії до конкретної особи потрібна згода потерпілого, якому відшкодована завдана кримінальним правопорушенням шкода. Якщо потерпілою є особа неповнолітня або душевнохвора, згоду на застосування амністії має дати прокурор.

Підсумовуючи цей підрозділ, вважаємо, що зазначені норми цивільного та кримінального процесуального законодавства, а також європейські стандарти мають бути систематизовані та викладені в окремій статті Глави 9 КПК України [195]. Автор пропонує викласти статтю «Обставини, що виключають відшкодування (компенсацію) шкоди» у такій редакції: «Частина 1. До матеріально-правових обставин, які виключають відшкодування (компенсацію) шкоди належать такі:

1) самозахист від протиправних посягань, у тому числі в стані необхідної оборони, якщо при цьому не були перевищені її межі;

2) стан крайньої необхідності (враховуючи обставини, за яких було завдано шкоди);

3) самообмова особи, яка в процесі досудового провадження перешкоджала з'ясуванню істини і цим сприяла незаконному засудженню, незаконному притягненню до кримінальної відповідальності, незаконному

застосуванню запобіжного заходу, незаконному затриманню, незаконному накладенню адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт;

4) поведінка жертви як під час злочину, так і до, і після його вчинення;

5) якщо потерпілий або особа, яка робить запит, задіяні у злочині, скоєному організованою злочинною групою, або входять до організації, що займається злочинною діяльністю;

6) коли повне або частково її відшкодування суперечить змісту справедливості й громадського порядку.

Частина 2. До процесуально-правових підстав, які виключають відшкодування (компенсацію) шкоди, належать:

1) невнесення даних до ЄРДР про початок досудового розслідування;

2) заява цивільного позову після початку судового розгляду;

3) наявність рішення суду, яке набрало законної сили і яке було внесено до спору між тими сторонами про той же предмет і на тих же підставах;

4) неявка цивільного позивача до суду;

5) якщо позов пред'явлений недієздатною особою або від імені заінтересованої особи її представником, який не має відповідних на це повноважень, за умови, що таке порушення вимог закону (щодо підтвердження повноважень) не було усунуто до початку судового слідства;

6) закриття кримінального провадження.

Частина 3. Якщо кримінальне провадження закрито на підставі закону про амністію, необхідна згода потерпілого, якому відшкодована завдана кримінальним правопорушенням шкода. Якщо потерпілою є неповнолітня або душевнохвора особа, згоду на застосування амністії має дати прокурор».

3.3. Заходи забезпечення відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні з урахуванням дії антикорупційних законів та даних електронних декларацій

Пріоритетним напрямом діяльності держави, яка прагне дотримання прав людини і демократичних засад, є створення і функціонування дієвих механізмів

та належних правових процедур для всебічної реалізації кожною особою своїх процесуальних прав та законних інтересів.

Складовою механізму захисту майнових прав власників є забезпечення відшкодування (компенсації) завданої кримінальним правопорушенням шкоди. Вирішення питання відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, об'єктивно потребує вжиття заходів для забезпечення кримінального провадження, а також проведення комплексу слідчих (розшукових), а в окремих випадках і негласних слідчих (розшукових) дій.

Проблеми забезпечення відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні шляхом застосування заходів забезпечення кримінального провадження досліджували Р. Андрєєв [6], А. П. Благодир [16], І. Й. Гаюр [36], І. В. Гловюк та С. В. Андрусенко [37], Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна [88], Б. Куспись [91], О. М. Миколенко [110-111], В. В. Назаров [118], С. В. Слінько [184], В. Д. Пчолкін та Ю. П. Янович [163] та ін.

Після прийняття КПК України 2012 р. проблеми відшкодування шкоди як одного із заходів забезпечення кримінального провадження розглядались у працях О. В. Верхогляд-Герасименко [26], О. М. Гуміна [49], Г. К. Кожевнікова [74], Г. М. Куцкір [93], Н. С. Моргуна [114], А. Е. Руденко [173], І. І. Татарина [205], В. І. Фариника [231], О. В. Фірмана [233], О. Г. Шило [243] та ін.

У роботах цих авторів наведено класифікацію цих заходів. Вважаємо, що найбільш доречною стосовно нашого дослідження є класифікація, розроблена в дисертації А. Е. Руденка, який пропонує виділити в окрему групу заходів кримінально-процесуального примусу заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують майнові права підозрюваного, обвинуваченого, інших осіб, і подає їх класифікацію за такими підставами: 1. Залежно від кримінальної процесуальної кваліфікації заходу забезпечення кримінального провадження: тимчасове вилучення майна в порядку; арешт майна; попередній арешт майна або коштів на рахунках фізичних або юридичних осіб у фінансових установах. 2. Залежно від об'єкта обмеження майнових прав: заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують майнові

права підозрюваного; заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують майнові права обвинуваченого; заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують майнові права осіб, у володінні яких перебуває майно, зазначене в частині 2 статті 167 Кримінального процесуального кодексу України; заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують майнові права осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, котра вчинила суспільно небезпечне діяння; заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують майнові права юридичних осіб, щодо яких здійснюється провадження, якщо до такої юридичної особи може бути застосовано захід кримінально-правового характеру у вигляді конфіскації майна.

3. Залежно від цивільно-правового статусу майна, права на яке обмежуються в ході застосування заходу забезпечення кримінального провадження: заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують майнові права на нерухоме майно; заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують майнові права на рухоме майно; заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують майнові права інтелектуальної власності; заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують майнові права на гроші в будь-якій валюті готівкою або в безготівковому вигляді; заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують майнові права на цінні папери; заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують корпоративні права.

4. Залежно від місця знаходження майна, права на яке обмежуються: заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують права на майно, яке знаходиться при особі; заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують права на майно, яке знаходиться в житлі чи іншому володінні особи; заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують права на майно, яке знаходиться на підприємствах, в установах або організаціях; заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують права на майно, яке знаходиться на відкритій місцевості; заходи забезпечення кримінального

провадження, що обмежують права на майно, яке знаходиться на рахунках фізичних або юридичних осіб у фінансових установах. 5. Залежно від обсягу майна, права на яке обмежуються: заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують права на майно в обсягах, достатніх для досягнення мети застосування заходів забезпечення кримінального провадження, які обмежують майнові права підозрюваного, обвинуваченого та інших осіб; заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують права на майно в обсягах, недостатніх для досягнення мети застосування заходів забезпечення кримінального провадження, які обмежують майнові права підозрюваного, обвинуваченого та інших осіб. 6. Залежно від ступеня обмеження прав підозрюваного, обвинуваченого й інших осіб: заходи забезпечення кримінального провадження, що супроводжується повним обмеженням прав особи щодо користування та розпорядження майном; заходи забезпечення кримінального провадження, що передбачають заборону розпоряджатися майном; заходи забезпечення кримінального провадження, що передбачають заборону використовувати майно [173, с. 55-63].

Наведена класифікація дає змогу визначити перелік та порядок процесуальних дій, передбачених чинним КПК України, що мають своєю метою гарантування реального відшкодування завданої шкоди. Власне, вчасне застосування таких заходів забезпечення кримінального провадження, як тимчасове вилучення майна підозрюваного під час вчинення окремих слідчих (розшукових) дій (обшуків, оглядів) та арешт майна підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану їх діями, здатне забезпечити реальне і швидке виконання рішення суду про повне або часткове задоволення цивільного позову [86, с. 362].

Правовою основою діяльності слідчого, прокурора щодо забезпечення заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди є положення про тимчасове вилучення майна та арешт майна, які передбачені ст. ст. 167, 170-174 КПК України, які останнім часом були суттєво змінені і доповнені законами України

№ 222-VII від 18.04.2013, №314-VII від 25.05.2013, №629-VII від 16.07.2015, №769-VII від 10.11.2015, №1019-VII від 18.02.2016 [84].

Так, відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 167 КПК України тимчасово вилученим може бути майно у вигляді речей, документів, грошей тощо, стосовно яких є достатні підстави вважати, що вони: одержані внаслідок кримінального правопорушення та / або є доходами від них, а також майно, в яке їх було повністю або частково перетворено.

Накладення арешту на майно здійснюється відповідно статей 170-172 КПК України, згідно з якими прокурор, слідчий за погодженням із прокурором звертаються до слідчого судді з клопотанням про арешт зазначеного майна. У такий же спосіб накладається арешт на нерухоме та рухоме майно, майнові права інтелектуальної власності, гроші у будь-якій валюті готівкою або у безготівковому вигляді, цінні папери, корпоративні права, що перебувають у власності підозрюваного, обвинуваченого чи осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, обвинуваченого, і перебувають у них або в інших фізичних чи юридичних осіб з метою забезпечення можливої конфіскації майна або цивільного позову [84].

У кримінальному провадженні про злочини, за які може бути застосована додаткова міра покарання у вигляді конфіскації майна (встановлюється згідно зі статтями 59, 98 КК України за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини і може бути призначена лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині КК України, особам, які на момент скоєння злочину досягли повноліття), слідчий, прокурор зобов'язані вжити заходів для забезпечення можливої конфіскації майна підозрюваного, обвинуваченого.

Як слушно зазначає І. І. Татарин, необхідними заходами забезпечення цивільного позову на стадії досудового розслідування кримінальних проваджень мають бути: 1) правильне визначення обсягу та розміру шкоди, заподіяної потерпілій особі; 2) розшук, виявлення та повернення викраденого майна, що збереглося в натурі; 3) виявлення знищеного чи пошкодженого майна та забезпечення повернення втраченого майна в натурі або його

грошового еквівалента в повному обсязі; 4) забезпечення повного відшкодування потерпілому вартості викраденого майна в разі неможливості його повернення; 5) забезпечення відшкодування іншої шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням; 6) накладення арешту на майно, інші цінності з метою відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням; 7) збереження майна та інших цінностей, необхідних для виконання судового рішення у випадках задоволення позову про відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням [205, с. 11-12].

Приєднуємося до думки Д. Лихолата, О. Донського, А. Слободзян, які зазначають, що дії щодо забезпечення відшкодування шкоди повинні бути диференційованими в кожному конкретному випадку залежно від виду вчиненого кримінального правопорушення та обставин кримінального провадження. Водночас наявні й типові кримінальні процесуальні заходи в цій сфері. Так, незалежно від виду вчиненого кримінального правопорушення заходами щодо забезпечення цивільного позову, можливої конфіскації майна є виявлення майна, що підлягає арешту, і накладення арешту на таке майно [96, с. 41].

Розглядаючи проблемні питання щодо пошуку майна, яке може бути тимчасово вилученим та на яке може бути накладений арешт з метою забезпечення цивільного позову, слід звернути увагу на необхідність налагодження взаємодії між слідчим, прокурором та оперативними підрозділами з метою використання всіх джерел інформації про наявність у підозрюваного (обвинуваченого) майна та коштів.

Як слушно зазначає А. В. Пономаренко, на сьогодні в Україні не існує єдиного нормативно-правового документа, який би регламентував порядок проведення розшуку прихованого майна підозрюваного (обвинуваченого), що унеможливило вчасне накладення арешту на це майно [131, с. 103].

Наказом МВС України № 700 від 14.08.2012 р. «Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами і підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних

правопорушень» визначено правові основи взаємодії слідчого з оперативними підрозділами, зокрема в п. 12.2 передбачено, що «матеріали оперативного підрозділу, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння у сфері господарської та службової діяльності окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним законом України, що направляються до слідчого підрозділу для початку та здійснення досудового розслідування в обов'язковому порядку повинні містити відомості про проведену роботу із забезпечення відшкодування завданої шкоди, у тому числі про вжиті заходи з розшуку майна і коштів, на яке може бути накладено арешт, та про їх місцезнаходження» [154].

З метою реалізації цих положень МВС України розроблено алгоритм дій працівників органів внутрішніх справ щодо розшуку майна підозрюваного (обвинуваченого), накладення на нього арешту та забезпечення його збереження, згідно з яким слідчому рекомендовано: 1) направити запити до компетентних органів державної влади, органів місцевого самоврядування, службових осіб з метою отримання відомостей щодо об'єктів власності, які належать певним особам, у тому числі підозрюваному та іншому члену подружжя, зокрема:

- у Бюро технічної інвентаризації (для встановлення права власності на нерухоме майно);
- в органи Державтоінспекції (щодо наявності автотранспортних засобів);
- до відділу із землекористування відповідних виконкомів і сільських рад народних депутатів (щодо наявності дачних і садово-городніх ділянок);
- до товариств та гаражних кооперативів (про наявність гаражів);
- до Державного підприємства «Інформаційний центр» Міністерства юстиції України (щодо наявності чи відсутності заборони на відчуження майна фізичної чи юридичної особи);
- до банківських установ (щодо наявності рахунків конкретної юридичної особи або фізичної особи);

- до органів Міністерства доходів і зборів України (для отримання декларації про доходи для встановлення, з якого майна, транспортних засобів сплачував податки підозрюваний);

- до органів Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку (щодо відомостей про власників іменних цінних паперів);

- до страхових компаній (щодо наявності страхових внесків та застрахованого майна, а також страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів, у тому числі водного та повітряного);

- до органів Державної інспекції України з безпеки судноплавства (щодо реєстрації суден у Державному судновому реєстрі України [4].

Але ці рекомендації дещо застаріли у зв'язку з утворенням Державного реєстру речових прав.

Слід зазначити, що відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 10.01.2010 р. та Постанови Кабінету Міністрів України «Про порядок державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень і Порядку надання інформації з державного реєстру речових прав на нерухоме майно» від 22.06.2011 р. № 703 інформаційну довідку або виписку із Державного реєстру прав на підставі письмового запиту мають право отримувати суд, органи внутрішніх справ, органи прокуратури, органи Служби безпеки України після початку кримінального провадження. В цій Постанові зазначено, що після початку досудового розслідування орган державної реєстрації прав зобов'язаний за заявою власника або правовласника надавати йому відомості у формі виписки про осіб, які отримали відомості про права та обтяження на нерухоме майно, що йому належить [145;149].

Таким чином, власник нерухомого майна може на законних підставах встановити, хто саме (слідчий, прокурор, оперативний підрозділ чи суд) отримав інформацію про наявність у нього майна та до прийняття рішення

компетентними органами про його арешт вчинити дії щодо відчуження цього майна.

Тому в таких випадках доречно використовувати інформацію, яку можна отримувати від нотаріусів (державних та приватних), які користуються доступом до Державного реєстру прав на нерухоме майно та їх обтяжень, встановленого Міністерством юстиції України, і мають можливість встановити наявність у будь-якої особи нерухомого майна та його повну характеристику: наявність записів у реєстрі, відомості про об'єкт нерухомого майна – реєстраційний номер, тип майна, адреси нерухомого майна, технічний опис майна, загальна вартість майна, наявність попередніх запитів, час і дата придбання майна, підстави виникнення прав на майно, місце укладання угоди, дані нотаріуса, який реєстрував угоду, інформацію про попереднього власника, наявність попередніх обтяжень (наприклад, заборон на відчуження, установлених органами кримінальної юстиції) та підстави їх установлення та скасування, частка власності та підстави її змін, співвласники, підстави та час їх виникнення, дані документів, що посвідчують особу, наявність обмежень, що можуть унеможливити арешт і конфіскацію майна (наприклад, перебування майна в реєстрі іпотек, наявність заборон на відчуження, у зв'язку з необхідністю задоволення цивільних суперечок, перебування в податковій заставі тощо), наявність відомостей про інші речові права [150].

Таку інформацію раніше можна було отримати в Бюро технічної інвентаризації. Але після створення органів Держреєстру БТІ не передали до нього інформацію в електронному варіанті, тому його база є неповною. До того ж, підстави та порядок звернень до Держреєстру мають деякі вади. Так, на нашу думку, інформацію про запити в Держреєстр правоохоронних органів чи судів у зв'язку з проведенням досудового розслідування чи судового розгляду не можна надавати власнику майна, оскільки це може призвести до його передчасного відчуження власником [225].

Особливої уваги заслуговує використання слідчим інформації про наявність у підозрюваного (обвинуваченого) майна та коштів, яка міститься

у деклараціях про доходи, зобов'язання фінансового характеру державного службовця та особи, яка претендує на заняття посади державного службовця, щодо себе та членів своєї сім'ї, а також електронних декларацій службовими особами, обов'язкове подання яких уведено у 2016 р.

Закон України «Про запобігання корупції» № 1700-VII від 14.10.2014 р. зі змінами та доповненнями від 15.03.2016 р. [148] визначає необхідність електронного декларування всіх фінансових доходів службових осіб та їх родичів, до яких відповідно до ст. 46 належать відомості про:

- об'єкти нерухомості, що належать суб'єкту декларування та членам його сім'ї на праві приватної власності, включаючи спільну власність, або знаходяться у них в оренді чи на іншому праві користування, незалежно від форми укладення правочину, внаслідок якого набуте таке право; об'єкти незавершеного будівництва, об'єкти, не прийняті в експлуатацію або право власності на які не зареєстроване в установленому законом порядку;

- цінне рухоме майно, вартість якого перевищує 100 мінімальних заробітних плат, встановлених на 1 січня звітного року, що належить суб'єкту декларування або членам його сім'ї на праві приватної власності, у тому числі спільної власності, або перебуває в її володінні або користуванні незалежно від форми правочину, внаслідок якого набуте таке право;

- цінні папери, у тому числі акції, облігації, чеки, сертифікати, векселі, що належать суб'єкту декларування або членам його сім'ї, із відображенням відомостей стосовно виду цінного папера, його емітента, дати набуття цінних паперів у власність, кількості та номінальної вартості цінних паперів;

- інші корпоративні права, що належать суб'єкту декларування або членам його сім'ї, із зазначенням найменування кожного суб'єкта господарювання, його організаційно-правової форми, коду Єдиного державного реєстру підприємств і організацій України, частки у статутному (складеному) капіталі товариства, підприємства, організації у грошовому та відсотковому вираженні;

– юридичні особи, кінцевим бенефіціарним власником (контролером) яких є суб'єкт декларування або члени його сім'ї;

– нематеріальні активи, що належать суб'єкту декларування або членам його сім'ї, у тому числі об'єкти інтелектуальної власності, що можуть бути оцінені в грошовому еквіваленті;

– отримані (нараховані) доходи, у тому числі доходи у вигляді заробітної плати (грошового забезпечення), отримані як за основним місцем роботи, так і за сумісництвом, гонорари, дивіденди, проценти, роялті, страхові виплати, благодійна допомога, пенсія, доходи від відчуження цінних паперів та корпоративних прав, подарунки та інші доходи;

– наявні грошові активи, у тому числі готівкові кошти, кошти, розміщені на банківських рахунках, внески до кредитних спілок та інших небанківських фінансових установ, кошти, позичені третім особам, а також активи у дорогоцінних (банківських) металах;

– фінансові зобов'язання, у тому числі отримані кредити, позики, зобов'язання за договорами лізингу, розмір сплачених коштів в рахунок основної суми позики (кредиту) та процентів за позикою (кредиту), зобов'язання за договорами страхування та недержавного пенсійного забезпечення, позичені іншим особам кошти;

– видатки та всі правочини, вчинені у звітному періоді, на підставі яких у суб'єкта декларування виникає або припиняється право власності, володіння чи користування, у тому числі спільної власності, на нерухоме або рухоме майно, нематеріальні та інші активи, а також виникають фінансові зобов'язання.

Як бачимо, Закон України від 15.03.2016 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей подання службовими особами декларацій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру у 2016 р.» [144] доповнив раніше визначений перелік необхідністю декларування готівкових коштів (у національній та іноземній валютах), цінного рухомого майна, вартість якого перевищує 100 мінімальних заробітних плат

(дорогі картини, годинники, коштовності), а також включати нерухоме майно у вигляді незавершеного будівництва. Відповідно до цього закону, надання недостовірної інформації в ході декларуванні спричинить притягнення до адміністративної або кримінальної відповідальності.

Цей закон викликав неоднозначну реакцію експертів щодо його ефективності та дієвості [41]. Але незважаючи висловлені в ЗМІ песимістичні прогнози, необхідно зазначити, що інформація в електронних деклараціях значно спрощує роботу правоохоронних органів в напрямку пошуку незаконно здобутого майна посадовими особами.

Слід констатувати, що перевірка відомостей електронних декларацій має здійснюватися антикорупційними органами. Але в разі вчинення службовими особами кримінального правопорушення слідчий, прокурор у межах розслідування кримінального провадження відповідно до вимог КПК України мають право використовувати відомості про наявність в особи, що подала декларацію, рухомого та нерухомого майна, готівкових коштів та іншої власності з метою накладення арешту на це майно. Дискусійним залишається питання про вилучення задекларованих посадовцями готівкових коштів (у гривні та іноземній валюті) у разі наявності або початку кримінального провадження у вчиненні кримінального правопорушення, яким посадовою особою завдану шкоду. На наш погляд, у межах кримінального провадження, в якому заявлено цивільний позов, якщо особі повідомлено про підозру, слідчий, прокурор мають право вилучити готівкові кошти, задекларовані в електронній декларації, в межах заявленого позову з метою його забезпечення. Пропонується ч. 9 ст. 170 КПК України після слів «на рахунках фізичних або юридичних осіб в фінансових установах» доповнити словами «чи готівкових коштів, відображених особою в електронній декларації».

Пошук майна підозрюваного (обвинуваченого) за межами України здійснюється в порядку міжнародного співробітництва. Проблемні питання розшуку за межами України майна, на яке може бути накладено арешт з метою відшкодування шкоди та конфіскації майна, були досліджені в дисертаційній

роботі В. В. Ігнатенко [61]. Потрібно зазначити, що ця робота виконана у 2010 р. до прийняття чинного КПК України, в якому норми, що регулюють міжнародне співробітництво під час кримінального провадження, зосереджені у главі 42. Аналіз норм цієї глави свідчить про те, що надання та отримання міжнародної правової допомоги чи іншого міжнародного співробітництва здійснюється шляхом направлення запиту (доручення, клопотання) до відповідних органів іноземних держав на підставі міжнародних договорів, а за їх відсутності з державами, що їх не підписали, – на засадах взаємності.

Відзначаючи позитивні здобутки КПК України 2012 року, слід зазначити, що багато питань щодо виявлення та пошуку за межами України коштів та майна, здобутих злочинним шляхом, потребують доопрацювання.

Як зауважує Н. Ахтирська, «відсутність у законодавстві іноземних держав строку надання відповіді на запит України є причиною тривалих зволікань у пошуку кримінальних коштів. Це зумовлює доцільність удосконалення національного законодавства, введення змін до укладених міжнародних угод про співпрацю та прийняття організаційних заходів щодо міжнародної співпраці в боротьбі із відмиванням коштів.

Кримінальні провадження стосовно посадовців, що вчинили корупційні злочини, засвідчують, що значні суми грошей розміщені за межами України на рахунках фізичних осіб та створених ними юридичних осіб у вигляді вкладів у нерухомість» [10].

А. М. Павлова в аналітичній записці щодо першочергових заходів побудови системи повернення в Україну активів, набутих злочинним шляхом, цілком слушно стверджує, що «безпрецедентні масштаби виведення коштів з України корупціонерами протягом останніх років створили умови для поглиблення внутрішніх та зовнішніх дисбалансів, зростання дефіциту бюджету, розбалансованості фінансового рахунку, виснаження міжнародних резервів та зростання соціального розшарування. Корупційні діяння та злочини, пов'язані зі зловживанням владою, супроводжувалися масштабним виведенням набутих коштів за кордон. Розуміння того факту, що влада неспроможна або

незацікавлена шукати та конфісковувати такі кошти на користь держави, формувало умови для фактичної безкарності такої діяльності. <...> Оцінки обсягу активів, які було втрачено Україною внаслідок зловживань владою тільки протягом останніх 4 років сягають близько 70 млрд дол.» [130; 135].

На думку дослідниці, в Україні має бути створена цілісна дієва організаційно-правова система заходів пошуку та повернення в Україну незаконно переміщених коштів.

Одним із перших заходів у цьому напрямі є створення в Україні Національного агентства з питань виявлення, пошуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, яке є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері виявлення і розшуку активів, на які може бути накладено арешт у кримінальному провадженні, та / або управління активами, на які накладено арешт або які конфісковано у кримінальному провадженні [152].

Однією з функцій Національного агентства є здійснення співробітництва з органами іноземних держав, до компетенції яких належать питання щодо виявлення, розшуку та управління активами, іншими компетентними органами іноземних держав, відповідними міжнародними організаціями.

Виявлення і розшук активів здійснюється також Державною службою фінансового моніторингу України шляхом збирання, обробки та аналізу інформації про фінансові операції, що підлягають обов'язковому фінансовому, моніторингу та інші операції, пов'язані із відмиванням доходів.

Прикладом позитивної співпраці органів розслідування з Державною службою фінансового моніторингу є ухвала Печерського районного суду м. Києва від 13 червня 2014 року у справі № 757/ 158443/14К про накладення арешту на 13 валютних вкладів в Ощадбанку, на 2 валютних вклади в ПАТ «Укргазбанку», на 2 валютних вклади в ПАТ «КБ «Експобанку», на вклад у ПАТ «Фідобанку», на 3 вклади ПАТ «Укрексімбанку» та на майно 14 комерційних підприємств у республіці Кіпр, які здійснюють свою діяльність

під контролем і власником ОСОБА 3, який шляхом зловживання службовим становищем при створенні у 2011 році ТОВ «Банківське телебачення» вчинив злочин, передбачений ч. 5 ст. 191 КК України (заволодіння державними коштами в особливо великих розмірах) і переховується за межами України [230].

Аналогічні органи фінансового моніторингу існують у зарубіжних країнах: Financial Crimes Enforcement Network – орган фінансової розвідки США; Financial Transaction and Report Analysis Center – орган фінансової розвідки Канади; Zentralstelle fur Verdachtsanzeigen – орган фінансової розвідки Німеччини; TRANSFIN – орган фінансової розвідки Французької Республіки; Служба внутрішніх доходів NCIS/ECU – орган фінансової розвідки Великої Британії [22].

Взаємодія Національного агентства з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів з державними органами (прокуратури, досудового розслідування та суду) здійснюється відповідно до ст. 15 Закону України № 722-VIII від 10.11.2015 р. шляхом: 1) виконання звернень слідчого, детектива, прокурора, слідчого судді, суду з питань виявлення, розшуку, проведення оцінки та управління активами, а також щодо виконання рішень іноземних компетентних органів про накладення арешту та конфіскацію активів; 2) сприяння у розшуку належних приміщень, майданчиків для зберігання активів, на які накладено арешт у кримінальному провадженні і щодо яких управління не здійснюється Національним агентством; 3) надання роз'яснень, методичної та консультаційної допомоги з питань, пов'язаних з виявленням, розшуком, проведенням оцінки та управлінням активами [152].

Національне агентство також взаємодіє з Національним банком України, Фондом державного майна України, Міністерством юстиції України, Національним агентством з питань запобігання корупції, органами державної фіскальної служби, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню)

доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, та іншими державними органами [152].

Як слушно зауважує О. Бусол, нині ситуацію ускладнює й те, що Україна досі не приєдналася до Міжнародної конвенції із забезпечення доступу до рахунків нерезидентів, не підписала та не ратифікувала відповідної угоди, яка забезпечить доступ органам влади до рахунків українських резидентів у закордонних банках. І це в умовах, коли 101 держава та практично всі офшорні юрисдикції підписали відповідну конвенцію, що дає змогу податковим органам держав-підписантів в автоматичному режимі отримувати інформацію з відповідних державних органів інших держав. Поряд з великою кількістю банківських установ в Україні немає єдиного реєстру банківських рахунків, що дало б змогу в разі проведення розслідування цю інформацію оперативно отримати, поки гроші не зникли. На сьогодні такі реєстри створено й успішно працюють у Литві, Франції та Німеччині [22].

Підписання Україною відповідних конвенцій про доступ до інформації про рахунки нерезидентів в іноземних банках та створення Єдиного реєстру банківських рахунків в Україні стане реальною запорукою можливості відшкодування шкоди, завданої кримінальними правопорушеннями.

Аналізуючи зміни в кримінальному процесуальному законодавстві, прийняті останнім часом у зв'язку з активізацією в суспільстві боротьби з корупцією і корупційними злочинами, необхідно констатувати, що норми нових статей не завжди узгоджуються з іншими.

Так, ч. 2 ст. 246 КПК України передбачає, що негласні слідчі (розшукові) дії проводяться у випадках, якщо відомості про злочин та особу, що його вчинила, неможливо отримати в іншій спосіб.

Серед негласних слідчих (розшукових) дій у цій частині передбачено і моніторинг банківських рахунків – ст. 269-1, якою КПК України доповнено 12.02.2015 року.

Але в диспозиції ст. 269-1, якою КПК України визначено, що «за наявності обґрунтованої підозри, що особа здійснює злочинні дії з використанням банківського рахунку або з метою розшуку чи ідентифікації майна, що підлягає конфіскації чи спеціальній конфіскації, у кримінальних провадженнях, віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро України, прокурор може звернутися до слідчого судді, в порядку, передбаченому ст. 246, 248, 249 КПК України, для винесення ухвали про моніторинг банківських рахунків» [84].

Таким чином, ст. 269-1 КПК України розширює підстави використання негласної слідчої (розшукової) дії – моніторингу банківських рахунків – з метою розшуку майна, хоча у ст. 246 КПК України йдеться лише «про злочини та особу».

На наш погляд, використання моніторингу банківських рахунків недоречно обмежувати застосуванням тільки у кримінальних провадженнях, що підслідні Національному антикорупційному бюро України. Можна навести безліч прикладів інших тяжких злочинів (навмисні вбивства, викрадення людей та ін.), у досудовому розслідуванні яких виникає потреба з метою забезпечення цивільного позову та відшкодування шкоди отримати слідчому інформацію про операції на банківських рахунках підозрюваного.

Тому пропонується із ст. 269-1 КПК України слова «Національного антикорупційного бюро» замінити на «орган досудового розслідування», таким чином надати можливість й іншим органам, що проводять досудове розслідування, використовувати положення цієї норми.

З метою виявлення майна, на яке може бути накладений арешт для забезпечення цивільного позову, слідчий має право: провести слідчі (розшукові) дії; допитати як свідків сусідів, родичів, співробітників підозрюваного щодо майна, яке йому належить, та місця знаходження цього майна; здійснити огляд та обшук тощо; доручити оперативним підрозділам проведення негласних слідчих (розшукових) дій (п. 6 ст. 246 КПК України), а саме: обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння

особи (ст. 267); спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269); зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263); зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264).

Однією з новел чинного КПК України є уведення нового процесуального інституту – тимчасового доступу до речей і документів, передбаченого главою 15 КПК України.

Як вважає М. І. Соф'їн, «норми, які регулюють процесуальний порядок тимчасового доступу до речей і документів, створюють необхідні передумови для подальшого накладення арешту на майно з метою відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. В результаті такої процесуальної дії слідчий, прокурор може отримати інформацію про окремі види майна підозрюваного, обвинуваченого» [187, с. 61].

Для своєчасного забезпечення цивільного позову та відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або суспільно небезпечним діянням неосудної особи, цивільний позивач має право звернутися до слідчого судді, суду з клопотанням про арешт майна, яке перебуває у власності підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння (ч. 1 ст. 171 КПК України). У такому клопотанні цивільним позивачем зазначається: а) розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; б) докази факту завдання шкоди і розміру цієї шкоди (ч. 3 ст. 171 КПК України). Вартість майна, яке належить арештувати, повинна бути співмірною із розміром шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Вирішуючи питання про арешт майна, слідчий суддя, суд обов'язково враховує можливий розмір такої шкоди та розмір цивільного позову (ст. 173 КПК України). При цьому розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, встановлюється, виходячи з фактичної вартості викраденого чи пошкодженого майна. Вартість останнього необхідно визначити з урахуванням

його фактичного стану на момент вчинення кримінального правопорушення, а не на момент його набуття потерпілим.

У цьому сенсі суттєве значення для встановлення характеру та розміру заподіяної шкоди під час досудового розслідування та судового розгляду набувають судові експертизи. За чинним КПК України процесуальний порядок призначення та проведення експертизи дещо змінений порівняно з КПК України 1960 р. Не вдаючись до детального аналізу норм, що регламентують цей процесуальний інститут, проблемні питання застосування якого були докладно досліджені у 2015 р. у монографії М. І. Щербаковського «Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні» [245], зазначимо, що, на відміну від норм КПК України 1960 р., чинний КПК України не передбачає обов'язку слідчого ознайомити потерпілого, підозрюваного, цивільного позивача та цивільного відповідача з постановою про призначення експертизи одразу після її винесення та висновком експертизи після його отримання. Такий порядок суттєво обмежує право учасників кримінального провадження на заявлення клопотань про постановку додаткових питань перед експертом у разі призначення експертизи та повторної або додаткової чи комісійної експертизи.

Тому ст. 242 КПК України варто доповнити частиною 4 такого змісту: «Про призначення експертизи слідчий, прокурор складають постанову, а у відповідних випадках слідчий суддя – ухвалу, з якими в найкоротший строк мають бути ознайомлені ті учасники кримінального провадження, чіх інтересів стосується експертиза. Ці ж особи мають бути негайно ознайомлені із висновком експертизи».

Чинний КПК України в ч. 2 ст. 242 передбачив обов'язкові випадки призначення експертизи: 1) встановлення причин смерті; 2) встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень; 3) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності; 4) встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної

відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості; 5) встановлення статевої зрілості потерпілої особи в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених ст. 155 Кримінального кодексу України; 6) визначення розміру матеріальних збитків, шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяної кримінальним правопорушенням [84]. Останнім 6 пунктом КПК України був доповнений Законом України 1261-VII від 13.05.2014 р., що свідчить про актуальність зазначеного питання – визначення розміру шкоди, заподіяної злочином.

Як слушно зауважує М. І. Щербаковський, «характер наслідків як обов'язкова ознака об'єктивної сторони злочину також часто встановлюється тільки на підставі експертного дослідження наслідків вчиненого. Залежно від характеру шкоди, що заподіюється об'єкту злочину, наслідки можуть бути матеріальними і нематеріальними» [245, с. 462].

При визначенні розміру майнової шкоди, спричиненої злочином, призначаються такі види судових експертиз, як товарознавча, економічна експертиза (для визначення вартості викраденого індивідуального майна), автотоварознавча (для визначення збитків пошкодженої в ДТП автівки), експертиза харчових продуктів; судово-бухгалтерська експертиза та ін.

Щоб встановити характер фізичної шкоди та її наслідків, обов'язково призначається судово-медична експертиза.

Для визначення моральної шкоди можуть призначатися як судово-медична, так і судово-психолого-психіатрична експертизи [174, с. 522-607].

Варто наголосити, що розробці визначення моральної шкоди в матеріальному еквіваленті присвятили свої роботи спеціалісти НДЕКЦ при ГУМВС України в Харківській області [245, с. 462]. За клопотанням цивільного позивача суд у разі задоволення цивільного позову може вирішити питання про накладення арешту на майно для забезпечення цивільного позову до набрання ухваленим судовим рішенням законної сили, якщо таких заходів не було вжито раніше (ч. 2 ст. 170 КПК України). Суд також повинен

визначити, що належить вчинити з майном, на яке накладено арешт (п. 12 ч. 1 ст. 368 КПК України) [84].

Слід зауважити, що зі змісту ч. 2 ст. 170 КПК України можна дійти висновку, що в ч. 2 ст. 171 цього Кодексу вказано вимоги до клопотання слідчого, прокурора про арешт майна у вигляді речей, що відповідають критеріям, зазначеним у ч. 2 ст. 167 КПК України. Ідеться про майно у вигляді речей, документів, грошей тощо, стосовно яких є достатні підстави вважати, що вони: 1) підшукані, виготовлені, пристосовані чи використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення та (або) зберегли на собі його сліди; 2) призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та (або) матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення; 3) є предметом кримінального правопорушення, пов'язаного з їх незаконним обігом; 4) набуті в результаті вчинення кримінального правопорушення та/ або є доходами від них, а також майно, в яке їх було повністю або частково перетворено [84].

Отже, мова йде про арешт майна, яке має статус речового доказу і не має відношення до забезпечення цивільного позову, на що звертала увагу І. А. Коваленко [73, с. 77-78].

Ще раз укажемо, що вимоги, які пред'являються до клопотання слідчого, прокурора про арешт майна підозрюваного для забезпечення цивільного позову, визначені у ст. 171 КПК України.

Нова редакція цієї статті визначає два види вимог до клопотання про арешт майна: 1) слідчого, прокурора та 2) цивільного позивача. Так, у ч. 2 ст. 171 КПК України викладені вимоги, що пред'являються до клопотання слідчого, прокурора, а саме: 1) підстави і мету відповідно до положень статті 170 цього Кодексу та відповідне обґрунтування необхідності арешту майна; 2) перелік і види майна, що належить арештувати; 3) документи, які підтверджують право власності на майно, що належить арештувати, або конкретні факти і докази, що свідчать про володіння, користування чи

розпорядження підозрюваним, обвинуваченим, засудженим, третіми особами таким майном; 4) розмір шкоди, неправомірної вигоди, яка отримана юридичною особою, у разі подання клопотання відповідно до ч. 6 ст. 170 КПК України.

У ч. 3 містяться вимоги, яким має відповідати клопотання цивільного позивача: 1) розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір позовних вимог; 2) докази факту завдання шкоди і розміру цієї шкоди [84].

Як бачимо, законодавець суттєво спростив підстави подання такого клопотання цивільним позивачем, оскільки цивільний позивач, на відміну від слідчого та прокурора, може не мати інформації про наявність і види майна, на яке може бути накладено арешт, та копій документів, що підтверджують право власності підозрюваного (обвинуваченого, юридичної особи чи інших осіб, які за законом несуть цивільну відповідальність за дії підозрюваного (обвинуваченого)).

На думку деяких юристів, надання цивільному позивачеві права ініціювати перед слідчим суддею питання про накладення арешту на майно з метою відшкодування завданої йому шкоди, є недоцільним.

Так, І. А. Коваленко зауважує, що не можна погодитися з тим, що цивільний позивач має ініціювати під час досудового розслідування судового провадження з розгляду його клопотання про арешт майна підозрюваного, доводити в судовому засіданні наявність для цього підстав. Така правова регламентація не узгоджується з принципом публічності кримінального провадження. Звертатися до слідчого судді з клопотанням про арешт майна з метою забезпечення цивільного позову повинен слідчий, прокурор. І. А. Коваленко пропонує виключити з глави 9 КПК України положення, що цивільний позивач звертається до слідчого судді з клопотанням про арешт майна підозрюваного [73, с. 78].

На наш погляд, така пропозиція суттєво порушує права цивільного позивача, оскільки слідчий, прокурор за власною ініціативою не завжди вчасно

звертаються до слідчого судді з клопотанням про арешт майна, відкладаючи розв'язання цього питання на етап закінчення досудового розслідування, що дає змогу зацікавленим особам збутися майна (рухомого та нерухомого), на яке може бути накладений арешт.

Розгляд клопотання про арешт майна регулюється ст. 172 КПК України, відповідно до якої клопотання має бути розглянуто слідчим суддею не пізніше двох днів з дня його надходження до суду, за участю слідчого та/або прокурора, цивільного позивача, якщо клопотання подано ним, підозрюваного, іншого власника майна, і за наявності – також захисника, законного представника. Неприбуття цих осіб у судові засідання не перешкоджає розгляду клопотання. Клопотання слідчого, прокурора, цивільного позивача про арешт майна, яке не було тимчасово вилучене, може розглядатися без повідомлення підозрюваного, обвинуваченого, іншого власника майна, їх захисника, представника чи законного представника, якщо це є необхідним з метою забезпечення арешту майна.

Слідчий суддя, встановивши, що клопотання про арешт майна подано без додержання вимог ст. 171 КПК України, повинен повернути його прокурору, цивільному позивачу для усунення в строк 72 години недоліків, про що постановляє ухвалу. У такому разі тимчасово вилучене в особи майно підлягає негайному поверненню після завершення встановленого суддею строку, а в разі звернення в межах установленого суддею строку з клопотанням після усунення недоліків – після розгляду клопотання та відмови в його задоволенні.

Під час розгляду клопотання про арешт майна слідчий суддя має право за клопотанням учасників розгляду або за власною ініціативою заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про арешт майна [84].

Розглядаючи забезпечення відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди, хотілося ще б звернути увагу на те, що в чинному КПК України не закріплений процесуальний статус деяких учасників кримінального провадження – таких, як «інший власник чи володілець майна».

У ст. 3 КПК України, яка подає тлумачення основних термінів, немає визначення процесуального статусу таких учасників кримінального провадження, як «інший власник чи володілець майна». Однак у статтях 172, 174 неочікувано з'являються нові учасники кримінального провадження – «інший власник чи володілець майна», що мають самостійні майнові інтереси в межах кримінального провадження, але їх процесуальні права та обов'язки в КПК України не вказані. Хоча відповідно до ч. 1 ст. 174 КПК України інший володілець майна має право заявляти клопотання про скасування арешту майна повністю або частково [84].

Необхідно зауважити, що такими власниками майна можуть бути не тільки батьки неповнолітніх або неосудних осіб, але й члени їхніх родин, які перебувають з відповідальними за шкоду особами у шлюбі та не мають відношення до їхніх дітей від попереднього шлюбу. Наприклад, арешт накладається на все майно подружжя, у тому числі на банківські рахунки, куди нараховуються соціальні виплати у зв'язку з народженням дитини у другому шлюбі.

Слід зазначити, що в ході розгляду слідчим суддею цього клопотання обов'язок доказування того, що арешт накладений незаконно та необґрунтовано, дане майно не було придбано на кошти, здобуті злочинним шляхом та не підпадає під визначення засад тимчасово вилученого майна, необґрунтовано покладається на іншого власника чи володільця майна.

Таке формулювання норми процесуального закону на практиці призводить до того, що на майно осіб, які не є учасниками кримінального процесу (підозрюваними, обвинуваченими та цивільними відповідачами), незаконно накладається арешт, унаслідок чого вони позбавлені можливості володіти, користуватися та розпоряджатися своїм майном.

Адвокат А. Г. Каткова наводить приклад, у ході проведення затримання підозрюваного С. у кримінальному провадженні за ч. 3 ст. 187 КК України та обшуку в квартирі його співмешканки громадянки К., у якої він знаходився в момент затримання, були вилучені гроші та цінності, що належали як

підозрюваному, так і його співмешканці К. У ході проведення обшуку за місцем реєстрації підозрюваного С. у громадянки А., колишньої дружини підозрюваного, також були вилучені гроші, отримані в Харківському обласному центрі з начислення та здійснення соціальних виплат на утримання малолітньої доньки. Слідчий, прокурор та слідчий суддя, скориставшись недостатньо повною регламентацією в КПК України прав та законних інтересів власників та володільців майна, розглянули клопотання про накладення арешту на майно громадян К. і А. в їх відсутність, позбавивши їх можливості давати показання щодо належності тих чи інших речей, документів та грошей на засіданні в слідчого судді. Таким чином, накладення арешту на майно громадян К. і А. було необґрунтованим, з грубим порушенням принципів кримінального провадження, а саме: ст. 16 «Недоторканість права власності» та ст. 22 «Змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і в доказуванні перед судом їх обґрунтованості» КПК України. Клопотання про скасування арешту з майна (в порядку ст. 174 КПК України), надане громадянками К. і А. розглядалося слідчим суддею не протягом трьох днів (ч. 2 ст. 174 КПК України), а протягом двох місяців [67, с. 29-30].

Проблем визначення правового статусу власника майна, що не є підозрюваним, обвинуваченим та цивільним відповідачем, останнім часом торкались в основному юристи, які в практичній діяльності стикаються з поверненням незаконно вилученого майна його володільцям.

Так, К. Закірова звертає увагу на неможливість оскарження в апеляційному порядку власником майна рішення слідчого судді про накладення арешту на майно, оскільки власник або володільць майна має право лише подати клопотання в порядку ст. 174 КПК України та брати участь у його розгляді [57].

На думку С. І. Костюковича, слідчий суддя не має повноважень накласти арешт на майно особи, яка не є підозрюваною [80].

А. Кравченко наголошує на складності та недостатній урегульованості у КПК України скасування незаконно накладеного арешту на майно [81].

Не внесла ясність у це питання і Постанова № 5 Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 3.06. 2016 р. «Про судову практику в справах про зняття арешту з майна», в якій зазначено, що за наявності кримінального провадження власник чи володілець майна може звернутися до суду за захистом свого порушеного, невизнаного чи оспорюваного права у загальному порядку, передбаченому статтями 174, 539 КПК України [159].

Однак ст. 174 КПК України не передбачає можливості апеляційного оскарження рішення слідчого судді про відмову в скасуванні арешту на майно.

Законодавець намагався усунути цю прогалину в КПК України. Законом України №1019-VII від 18.02.2016 р. КПК був доповнений статтею 64-2 «Третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт». У ч. 1 цієї статті подано поняття цього учасника кримінального процесу: «Третьою особою, щодо майна якої вирішується питання про арешт, може бути будь-яка фізична або юридична особи» [84].

Зі змісту цієї статті незрозуміло, яким чином майно належить третій особі – на праві власності, оренди чи користування тощо. До того ж, положення цієї статті не узгоджуються із положеннями ст. 172 та ст. 174, де визначений такий учасник як «інший власник або володілець майна».

Необхідно вказати, що згідно зі ст. 64-2 КПК України третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт майна, має права та обов'язки, передбачені КПК для підозрюваного, обвинуваченого в частині, що стосується арешту майна.

Відповідно до ст. 42 КПК України правом підозрюваного / обвинуваченого, що стосується накладення арешту на майно, є право оскаржувати рішення слідчого, прокурора, слідчого судді, в порядку, визначеному КПК України.

Стаття 303 КПК України, яка визначає перелік рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування, не відносить оскарження накладення арешту на

майно до тих, що розглядаються в досудовому провадженні. Частина 2 цієї статті визначає, що всі інші рішення не розглядаються під час досудового розслідування і можуть бути предметом розгляду під час підготовчого провадження.

Таким чином, уведена у КПК України ст. 64-2 третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт майна, фактично не має права оскаржити таке рішення в досудовому провадженні, що суттєво порушує конституційне право цієї особи на володіння, користування і розпорядження майном.

Тому пропонується в чинному КПК України усунути ці прогалини і неузгодженості між нормами параграфу 5 глави 3 КПК України «Інші учасники кримінального провадження» та положеннями статей 172, 174, 64-2, 303 чинного КПК України, виключити ст. 62-2 «Третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт майна» і замінити її на іншу – ст. 62-2 «Інший власник майна» такого змісту:

«Ст. 67-1 Інший власник майна.

1. Іншим власником майна у кримінальному провадженні є фізична або юридична особа, яка не є підозрюваною, обвинуваченою, цивільним відповідачем, а має право власності на нерухоме і рухоме майно, майнові права інтелектуальної власності, гроші в будь-якій валюті готівкою або безготівковому вигляді, цінні папери, корпоративні права, які перебувають у користуванні підозрюваного, обвинуваченого, цивільного відповідача або за місцем їх проживання і на які може бути накладений арешт.

2. Інший власник майна має право: давати пояснення щодо знаходження спірного майна; представляти слідчому, прокурору, слідчому судді документи, що підтверджують його право власності; бути присутнім при тимчасовому вилученні майна; брати участь у розгляді клопотання слідчого, прокурора слідчим суддею про накладення арешту на майно; отримати копію ухвали про арешт майна; заявляти клопотання та відводи; мати представника; оскаржувати в апеляційному порядку рішення слідчого судді про накладення арешту на майно. Має право на забезпечення безпеки.

3. Інший власник майна зобов'язаний з'являтися за викликом слідчого, прокурора, слідчого судді.

4. Про визнання особи іншим власником майна слідчий, прокурор виносить постанову, а слідчий суддя – ухвалу».

Стаття 173 КПК України містить положення щодо вирішення питання про арешт майна. Так, слідчий суддя має відмовити в задоволенні клопотання про арешт майна, якщо особа, яка його подала, не доведе необхідність такого арешту. При вирішенні питання про арешт майна слідчий суддя повинен врахувати: 1) правову підставу для арешту майна; 2) достатність доказів, що вказують на вчинення особою кримінального правопорушення; 3) розмір можливої конфіскації майна, можливий розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, та цивільного позову; 4) наслідки арешту майна для інших осіб; 5) розумність та співрозмірність обмеження права власності завданням кримінального провадження.

Відмова в задоволенні або часткове задоволення клопотання про арешт майна тягне за собою негайне повернення особі відповідно всього або частини тимчасово вилученого майна. У разі задоволення клопотання слідчий суддя застосовує найменш обтяжливий спосіб арешту майна. Він зобов'язаний застосувати такий спосіб арешту майна, який не призведе до зупинення або надмірного обмеження правомірної підприємницької діяльності особи або інших наслідків, які суттєво позначаються на інтересах інших осіб.

У разі задоволення клопотання слідчий суддя має постановити ухвалу, в якій зазначає: 1) перелік майна, яке підлягає арешту; 2) підстави застосування арешту майна; 3) перелік тимчасово вилученого майна, яке підлягає поверненню особі; 4) заборону розпоряджатися або користуватися майном у разі її передбачення та вказівку на таке майно; 5) порядок виконання ухвали.

Ухвалу про арешт тимчасово вилученого майна слідчий суддя має постановити не пізніше сімдесяти двох годин із дня надходження до суду клопотання, інакше таке майно повертається особі, у якої його було вилучено.

Копія ухвали надсилається слідчому, прокурору, іншим заінтересованим особам не пізніше наступного робочого дня після її постановлення.

Відповідно до п. 9 ч. 1 ст. 309 КПК України під час досудового розслідування ухвала суду про арешт майна або про відмову в ньому може бути оскаржена в апеляційному порядку.

Необхідно зауважити, що в переважній більшості кримінальних проваджень слідчі обмежуються формальним винесенням постанови про накладення арешту на майно підозрюваного чи обвинуваченого та приєднання до справи протоколу про його відсутність у таких осіб, не проводячи перед цим жодних процесуальних заходів для його виявлення. Таке ставлення до захисту порушених злочином прав і законних інтересів потерпілих суперечить передусім конституційним положенням про обов'язок держави щодо захисту людини, утвердження і забезпечення її прав і свобод (ст. 3 Конституції України), а також кримінально-процесуальному законодавству, що має викликати гостру реакцію з боку прокуратури і суду в установлених законом формах.

Джерелом відшкодування майнової та компенсації моральної шкоди, завданої злочином, є, як правило, майно підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які за законом несуть матеріальну відповідальність за шкоду, завдану злочинними діями підозрюваного, обвинуваченого. Тому на виявлення цього майна і спрямовуються як процесуальні дії слідчого, так і за його дорученням оперативно-розшукові заходи [140, с. 480-481].

Специфіка пошукової діяльності зі знаходження ймовірних джерел відшкодування шкоди міститься в тому, що вона має проводитися за тісної взаємодії з оперативними підрозділами МВС України.

У число таких напрямів можна включити пошук за місцем проживання особи, що скоїла кримінальне правопорушення, та тих, що належать йому на правах власності (оренди) будівель (гаражів, дач, складських приміщень та ін.). Тут ефективно здійснити обшук. Необхідно зауважити, що період часу між початком кримінального провадження та здійсненням обшуку має бути

максимально коротким, тільки тоді різко зростає результативність слідчої дії. У цьому зв'язку підкреслимо, що підставою для проведення обшуку мають слугувати такі факти: особа затримана при вчиненні кримінального правопорушення або одразу після нього; очевидці називають конкретного громадянина як особу, яка вчинила кримінальне правопорушення; при огляді місця події сліди «ведуть» до помешкання іншого громадянина; при провадженні слідчих дій сумісно з оперативно-розшуковими заходами отримані свідчення про місця знаходження викраденого або інших цінностей, що здобуті злочинним шляхом [129, с. 31].

Зауважмо, що чинний КПК України позбавляє ініціативи оперативні підрозділи та передбачає у ст. 41, що оперативні підрозділи здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора, таким чином, виключаючи власну ініціативу оперативних підрозділів.

Проблеми вдосконалення взаємодії слідчих та оперативних підрозділів у напрямі забезпечення відшкодування шкоди потерпілим розглядалися в дисертаційній роботі І. І. Татарина, який пропонує доповнити КПК України статтею в такій редакції «Слідчий та оперативний підрозділ з метою забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, зобов'язані взаємодіяти у напрямі розшуку майнових цінностей, рухомого та нерухомого майна, для забезпечення цивільного позову. Організація взаємодії з оперативними підрозділами щодо оперативного розшуку грошових коштів та майна для відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, покладається на слідчого. Він визначає конкретні форми і напрями взаємодії процесуального та організаційно-тактичного характеру» [205, с. 9].

Висловлена пропозиція є слушною, оскільки оперативний підрозділ має взаємодіяти зі слідчим, здійснюючи розшук майна на яке може бути накладений арешт на процесуальній основі.

Комплексний підхід щодо вдосконалення організаційної, пошуково-пізнавальної діяльності слідчого та оперативних підрозділів у кінцевому

результаті має сприяти підвищенню ефективності діяльності щодо захисту прав і законних інтересів постраждалих від кримінального правопорушення осіб.

Висновки до розділу 3

У розділі 3 проаналізовано проблемні питання правового регулювання процесуального порядку відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні, а саме запропоновано у ст. 92 КПК України чітко визначити випадки, коли обов'язок доказування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди перекладається на потерпілого (цивільного позивача), а саме в разі відмови прокурора від підтримання обвинувачення.

Доведено необхідність внести зміни до законодавства, якими передбачити звільнення позивачів від сплати судового збору також у справах щодо відшкодування моральної шкоди, завданої суспільно небезпечними діями.

Доведено, що постраждалі, майно яких знищено в результаті проведення антитерористичної операції, мають отримати відшкодування шкоди та захист своїх майнових прав не в межах кримінального процесу, а відповідно до окремого закону, прийняття якого задекларовано у ст. 19 Закону України «Про боротьбу із тероризмом».

Визначено обставини, що виключають можливість відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному процесі. Запропоновано главу 9 КПК України доповнити статтею «Обставини, що виключають відшкодування (компенсацію) шкоди».

Запропоновано можливість вилучення в підозрюваних готівкових коштів, відображених в електронних деклараціях.

Доведено, що цивільний відповідач, як учасник кримінального процесу, під час розслідування та розгляду кримінального провадження є особою, яка має власний інтерес і відстоює його. Тому практика допиту цивільного відповідача як свідка є хибною і не сприяє захисту ним своїх майнових прав, оскільки цивільний відповідач не має можливості захищатися від заявленого

проти нього цивільного позову. Тому запропоновано доповнити КПК України статтею «Процесуальний порядок виклику та допиту цивільного відповідача».

Запропоновано визначити в КПК України процесуальний статус іншого власника майна.

ВИСНОВКИ

У результаті аналізу чинного законодавства та практики його реалізації запропоновано нове розв'язання наукового завдання щодо теоретичного узагальнення і визначення особливостей правового регулювання відносин із відшкодування (компенсації) шкоди в кримінальному процесі України.

Найбільш важливими серед одержаних результатів дослідження є такі висновки:

1. Норми, які стосуються відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному процесі, містяться в різних главах чинного КПК України, що ускладнює їх практичне застосування. З огляду на це запропоновано главу 9 чинного КПК України розширити, закріпивши в ній форми та порядок відшкодування (компенсації) шкоди:

- добровільне відшкодування (компенсація) шкоди;
- примусове відшкодування (компенсація) шкоди шляхом заяви та розгляду й вирішення цивільного позову;
- звернення застави на виконання вироку в частині майнових стягнень;
- кримінально-правова реституція;
- відшкодування (компенсація) потерпілому шкоди, завданої кримінальним правопорушенням за рахунок Державного бюджету України;
- відшкодування (компенсація) шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність та досудове розслідування, прокуратури, суду.

2. Аналіз положення міжнародних актів ООН і документів Ради Європи дає змогу довести, що зазначені в цих документах вимоги до держав, які приєдналися до них, мають бути імplementовані у вітчизняне законодавство, зокрема необхідність державної підтримки потерпілих, що не мають можливості отримати компенсацію від винуватого, а також утілення концепції «відновного правосуддя». На підставі проведеного системного аналізу норм кримінального процесуального законодавства зарубіжних країн та країн СНД

щодо процесуального порядку відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному процесі зазначено, що деякі елементи цього процесуального інституту можуть бути застосовані в реформуванні вітчизняного законодавства (щодо відшкодування шкоди за рахунок фонду компенсації шкоди потерпілим – ст. 173 КПК Республіки Казахстан; визначення розміру компенсації моральної шкоди – ст. 352 КПК Латвії та ін.). Запропоновано в проекті Закону «Про відшкодування за рахунок держави матеріальної шкоди фізичним особам, які потерпіли від злочину» (проект 7303, який знаходиться у Верховній Раді України з 2011 року), передбачити створення Державного фонду допомоги потерпілим від насильницьких злочинів, у межах діяльності якого закріпити надання можливості виділення державних коштів на проведення лікування потерпілих та в необхідних випадках першочергової трансплантації їм життєво важливих органів, пошкоджених у результаті скоєння злочину.

3. Запропоновано, що добровільне відшкодування підозрюваним (обвинуваченим) завданої шкоди може здійснюватися шляхом відкриття ним або за його згодою іншою фізичною чи юридичною особою приватного права банківського рахунка на ім'я потерпілого, який може в будь-який час зняти кошти із цього рахунка.

4. Визначено, що кримінально-правова реституція є іншим способом примусового відшкодування (компенсації) шкоди, який полягає в поверненні майна, протиправно відчуженого в потерпілого внаслідок кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння. До такого майна слід віднести не тільки предмети, що були речовими доказами, а й інші надані речі, властивості яких аналогічні викраденим. Запропоновано доповнити КПК України статтею «Реституція», в якій детально визначити процесуальний порядок повернення майна власникові або законному володільцю.

5. Наведено додаткові аргументи про необхідність закріплення в КПК України процесуальних норм інституту реабілітації осіб, які постраждали від незаконних рішень, дій та бездіяльності оперативних підрозділів, органів досудового розслідування, прокуратури та суду.

6. Доведено, що процесуальний статус деяких учасників кримінального провадження, визначений у КПК України, потребує уточнення: у разі, якщо потерпілий не має можливості особисто подати позовну заяву (перебуває в лікувальному закладі, відрядженні, за своїм матеріальним станом не в змозі запросити адвоката та ін.), передбачити право потерпілого в усній формі висловити цивільний позов, про що слідчий має скласти протокол. Перелік осіб, які можуть бути представниками цивільного позивача та цивільного відповідача, має бути розширений за рахунок інших осіб, з якими цивільний позивач і цивільний відповідач домовилися про представництво їх інтересів, що підтверджується нотаріально оформленою довіреністю. Обґрунтовано можливість відступлення права вимоги цивільного позивача третій особі. Запропоновано доповнити ст. 61 КПК України положеннями такого змісту: «1. У разі смерті фізичної особи, що має право пред'явити цивільний позов під час кримінального судочинства, право на пред'явлення цивільного позову переходить до близьких родичів або членів сім'ї такої особи, а в разі ліквідації чи реорганізації юридичної особи – до її правонаступниці. 2. Якщо внаслідок кримінального правопорушення завдано шкоди застрахованому майну, право на пред'явлення цивільного позову переходить до страховика. 3. Заміна особи цивільного позивача може мати місце до початку судового розгляду. 4. Документи про відступлення прав цивільного позивача мають бути подані до початку судового розгляду справи. 5. Якщо заміна цивільного позивача відбулася до початку судового розгляду та якщо до органу досудового слідства, суду подано документи про відступлення права вимоги, орган досудового слідства, суд зобов'язані винести постанову про заміну цивільного позивача».

Доведено, що положення статті 64-1 КПК України, якою він був доповнений 18.02.2016 р. «Третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт майна» не узгоджується зі статтями 172, 174 КПК України, які передбачають участь у кримінальному провадженні «іншого власника майна». Тому запропоновано доповнити КПК України статтею 67-1 «Інший власник

майна», в якій передбачити його права та обов'язки, можливість і порядок оскарження незаконного арешту на майно, зокрема, у досудовому провадженні.

7. Доведено необхідність приведення норм КПК України до відповідності з Європейською конвенцією про відшкодування потерпілим від насильницьких злочинів від 24.11.1983 р., яка визначає обставини, що виключають відшкодування шкоди, у зв'язку з чим запропоновано визначити в КПК України такі процесуально-правові підстави неможливості відшкодування (компенсації) шкоди: 1) відсутність зареєстрованого в ЄРДР кримінального провадження; 2) заявлення цивільного позову після початку судового розгляду; 3) наявність рішення суду, яке набрало законної сили і яке було винесене до спору між тими сторонами про той же предмет і на тих же підставах; 4) неявка цивільного позивача до суду без поважних причин; 5) якщо позов пред'явлений недієздатною особою або від імені заінтересованої особи її представником, який не має відповідних на це повноважень, за умови, що таке порушення вимог закону (щодо підтвердження повноважень) не було усунуте до початку судового слідства; 6) закриття кримінального провадження.

8. Запропоновано вилучення готівкових коштів, зазначених в електронних деклараціях державних службовців, підозрюваних у вчиненні злочинів, у разі відкриття кримінального провадження з метою забезпечення цивільного позову. Доведено необхідність застосування фінансового моніторингу банківських рахунків, передбаченого ст. 269-1 КПК України, не тільки детективами Національного антикорупційного бюро, а й слідчими інших органів досудового розслідування з дозволу суду.

Перспективним видається подальше вдосконалення інституту відшкодування (компенсації) шкоди з метою захисту особи, що є одним із вагомих чинників правової гармонізації суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абламський С. Є. Окремі аспекти відновного правосуддя в частині примирення потерпілого з обвинуваченим за новим кримінальним процесуальним законодавством України / С. Є. Абламський // Право і безпека. – 2012. – №4 (46). – С. 121–126.
2. Абламський С. Є. Окремі аспекти відшкодування шкоди, завданої злочином потерпілому, у кримінальному судочинстві / С. Є. Абламський // Право і безпека. – 2012. – №3(45). – С. 154–159.
3. Абламський С. Є. Окремі питання участі у кримінальному провадженні представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження / С. Є. Абламський, О. О. Юхно // Право і безпека. – 2016. – № 1. – С. 80–84.
4. Алгоритм дій працівників органів внутрішніх справ у кримінальному провадженні щодо розшуку майна підозрюваного (обвинуваченого), накладення на нього арешту та забезпечення його збереження, підготовлений ГСУ МВС України на виконання пункту 5 рішення колегії МВС України від 17.01.2014 № 1 км/1 «Про результати оперативно-службової діяльності органів і підрозділів внутрішніх справ України в 2013 році та завдання щодо посилення протидії злочинності, забезпечення правопорядку і громадської безпеки в державі». – К., 2014. – 8 с.
5. Александренко О. В. Інститут угоди про примирення у кримінальному процесі України / О. В. Александренко, А. В. Титко // Юридична наука. – 2013. – № 2. – С. 95–103.
6. Андреев Р. Про відшкодування (компенсацію) шкоди потерпілому та арешт майна у кримінальних провадженнях, розслідування слідчими органів безпеки та органів внутрішніх справ / Р. Андреев // Вісник прокуратури України. – 2013. – №6 (144). – С. 59–62.

7. Анохіна Д. Відшкодування збитків внаслідок АТО: фіксація всіма можливими способами / Д. Анохіна, О. Воронцова [Електронний ресурс] – Режим доступу: uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA006968.
8. Антонюк О. І. Щодо питання визначення права на самозахист учасників цивільних правовідносин / О. І. Антонюк // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. – Вип. 15. – Одеса : Юрид. літ-ра, 2002. – С. 92–97.
9. Атрошенко В. М. Проблеми визначення «права на самозахист» за Цивільним кодексом України / В. М. Атрошенко // Юриспруденція ХХІ ст.: теорія і практика : зб. тез. – Дніпропетровськ : Держ. ун-т внутр. справ, 2008. – С. 49–53.
10. Ахтирська Н. Трансформація міжнародного співробітництва щодо пошуку доходів, одержаних злочинним шляхом: виклик і потреба часу / Н. Ахтирська // Віче. – 2014. – № 18. – С. 2–5.
11. Баклан М. Г. Деякі проблеми розгляду цивільних позовів та порядок застосування інших стягнень у кримінальному судочинстві [Електронний ресурс] / М. Г. Баклан, Л. В. Гаврилова // Вісник Верховного Суду України. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/EB41A13D95D25B60C2256E850031D15A>.
12. Басманова Н. К. Понятие вреда в правоотношениях возмещения и компенсации / Н. К. Басманова // Вестник Красноярского гос. аграрн. ун-та. – 2008. – № 3. – С. 339–341.
13. Башинская И. Г. Актуальные проблемы возмещения вреда, причиненного гражданину незаконным уголовным преследованием / И. Г. Башинская // Общество и право. – 2014. – 34(50). – С. 322–324.
14. Безпалий Т. Відшкодування моральної шкоди внаслідок кримінального правопорушення [Електронний ресурс] / Т. Безпалий. – Режим доступу: <http://blog.liga.net/user/tbezpalyy/article/10760.aspx>.

15. Беяева К. Моральний ущерб по-українськи [Електронний ресурс] / К. Беяева. – Режим доступу: <http://sud.ua/newspaper/2013/02/18/47536-moralnij-yshcherb-po-ukrainski>.
16. Благодир А. П. Застосування примусу під час провадження слідчих дій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика, судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / А. П. Благодир. – К., 2009. – 19 с.
17. Божьев В. П. Гражданский иск в уголовном деле и применение гражданского процессуального права / В. П. Божьев // Сов. гос-во и право. – 1986. – № 8 – С. 72–79.
18. Бойкова М. А. Відшкодування шкоди в кримінальному провадженні шляхом подачі цивільного позову адвокатом : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика, судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / М. А. Бойкова; Акад. адвокатури України. – К., 2016. – 18 с.
19. Бойкова М. А. Роль адвоката у вирішенні питань, пов'язаних з цивільним позовом у кримінальному судочинстві / М. А. Бойкова // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – № 10. – С. 170–176.
20. Бортман О. Цивільний позов у кримінальному процесі: окремі питання правового регулювання / О. Бортман // Юридична газета. – 10 травня 2016 р., №18–19 (516–517) . – С. 14–15.
21. Будякова Т. П. Возмещение морального вреда жертвам преступлений / Т. П. Будякова // Законность. – 2006. – № 10 – С. 56–57.
22. Бусол О. Виявлення, розшук та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів: міжнародно-правові аспекти і досвід для України [Електронний ресурс] / О. Бусол. – Режим доступу: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2374:viyavlennya-rozshuk-ta-upravlinnya-aktivami-oderzhanimi-vid-koruptsiynikh-ta-inshikh-zlochiv&catid=8&Itemid=350.

23. Васильєв В. В. Правове регулювання відшкодування шкоди, завданої злочином : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В. В. Васильєв. – Х., 2016. – 20 с.
24. Ващук Б. Л. Предмет доказування в цивільному позові у кримінальному процесі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика, судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Б. Л. Ващук; Акад. адвокатури України. – К., 2007. – 22 с.
25. Великий тлумачний словник української мови (з додат. і доповн.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К., Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
26. Верховгляд-Герасименко О. В. Забезпечення майнових прав особи при застосуванні заходів кримінально-процесуального примусу : [монографія] / О. В. Верховгляд-Герасименко. – Х. : Юрайт, 2012. – 213 с.
27. Відшкодування потерпілим від насильницьких злочинів: європейські стандарти і зарубіжне законодавство / О. А. Банчук, І. О. Дмитрієва, Б. В. Малишев, З. М. Саїдова; за заг. ред. О. А. Банчука. – К. : Москаленко О. М., 2015. – 268 с.
28. Вітрук О. В. Процесуальні гарантії забезпечення відшкодування потерпілому завданої кримінальним правопорушенням шкоди / О. В. Вітрук // Вісник Чернівецького факультету Нац. ун-ту «Одеська юридична академія». – 2015. – Вип. 3. – С. 190–201.
29. Викторский С. И. Русский уголовный процесс / И. С. Викторский. – М. : Изд-во А. А. Карцева. – 1912. – 438 с.
30. Власов А. А. Проблемы судебной защиты чести, достоинства и деловой репутации / А. А. Власов. – М. : Изд-во им. Собашниковых, 2000. – 344 с.
31. Волков О. А. Зобов'язання відшкодування шкоди, завданої в стані крайньої необхідності за цивільним законодавством : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес;

- сімейне право; міжнародне приватне право» / О. А. Волков; Одеська нац. юрид. академія. – Одеса, 2009. – 19 с.
32. Воробйова І. А. Забезпечення та вирішення цивільного позову в кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / І. А. Воробйова; Класичний приватний ун-т. – Запоріжжя, 2016. – 20 с.
 33. Воробйова І. А. Особливості предмета доказування щодо цивільного позову у кримінальному судочинстві України / І. А. Воробйова // Науковий вісник Херсон. держ. ун-ту. – 2015. – Вип. 4. Т. 3. – С. 100–103.
 34. Гаврилюк Р. В. Реабилитация в российском уголовном процессе (вопросы теории и практики) : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» [Електронний ресурс] / Р. В. Гаврилюк. – Н. Новгород, 2008. – Режим доступу: <http://www.lawlibrary.ru>.
 35. Гайдук А. В. Проблеми законодавчого забезпечення медіації в Україні / А. В. Гайдук // Часопис Акад. адвокатури України. – 2013. – № 19(2). – С. 1–4.
 36. Гаюр І. Й. Накладення арешту на вклади, цінності та інше майно обвинуваченого : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / І. Й. Гаюр; Нац. акад. внутр. справ. – К., 2011. – 20 с.
 37. Гловюк І. В. Тимчасовий доступ до речей і документів як захід забезпечення кримінального провадження, спрямований на збирання та перевірку доказів / І. В. Гловюк, С. В. Андрусенко // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 2–3. – С. 293–296.

38. Говоруха М. Цивільний позов прокурора у кримінальному провадженні: питання теорії і практики / М. Говоруха // Вісник Нац. акад. прокуратури України. – 2013. – № 4. – С. 56–60.
39. Головін А. С. Забезпечення у вітчизняному законодавстві відшкодування моральної та матеріальної шкоди, завданої потерпілим / А. С. Головін // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2012. – № 2. – С. 5–21.
40. Гончаренко В. Право УССР в период новой экономической политики (1921–1929) / В. Гончаренко // Право України. – 2013. – № 1. – С. 313–330.
41. Горова С. Закон про електронне декларування: експертні розбіжності в прогнозах... [Електронний ресурс] / С. Горова. – Режим доступу: http://www.nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2082:zakon-pro-e-deklaruvannya-majna&catid=8&Itemid=350.
42. Горшенков Г. Г. Моральный вред и его компенсация по российскому законодательству : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория права и государства; история права и государства; история политических и правовых учений» / Г. Г. Гошенков. – Н. Новгород, 1990. – 20 с.
35. Господарський процесуальний кодекс України : від 06.11.1991 № 1798–ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.
44. Гошовський М. І. Характер і розмір шкоди, завданої злочином, як елемент предмета доказування в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика, судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / М. І. Гошовський, Львівський держ. ун-т імені Івана Франка. – Львів, 1997. – 24 с.
45. Гринько С. Д. Поняття та підстави виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої правомірними діями [Електронний ресурс] / С. Д. Гринько // Університетські наукові записки / Хмельниц.

- ун-т упр. та права, Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України, Ін-т законодавства Верховної Ради України. – 2008. – №3. – С. 65–73. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2008_3_15.
46. Грицюк І. В. Право потерпілого на відшкодування (компенсацію) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням / І. В. Грицюк // Науковий вісник Нац. ун-ту ДПС України (економіка, право). – 2014. – 2(65). – С. 133–138.
47. Гузела М. В. Відшкодування заподіяної злочином шкоди за ініціативою суду в кримінальному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика, судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / М. В. Гузела; Львів. держ. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 1999. – 25 с.
48. Гузела М. В. Форми відшкодування завданих злочином збитків в кримінальному судочинстві: реальність та перспективи / М. В. Гузела [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=13&d=287>.
49. Гумін О. М. Система заходів забезпечення кримінального провадження за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / О. М. Гумін // Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ. – 2013. – № 1. – С. 226–232.
50. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою від 29.11.1985 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_114.
51. Емельянов С. Л. Возмещение вреда по инициативе суда и реституция в уголовном процессе: отдельные аспекты правового регулирования / С. Л. Емельянов // Вестник Нижегородского ун-та им. Н. И. Лобачевского. – 2012. – № 3(1). – С. 301–306.
52. Європейська конвенція з прав людини і основоположних свобод : від 04.11.1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

53. Європейська конвенція про відшкодування потерпілим від насильницьких злочинів : від 24.11.1983 // Відшкодування потерпілим від насильницьких злочинів: європейські стандарти і зарубіжне законодавство / О. А. Банчук, І. О. Дмитрієва, Б. В. Малишев, З. М. Саїдова; за заг. редакцією О. А. Банчука. – К. : Москаленко О. М., 2015. – 268 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pravo.org.ua/img/books/files/14586540832015_compensation_for_victims_of_violent_crimes.pdf.
54. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-листопад 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=104402.
55. Єрохін В. В. Процесуальні особливості участі захисника як учасника кримінального провадження / В. В. Єрохін, О. О. Юхно // Право і безпека. – 2014. – № 4. – С. 109–113.
56. Жук В. Компенсація матеріальної шкоди, завданої потерпілому злочинами, у кримінальному процесі [Електронний ресурс] / В. Жук, О. Майстренко. – Режим доступу: http://www.polpravozhit.in.ua/2015/10/blog-post_28.html.
57. Закірова К. Актуальні проблеми процесуального статусу власника майна під час скасування та оскарження арешту майна [Електронний ресурс] / К. Закірова. – Режим доступу: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1779:aktualni-problemi-protsesualnogo-statusu-vlasnika-majna-pid-chas-skasuvannya-ta-oskarzhennya-areshtu-majna-2&catid=71&Itemid=382.
58. Закірова С. Відшкодування збитків, завданих житлу населення в зоні АТО: знову надія чи нарешті початок здійснення? [Електронний ресурс] / С. Закірова. – Режим доступу: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2177:promislovist-okupovanogo-donbasu-stan-i-perspektivi&catid=8&Itemid=350.

59. Землянська В. В. Відновне правосуддя в кримінальному процесі України : посібник. – К. : Видавець Захаренко В. О., 2008. – 200 с.
60. Зинатуллин З. З. Возмещение материального ущерба в уголовном процессе / З. З. Зинатуллин. – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1974. – 99 с.
61. Ігнатенко В. В. Розшук та забезпечення конфіскації майна в механізмі співробітництва держав у боротьбі зі злочинами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика, судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / В. В. Ігнатенко; Класичний приватний ун-т. – Запоріжжя, 2010. – 22 с.
62. Інструкція щодо захисту в Європейському суді з прав людини права власності на повагу до житла, порушених під час подій в зоні АТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://precedent.in.ua/2016/04/07/instruktsiya-shhodo-zahystu-v-yevropejsk/>
63. Капліна О. В. Проблеми реабілітації в кримінальному процесі України : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика, судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / О. В. Капліна; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 1998. – 230 с.
64. Карпенко М. І. Угода про примирення у кримінальному процесі / М. І. Карпенко, О. Д. Зоря, О. О. Малова // Юридична наука. – 2013. – № 6. – С. 69–77.
65. Карпов Н. С. Наслідки незаконного повідомлення про підозру у кримінальному провадженні / Н. С. Карпов // Науковий вісник Херсон. держ. ун-ту. Серія : Юридичні науки. – 2014. – Вип. 5, т. 3. – С. 132–136.
66. Каткова А. Г. Правові та організаційні аспекти управління слідчими підрозділами органів внутрішніх справ України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / А. Г. Каткова; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2002. – 260 с.

67. Каткова А. Г. Проблеми забезпечення в уголовному виробництві України прав і законних інтересів власника або власника майна / А. Г. Каткова // Уголовное виробництво: процесуальна теорія і криміналістическа практика : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф., 24–25 квітня 2014 г., г. Сімферополь – Алушта / отв. ред. М. А. Михайлов, Т. В. Омельченко; Таврич. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського. – Сімферополь, 2014. – 120 с.
68. Каткова Т. В. Захист і підтримка жертв злочинів: зарубіжний досвід / Т. В. Каткова // Уголовное виробництво: процесуальна теорія і криміналістическа практика : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф., 24–25 квітня 2014 г., г. Сімферополь – Алушта / отв. ред. М. А. Михайлов, Т. В. Омельченко; Таврич. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського. – Сімферополь, 2014. – 120 с.
69. Кахнич Х. Чи доречний інститут з'єднаного процесу (цивільного позову) у кримінальному провадженні України: pro et contra / Х. Кахнич // Вісник Львів. ун-ту. Серія юридична. – 2013. – Вип. 57. – С. 229–335.
70. Квятковський М. Проблемні питання кримінального провадження на підставі угод про визнання винуватості та про примирення у кримінальному провадженні / М. Квятковський // Слово Нац. школи суддів. – 2013. – № 4(5). – С. 98–103.
71. Ківалова Т. С. Зобов'язання відшкодування шкоди за цивільним законодавством України: теоретичні проблеми : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Т. С. Ківалова. – Одеса : ОНЮА, 2008. – 40 с.
72. Клименко Я. О. Цивільний позов як одна із форм забезпечення слідчим відшкодування шкоди, завданої злочином : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика, судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Я. О. Клименко; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2003. – 16 с.

73. Коваленко І. А. Деякі питання забезпечення цивільного позову за новим КПК України / І. А. Коваленко // Кримінальне провадження: новації процесуальної теорії та криміналістичної практики: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 18–19 квітня 2013 року, м. Сімферополь – Алушта / відпов. ред. М. А. Михайлов, Т. В. Омельченко; Таврійськ нац. ун-т ім. В. І. Вернадського. – Сімферополь : ДІАЙПІ, 2013. – 185 с.
74. Кожевніков Г. К. Заходи забезпечення кримінального провадження / Г. К. Кожевніков // Вісник Нац. акад. прокуратури України. – 2012. – № 3. – С. 68–70.
75. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання : Міжнародний документ від 10.12.1984 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_085.
76. Конституція України : прийнята на п'ятій сес. Верхов Ради України від 28 черв. 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
77. Корж В. П. Запобігання катуванню на досудовому слідстві процесуальними і криміналістичними засобами / В. П. Корж // Роль та місце ОВС в розбудові демократичної правової держави : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 28 жовтня 2011 року). – Одеса, 2012. – Т. 2. – 280 с.
78. Корж В. П. Проблеми процесуального та криміналістичного забезпечення учасників та суб'єктів криміналістичної діяльності / В. П. Корж // Вісник Академії адвокатури України. – 2015. – Т. 12, № 1. – С. 111–117.
79. Корякін Р. В. Реституція у сучасному кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Р. В. Корякін; Київськ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2006. – 20 с.

80. Костюкович С. І. Коли арешт майна не допускається та як повернути вилучене слідчим при обшуку майно [Електронний ресурс] / С. І. Костюкович. – Режим доступу: http://rivneadvocate.io.ua/s1682030/koli_aresht_mayna_nedopuskatsya_ta_yak_povernuti_viluchene_slidchim_pri_obshuku_mayno_kogda_arest_imushchestva_ne_dopuskaetsya_i_kak_vernut_izyatoe_sledovatelem_pri_obyske_imushchestvo.
81. Кравченко А. Робимо ставки: складнощі процедури скасування незаконно накладеного арешту на майно [Електронний ресурс] / А. Кравченко. – Режим доступу: <http://averlex.com.ua/ua/blog/robimo-stavki-skladnoshi-procedyri-skasyvannya-nezakonno-nakladenogo-areshty-na-maino>.
82. Кривонос І. С. Інститут зупинення досудового розслідування у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. : спец.12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». – Х. : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2015. – 21 с.
83. Кримінальний кодекс України : прийнятий сьомою сес. Верхов. Ради України від 05.04.2001 № 2341–III 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/>
84. Кримінальний процесуальний кодекс України : ухвалений Верхов. Радою України від 13.04.2012 №4651–VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
85. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар / Ю. П. Аленін, Л. І. Аркуша, В. Д. Басай, В. Д. Берназ; відп. ред. С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. – Х. : Одісей, 2013. – 1104 с.
86. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль

- та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768 с.
87. Кримінально-процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Т. Маляренка, В. Г. Гончаренка; вид. 6–е, перероб. і доп. – К. : Юрисконсульт, Юстініан, 2010. – 896 с.
 88. Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін.; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. – Х. : Право, 2013. – 824 с.
 89. Кримінально-процесуальний кодекс України : проект Закону України від 13 груд. 2007 р. реєстр.1233, внес. нар. деп. України В. Р. Мойсиком, І. В. Вернидубовим, С. В. Ківаловим, Ю. А. Кармазіним [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=1233&skl=7.
 90. Кримінально-процесуальний кодекс України : затв. Законом УРСР від 28.12.1960 № 1001-05 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>.
 91. Куспись Б. Мета тимчасового доступу до речей та документів як заходу забезпечення кримінального провадження / Б. Куспись // Право і суспільство. – 2014. – № 6–1. – С. 189–193.
 92. Кучинська О. П. Проблеми реалізації прав потерпілих в кримінальному судочинстві / О. П. Кучинська // Часопис Акад. адвокатури України. – 2010. – № 9(4). – С. 1–2.
 93. Куцкір Г. М. Засада недоторканості права власності: поняття, зміст і реалізація у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика, судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Г. М. Куцкір; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса, 2015. – 20 с.
 94. Куцкір Г. М. Порядок відшкодування шкоди, завданої незаконним позбавленням або обмеженням права власності у кримінальному

- провадженні / Г. М. Куцкір // Європейські перспективи. – 2014. – № 6. – С. 137–143.
95. Куцкір Г. М. Порядок відшкодування шкоди, завданої незаконним позбавленням або обмеженням права власності у кримінальному провадженні / Г. М. Куцкір // Наше право. – 2014. – № 6. – С. 131–137.
96. Лихолат Д. Відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні, цивільний позов / Д. Лихолат, О. Донський, А. Слободзян // Вісник Нац. академії прокуратури України. – 2014. – № 1(34). – С. 39–46.
97. Лов'як О. О. Відшкодування шкоди, завданої громадянину діями службових осіб ОВС у стані необхідної оборони / О. О. Лов'як // Юридична наука. – 2011. – № 6. – С. 37–45.
98. Ляшевська Л. Загальна характеристика механізму відшкодування шкоди, завданої особою в стані крайньої необхідності / Л. Ляшевська // Юридичний вісник. – 2014. – № 5. – С. 227–232.
99. Ляшевська Л. І. Особливості зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої особою в разі здійснення нею права на самозахист / Л. І. Ляшевська // Проблеми законності. – 2013. – № 123. – С. 264–271.
100. Магараки Н. Медіація в Україні: проблеми теорії та практики / Н. Магараки // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2016. – № 1. – С. 92–100.
101. Мазур М. Р. Захист прав та законних інтересів осіб, які зазнали незаконного кримінального переслідування чи (та) засудження в кримінальному процесі: законодавче регулювання і практика застосування / М. Р. Мазур // Часопис Київ. ун-ту права. – 2011. – № 2. – С. 254–259.
102. Мазур М. Р. Захист прав та законних інтересів реабілітованих у кримінальному процесу : автореф. дис ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / М. Р. Мазур. – К., 2012. – 20 с.

103. Мазур М. Р. Проблеми відшкодування майнової шкоди при реабілітації особи в кримінальному провадженні / М. Р. Мазур // Науковий вісник Міжнар. гуманітар. ун-ту. Сер.: Юриспруденція. – 2014. – № 10-1, т. 2. – С. 114–117.
104. Мазур М. Р. Реалізація виправданого права на відшкодування шкоди у кримінальному провадженні / М. Р. Мазур // Право і суспільство. – 2015. – № 4, ч. 3. – С. 195–199.
105. Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів : монографія / В. Т. Маляренко. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 512 с.
106. Матюшенко Р. Д. Виконання процесуального рішення про закриття кримінальної справи : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Р. Д. Матюшенко. – К., 2003. – 142 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cmiskp.tchr.coe.int>.
107. Меркулова Ю. В. Медіація в кримінальному процесі України: проблеми та перспективи / Ю. В. Меркулова // Південноукраїнський правничий часопис. – 2013. – № 1. – С. 213–215.
108. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права : схвалено резолюцією Ген. Асамблеї ООН 2200А (XXI) від 16 груд. 1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
109. Микитин Ю. І. Відновне правосуддя у кримінальному процесі: міжнародний досвід та перспективи розвитку в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Ю. І. Микитин. – К. : Нац. акад. прокуратури України, 2010. – 19 с.
110. Миколенко О. М. Класифікація та правове закріплення процесуальних форм відшкодування шкоди у кримінальному

- провадженні / О. М. Миколенко // Правова держава. – 2015. – № 20. – С. 146–151.
111. Миколенко О. М. Кримінальний-процесуальний примус у положеннях нового Кримінального процесуального кодексу України / О. М. Миколенко // Правова держава. – 2013. – № 16. – С. 204–208.
 112. Модельный уголовно-процессуальный кодекс для государств – участников Содружества Независимых Государств : принят Постановлением Межпарламентской Ассамблеи государств – участников Содружества Независимых Государств 17 февраля 1996 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.icrc.org/rus/resources/documents/misc/ihl-nat-2.htm
 113. Можаровська К. В. Юридична природа цивільного позову у кримінальному судочинстві України / К. В. Можаровська // Актуальні проблеми держави і права. – 2010. – Вип. 56. – С. 172–180.
 114. Моргун Н. С. Засада недоторканості права власності у досудовому кримінальному провадженні у досудовому кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика, судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Н. С. Моргун. – К., 2015. – 237 с.
 115. Моторний Ю. Як визначити розміри моральної шкоди? [Електронний ресурс] / Ю. Моторний. – Режим доступу: www.khpg.org/index.php?id=1039989346.
 116. Навроцький Д. Особа, яка шляхом самообмови сприяла своєму незаконному засудженню, не має права на відшкодування шкоди / Д. Навроцький // Юридична газета. – 9.12.2014. – № 42–43 (436–437). – С. 49.
 117. Нагаев В. В. Основы судебно-психологической экспертизы / В. В. Нагаев. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 333 с.

118. Назаров В. В. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження / В. В. Назаров, Ю. Р. Лахманик // Європейські перспективи. – 2013. – № 3. – С. 102–106.
119. Назаров О. Особенности доказывания факта морального вреда в судах Украины [Електронний ресурс] / О. Назаров. – Режим доступу: <http://blog.liga.net/user/onazarov/article/10914.aspx>.
120. Наумова А. О. Право на реабілітацію в ситуації примусової самообмови / А. О. Наумова // Часопис Акад. адвокатури України. – 2015. – Т. 8. – № 2(27). – С. 87–92.
121. Нестор Н. В. Поняття, принципи та форми відновного правосуддя / Н. В. Нестор // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 330–333.
122. Новіков М. Санкціонована судом крайня необхідність у теорії відшкодування фізичної шкоди, заподіяної злочином» / М. Новіков // Право України. – 2013. – № 1–2. – С. 358–364.
123. Нор В. Т. Защита имущественных прав в уголовном судопроизводстве / В. Т. Нор. – К. : «Выща школа», 1989. – 275 с.
124. Нор В. Інститут відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні за чинним КПК України: здобутки і резерви для вдосконалення / В. Нор // Право України. – 2013. – №11. – С. 32–41.
125. Нор В. Т. Цивільний позов у кримінальному процесі України та інших країн континентальної системи права: порівняльна характеристика / В. Т. Нор, Х. Р. Ханас // Науковий вісник Львів. держ. ун-ту внутр. справ. – 2013. – Вип. 2. – С. 414–425.
126. Орлов М. Л. Характер і розмір шкоди, завданої злочином, як обставина, що підлягає доказуванню у кримінальній справі / М. Л. Орлов // Науковий вісник Юрид. акад. Міністерства внутрішніх справ. – 2005. – Спеціальний випуск. №1 (23). – С. 144–149.
127. Основы уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик, утвержденные Законом СССР от 25.12.1958 об утверждении

Основ уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sssrf6066.htm>.

128. Остапенко С. І. Кримінально-процесуальні гарантії права потерпілого на відшкодування шкоди, завданої злочином : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика, судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність / С. І. Остапенко; Акад. управління Міністерства внутрішніх справ. – К., 2010. – 19 с.
129. Павленко Ю. В. Фактические объемы возмещения вреда, причиненного преступлением / Ю. В. Павленко // Вестник Томск. Гос. ун-та. – 2012. – № 1(3). – С. 29–34.
130. Павлова А. М. Першочергові заходи побудови системи повернення в Україну активів, набутих злочинним шляхом [Електронний ресурс] / А. М. Павлова. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1634/>.
131. Павлишин А. А. Судові витрати у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика, судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / А. А. Павлишин; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2002. – 19 с.
132. Панасюк О. А. Діяльність суду першої інстанції по забезпеченню права потерпілого на відшкодування (компенсацію) шкоди у судовому провадженні / О. А. Панасюк // Вісник Луган. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2014. – № 3–4. – С. 148–155.
133. Панасюк Т. І. Захист свідків та потерпілих у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика, судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Т. І. Панасюк; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2009. – 22 с.

134. Пономаренко А. В. Проблемні питання щодо здійснення розшуку майна підозрюваного (обвинуваченого) та накладення на нього арешту / А. В. Пономаренко // Науковий вісник Ужгород. нац. ун-ту. – 2014. – Серія Право. Вип. 28. – Т. 3. – С. 103–106.
135. Першочергові заходи побудови системи повернення в Україну активів, набутих злочинним шляхом : аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1634/>.
136. Петрухин И. Л. Оправдательный приговор и право на реабилитацию : монография / И. Л. Петрухин. – М. : Проспект, 2009. – 140 с.
137. Песков В. Цивільний позов у кримінальній справі: перспективний погляд на уступку права вимоги / В. Песков // Юридична практика. – 20 серпня 2013. – № 31–32. – С. 37.
138. Положення про застосування Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду», затвердженим наказом Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України і Міністерства фінансів України № 6/5,3,41 від 04.03.1996 р. та змінами, внесеними Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» від 13 квітня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0106-96>.
139. Постанова Верховного Суду України : від 3 грудня 2014 р. № 6-183цс14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/.../6-183цс14.doc.
140. Правова система України: історія, стан та перспективи. Т. 5: Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі

злочинністю в Україні / за заг. ред. В. В. Сташиса. – Х. : Право, 2008. – 840 с.

141. Про амністію в 2014 р. : Закон України від 08.04.2014 № 1185–VII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1185-18>.
142. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20.03.2003 р. № 638-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/638-15>.
143. Про відшкодування за рахунок держави матеріальної шкоди фізичним особам, які потерпіли від злочину : Проект Закону України №7303 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: w1.c1.rada.gov.ua/pls.
144. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей подання службовими особами декларацій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру у 2016 р. : Закон України від 15.03.2016 № 1022–VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1022-19>
145. Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» : Закон України від 11.02.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1878-17>.
146. Про деякі питання застосування судами законодавства при вирішенні спорів про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01.03.2013 № 4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0004740-13>
147. Про доповнення до інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15.11.2012 № 223–1679/0/4–12 «Про деякі питання здійснення кримінального

- провадження на підставі угод» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0223740-13>.
148. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700–VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.
149. Про затвердження порядку державної реєстрації на нерухоме майно та їх обтяжень і Порядку надання інформації з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.06.2011 №703 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/703-2011-п>.
150. Про затвердження порядку доступу нотаріусів до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно : Наказ Міністерства юстиції України від 2.08.2011 р. № 193а/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
151. Про медіацію : проект Закону України від 27.03.2015 № 2480 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54558.
152. Про національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів : Закон України від 10.11.2015 р. № 722-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/772-19>.
153. Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів : Закон України від 1.07.2004 р. № 1961 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1961-15>.
154. Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень : Наказ МВС України від 14.08.2012 р. № 700 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://document.ua/pro-organizaciyu-vzaemodiyi-organiv-dosudovogo-rozsliduvannj-doc119907.html>.

155. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину не законними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» : Закон України від 1.12.1994 р. № 266/94 ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/266/94-вр>.
156. Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 2.07.2004 р. № 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-04>.
157. Про судовий збір : Закон України від 08.07.2011 № 3674-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3674-17>.
158. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: Постанова ПВСУ № 4 від 31.03.1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95>.
159. Про судову практику в справах про зняття арешту з майна : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 5 від 3.06.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/postanovi_za_2016_rik.html.
160. Про судову практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 5 від 16.04.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua>.
161. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.

162. Про Український Центр Порозуміння [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uccg.org.ua>.
163. Пчолкін В. Д. Проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства / В. Д. Пчолкін, Ю. П. Янович // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 611–616.
164. Ременяк С. Я. Відшкодування шкоди, завданої малолітніми особами за цивільним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / С. Я. Ременяк; Одеська нац. юрид. акад. – Одеса, 2007. – 20 с.
165. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) від 16 листопада 2000 р. № 13-рп/2000. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-00>.
166. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянки Дзюби Галини Павлівни щодо офіційного тлумачення частини другої статті 55 Конституції України та статті 248-2 Цивільного процесуального кодексу України (справа громадянки Дзюби Г. П. щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи) від 25.11.1997 № 6-зп [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-97>.
167. Рішення Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 11.11.2015 р. №243/10233/15-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53377073>.

168. Рішення Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 21.12.2015 р. у справі №243/9783/15-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54904144>.
169. Рішення Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 06.01.2016 р. у справі №243/9616/15-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53377073>.
170. Рішення Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 12.01.2016 р. у справі №243/11658/15-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54994490>.
171. Романюк Я. М. Реституція, віндикація, кондикція, відшкодування шкоди: окремі аспекти співвідношення і розмежування / Я. М. Романюк, Л. О. Майстренко // Судова практика і проблеми вдосконалення законодавства. – 2014. – № 10(170). – С. 22–31.
172. Российское законодательство X–XX веков. Т. 8 : Судебная реформа. – М. : Юрид. лит., 1991. – 496 с.
173. Руденко А. Е. Заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують майнові права підозрюваного, обвинуваченого та інших осіб : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика, судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / А. Е. Руденко. – К., 2015. – 212 с.
174. Руководство по расследованию преступлений : науч.-практ. пособие / А. В. Гриненко, Т. В. Каткова, Г. К. Кожевников и др. – Х. : Консум, 2001. – 608 с.
175. Савенков О. В. Забезпечення відшкодування шкоди незаконно засудженим особам : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика, судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / О. В. Савенков; Нац. акад. внутр. справ. – К., 2013. – 20 с.
176. Сегеда Ю. Відшкодування шкоди, завданої в результаті АТО: сподівання та реалії [Електронний ресурс] / Ю. Сегеда. – Режим доступу:

<http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/vidshkoduvannya-shkodi-zavdanoyi-v-rezultati-ato-spodivannya-ta-realiyi.html>.

177. Семчишин О. Р. Відновне правосуддя: перспективи інституціоналізації в українському суспільстві [Електронний ресурс] / О. Р. Семчишин // Наукові записки . – 2010. – Т. 109. Соціологічні науки. – С. 37–40. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/naukma/Soc/2010_109/06_semchys_hyn.pdf.
178. Сердюк П. П. Відновне правосуддя та кримінально-правова реституція / П. П. Сердюк // Південноукраїнський правничий часопис. – 2012. – № 4. – С. 39–42.
179. Сіроткіна Н. В. Компенсація моральної шкоди у кримінальному судочинстві: порівняльно-правові аспекти / Н. В. Сіроткіна // Часопис Київ. ун-ту права. – 2002. – Вип. 2. – С. 48–51.
180. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учебник. – Х. : Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. – 704 с.
181. Скобликов П. Амнистия в контексте возмещения вреда, причиненного преступлениями [Електронний ресурс] / П. Скобликов. – Режим доступу: <http://soprotiblenie.org/news/krupnym-planom/amnistii-v-kontekste-vozmesheniya-vreda-prichinennogo-prestupleniyami/>.
182. Скрипченко Б. В. Вред как основание признания потерпевшим / Б. В. Скрипченко // Потерпевший от преступления. – Владивосток, 1974. – С. 175–182.
183. Слінько С. В. Теоретичні проблеми здійснення права на захист [Електронний ресурс] / С. В. Слінько // Вісник Харк. нац. ун-ту внутр. справ. – 2003. – Вип. 23. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2003_23_29.
184. Слінько С. В. Теорія і практика реформування досудового розслідування : монографія. – Х. : РВФ «АрсісЛТД», 2011. – 270 с.

185. Смоков С. М. Види обмежень конституційних прав громадян у новому Кримінальному процесуальному кодексі України / С. М. Смоков // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 628–632.
186. Соловйова О. Є. Відшкодування шкоди як головна умова застосування інституту примирення сторін у кримінальному процесі України / О. Є. Соловйова // Право і безпека. – 2003. – № 2(4). – С. 179–182.
187. Соф'їн М. І. Тимчасовий доступ до речей і документів як засіб забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням / М. І. Соф'їн // Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ. – 2015. – № 4(97). – С. 60–73.
188. Стан здійснення судочинства в Україні (опрацьовано статистичні дані Державної судової адміністрації України, вищих спеціалізованих судів, Верховного суду України за 2014–2015 рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/%28documents%29/169EB9789B839EF9C2257B4B002E5ABD.
189. Статус Європейської конвенції про відшкодування шкоди жертвам насильницьких злочинів [Електронний ресурс] : від 24.11.1983 р. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_541.
190. Стебелєв А. М. Відшкодування шкоди, завданої терористичними актами / А. М. Стебелєв // Актуальні проблеми захисту прав та представництва законних інтересів військовослужбовців та військовозобов'язаних у кримінальному та адміністративному законодавстві: сучасний стан та перспективи : матер. наук.-практ. конф. : 11 грудня 2015 р., Харк. екон.-прав. ун-т. – Х. : Право, 2015. – С. 150–162.
191. Стебелєв А. М. Деякі аспекти примусового відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні / А. М. Стебелєв // Прикарпат. юрид. вісник. – 2016. – Вип. 1. – С. 265–269.

192. Стебелев А. М. Добровільне відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні / А. М. Стебелев // Право і суспільство. – 2016. – № 4 (частина 2). – С.234–240.
193. Стебелев А. М. Медико-біологічне відшкодування фізичної шкоди жертві злочину шляхом трансплантації органів злочинця: реалії майбутнього чи антигуманні фантазії науковців? / А. М. Стебелев // Теоретичні аспекти організації досудового розслідування : матер. Всеукр. наук.-практ. конф., 4 груд. 2015 р., м. Харків. – Х. : ХНУВС, 2015. – С. 401–403.
194. Стебелев А. М. Міжнародний та закордонний досвід відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному процесі / А. М. Стебелев // Прикарпат. юрид. вісник. – 2016. – Вип. 2(11). – С. 117–122.
195. Стебелев А. М. Обставини, що виключають відшкодування (компенсацію) шкоди у кримінальному провадженні / А. М. Стебелев // Європейські стандарти захисту прав і свобод людини у кримінальному судочинстві : матер. наук.-практ. конф., 13 грудня 2013 р., м. Харків. – Х. : Право, 2013. – С. 107–109.
196. Стебелев А. М. Особенности предъявления гражданского иска в уголовном процессуальном законодательстве Украины / А. М. Стебелев // *Legea si viata*. – 2016. – № 8. – Р. 149–152.
197. Стебелев А. М. Проблемні питання пред'явлення цивільного позову в провадженнях про застосування примусових заходів виховного або медичного характеру / А. М. Стебелев / Верховенство права та правова держава : зб. Міжнар. наук.-практ. конф., 16–17 жовтня 2015 р., м. Ужгород. – Ужгород, 2015. – С. 102–103.
198. Стебелев А. М. Проблеми відшкодування (компенсації) шкоди, завданої злочином, у кримінальному провадженні / А. М. Стебелев // Науковий вісник Міжнар. гуманітар. ун-ту. – 2015. – № 16. – Т. 2. – С. 85–88.

199. Стратій О. В. Європейський досвід інституту «медіації» у кримінальних провадженнях / О. В. Стратій // Наше право. – 2014. – № 10. – С. 196–202.
200. Суховіліна А. О. Інститут реабілітації в кримінально–процесуальному праві / А. О. Суховіліна : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / А. О. Суховіліна; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2012. – 20 с.
201. Суховіліна А. О. Усунення наслідків моральної шкоди реабілітованому: проблеми теорії та практики / А. О. Суховіліна // Право : зб. наук. праць Харк. нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. – Вип. 18. – 2012. – С. 126–130.
202. Сущенко В. Д. Перевищення влади та службових повноважень працівниками органів внутрішніх справ: аналіз причин та рекомендації щодо їх усунення : посібник // В. Д. Сущенко, О. А. Лупало, І. Б. Шкутько та ін. – К. : НАВСУ, 2005. – 96 с.
203. Тальберг Д. Г. Гражданский иск в уголовном суде или соединенный процесс / Д. Г. Тальберг. – К., 1889. – 224 с.
204. Тарнавский О. А. Возмещение вреда потерпевшему: взгляд на российские проблемы через призму опыта зарубежных стран / О. А. Тарнавский // Пробелы в российском законодательстве. – 2011. – № 6. – С. 226–230.
205. Татарин І. І. Забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, на досудовому розслідуванні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / І. І. Татарин; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2015. – 19 с.
206. Татарин И. Понятие имущественного ущерба, подлежащего возмещению в уголовном производстве Украины / И. Татарин // *Legea si viata*. – Ianuarie, 2014. – P. 173–176.

207. Тімуш І. С. Захист права фізичних осіб на відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури або суду: міжнародно-правове регулювання / І. С. Тімуш // Юридична наука. – 2012. – № 12. – С. 102–107.
208. Тлепова М. І. Процесуальне становище потерпілого під час досудового розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / М. І. Тлепова; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2016. – 20 с.
209. Туров С. Ю. Сущность и социальная ценность возмещения причиненного преступлением вреда как уголовно-процессуальная функция / С. Ю. Туров // Вестник Удмуртского ун-та. – 2012. – Вып. 4. – С. 156–159.
210. Уголовно-процессуальный закон Латвийской Республики : от 21.04.2005 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.pravo.lv/likumi/29_upz.html.
211. Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской Республики : от 14 июля 2000 года № 907-ІГ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.unodc.org/tldb/pdf/Azerbaijan_Code_of_Criminal_Procedure_in_Russian_Full_text.pdf.
212. Уголовно-процессуальный кодекс Грузии : от 9.10.2009 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.legalaid.ge/cms/site_images/UNDP%20brochures/rus/CPC_RUS.pdf.
213. Уголовно-процессуальный кодекс Кыргызской Республики : от 24.05.1999 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://online.adviser.kg/Document/?doc_id=30241915

214. Уголовно–процессуальний кодекс Республики Армения : от 01.07.1998. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1450&lang=rus>
215. Уголовно-процессуальний кодекс Республики Казахстан : от 4.07.2014 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852.
216. Уголовно–процессуальний кодекс Республики Молдова : от 14.03.2003 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=2&id=326970>.
217. Уголовно-процессуальний кодекс Республики Таджикистан : от 1.04.2010 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://abg.la/upload/iblock/bbc/ugolovno–procesualnii_kodeks_rt.doc.
218. Уголовно-процессуальний кодекс Республики Узбекистан : от 22.09.1995 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://lex.uz/pages/getpage.aspx?lact_id=111463.
219. Уголовно-процессуальний кодекс Туркменистана : от 18.04.2009 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.legislationline.org/download/action/download/id/.../Turkmenistan_CC_ru.pdf.
220. Уголовно-процессуальний кодекс Эстонии : принят 12.02.2003 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon24.ee/ugolovno-processualnyj-kodeks/>
221. Удалова Л. Д. Забезпечення відшкодування шкоди незаконно засудженим особам : [монографія] / Л. Д. Удалова, О. В. Савенков. – К. : КНТ, 2013. – 168 с.
222. Удалова Л. Д. Накладення арешту на вклади, цінності та інше майно обвинуваченого : навч. посібник / Л. Д. Удалова, І. Й. Гаюр. – К. : КНТ, 2012. – 168 с.

223. УПК: плюсы и минусы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zib.com.ua/ru/9199–noviy_ugolovniy_processualniy_kodeks_ukraini_plyusi_i_minusi.html.
224. Усатий Г. Медіація між потерпілим та правопорушником: проблеми та перспективи законодавчого провадження / Г. Усатий // Відновне правосуддя в Україні. – 2008. – № 4. – С. 80–83.
225. Усов О. В. Використання оперативними підрозділами інформаційних масивів під час забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальними правопорушеннями / О. В. Усов // Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ. – 2013. – № 3. – С. 267–275.
226. Ухвала Колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України від 15 березня 2016 р., кримінальне провадження, внесене до ЄРДР за №12014040770001503. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56581440>.
227. Ухвала Колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України від 07 квітня 2016 р., кримінальне провадження, внесене до ЄРДР за №12015110120000572 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57102643>.
228. Ухвала Колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України від 07 квітня 2016 р., кримінальне провадження, внесене до ЄРДР за №12014220480004231 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57035641>.
229. Ухвала Колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України від 14 січня 2016 р., кримінальне провадження, внесене до ЄРДР за №12014040230000510. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55077572>

230. Ухвала Печерського районного суду м. Києва від 13 червня 2014 року по справі №757/158443/14К.
231. Фариннік В. І. Заходи забезпечення кримінального провадження у новому кримінально–процесуальному законодавстві України / І. В. Фариннік // Вісник кримінального судочинства. – 2015. – № 1. – С. 133–142.
232. Федорчук Н. Способи захисту та поновлення прав потерпілих від злочину за законодавством і прецедент ним правом Великої Британії / Н. Федорчук // Підприємництво, держава і право. – 2005. – № 8. – С. 146–147.
233. Фірман О. В. Заходи забезпечення кримінального провадження та їх класифікація / О. В. Фірман // Юридичний науковий електронний журнал. – 2014. – №6. – С. 231–234.
234. Ханас Х. Р. Цивільний позов у кримінальній справі за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / Х. Р. Ханас // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – № 1. – С. 138–146.
235. Хасаншина Р. Г. Проблемы совершенствования компенсационных механизмов защиты прав потерпевших от преступлений в свете общепризнанных норм и принципов международного права / Р. Г. Хасаншина, Н. Г. Муратова // Вестник Удмуртского ун-та. – 2014. – Т. 24. Вып. 4. – С. 190–196.
236. Хурамшина З. С. Институту возмещения вреда в уголовном судопроизводстве – надлежащее правовое регулирование / З. С. Хурамшина // Вестник Удмуртского ун-та. – 2009. – Вып. 2. – С. 174–178.
237. Цивільний кодекс України : від 16.01.2003 № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page19>.

238. Цивільний процесуальний кодекс України : від 18.03.2004 № 1618–IV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/page>.
239. Чорнобай Є. А. Основи інституту компенсації шкоди, завданої громадянину кримінальним правопорушенням / Є. А. Чорнобай // Наше право. – 2014. – № 9. – С. 78–82.
240. Чорнобай Е. А. Отдельные аспекты компенсации вреда, причиненного уголовным правонарушением / Е. А. Чорнобай // Європейські перспективи. – 2014. – № 10. – С. 96–99.
241. Шапошніков Д. С. Відшкодування шкоди, завданої здоров'ю та життю особи, яка без відповідних повноважень рятувала майно іншої особи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне право» / Д. С. Шапошніков; Одеська нац. юрид. акад. – Одеса, 2005. – 19 с.
242. Шило О. Г. Заходи забезпечення кримінального провадження за новим КПК України / О. Г. Шило // Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення : матер. пост. діюч. Наук.-практ. семінару (19 жовтня 2012 р.). – Х. : ТОВ «Оберіг», 2012. – Вип. 4. – С. 187–191.
243. Шилова Д. В. Відшкодування (компенсація) шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю, як правовий наслідок закриття кримінального провадження за реабілітуючи ми підставами / Д. В. Шилова // Адвокатське бюро. – 2014. – № 5(6). – С. 8–12.
244. Шумило М.Є. Реабілітація в кримінальному процесі України : монографія / М. Є. Шумило. – Х. : Аріс, 2001. – 320 с.
245. Щербаковський М. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія / М. Щербаковський. – Х. : В деле, 2015. – 560 с.

246. Юхно О. Актуальні проблеми компромісу в досудовому розслідуванні при застосуванні нового Кримінального процесуального кодексу України / О. Юхно // Закон и жизнь. – 2012. – № 8(248). – С. 20.

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Голова Адвокатського об'єднання
“КОЛЕГІЯ АДВОКАТІВ УКРАЇНИ”

О. М Дроздов
 вересня 2016 року

А К Т

про впровадження результатів дисертаційного дослідження здобувача Харківського національного університету внутрішніх справ адвоката, секретаря дисциплінарної палати кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури Харківської області Стебелева Антона Михайловича на тему «Правове регулювання відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному процесі України» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність.

01 вересня 2016 р.

м. Харків

Комісія у складі:

- 1. Дроздов Олександр Михайлович;**
- 2. Гончаров Михайло Сергійович;**
- 3. Прасолов Ігор Вадимович,**

цим актом засвідчує, що результати дисертаційного дослідження здобувача Харківського національного університету внутрішніх справ Стебелева Антона Михайловича на тему «Правове регулювання відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному процесі України» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність, використовуються на семінарах підвищення кваліфікації адвокатів Адвокатського об'єднання “КОЛЕГІЯ АДВОКАТІВ УКРАЇНИ”.

Комісія констатує, що отримані А.М. Стебелевим результати дисертаційного дослідження мають високий науковий рівень та практичну спрямованість. Впродовж двох останніх років адвокат А.М. Стебелев систематично проводить змістовні лекції та цікаві майстер-класи з адвокатами, під час яких обговорюються практичні проблеми, що виникають в адвокатській діяльності при наданні громадянам правової допомоги щодо відшкодування шкоди, завданої злочином чи незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів розслідування, прокуратури та суду, та шляхи їх вирішення.

Окремими темами обговорень на таких майстер-класах стали публікації здобувача:

1. Стебелев А. М. Проблеми відшкодування (компенсації) шкоди, завданої злочином, у кримінальному провадженні / А. М. Стебелев // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2015. – №16. Т. 2. – С. 85-88;
2. Стебелев А. М. Деякі аспекти примусового відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні / А. М. Стебелев // Прикарпатський юридичний вісник. – 2016. – Вип. 1. – С. 265-269.
3. Стебелев А. М. Добровільне відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні / А. М. Стебелев // Право і суспільство. – 2016. – №4 (частина 2). – С.234-240.
4. Стебелев А. М. Міжнародний та закордонний досвід відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному процесі / А. М. Стебелев // Прикарпатський юридичний вісник. – 2016. – Вип. 2(11). – С. 117-122.
5. Стебелев А. М. Особенности предъявления гражданского иска в уголовном процессуальном законодательстве Украины / А. М. Стебелев // *Leges si viata*. – 2016. – №8. – С.149-152.
6. Стебелев А. М. Обставини, що виключають відшкодування (компенсацію) шкоди у кримінальному провадженні / А. М. Стебелев // Європейські стандарти захисту прав і свобод людини у кримінальному судочинстві: матер. наук.-практ.конф., 13 грудня 2013 р.. – Х.: Право, 2013. – С. 107-109.
7. Стебелев А. М. Медико-біологічне відшкодування фізичної шкоди жертві злочину шляхом трансплантації органів злочинця: реалії майбутнього чи антигуманні фантазії науковців? / А. М. Стебелев // Теоретичні аспекти організації досудового розслідування: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. м. Харків, 4 грудня 2015 р. – Харків: ХНУВС, 2015. – С. 401-403.
8. Стебелев А. М. Відшкодування шкоди, завданої терористичними актами / А. М. Стебелев // Актуальні проблеми захисту прав та представництва законних інтересів військовослужбовців та військовозобов'язаних у кримінальному та адміністративному законодавстві: сучасний стан та перспективи: матер.наук.-практ.конф.: 11 грудня 2015 р. / Харків. екон. прав. ун-т: Право, 2015. – 159-162 с.
9. Стебелев А. М. Проблемні питання пред'явлення цивільного позову в провадженнях про застосування примусових заходів виховного або медичного характеру / А. М. Стебелев / Верховенство права та правова держава: зб. Міжнар. наук. практ конф. 16-17 жовтня 2015. – м. Ужгород, 2015. – 102-103с.

Члени комісії :

1. Дроздов Олександр Михайлович
2. Гончаров Михайло Сергійович
3. Прасолов Ігор Вадимович

ЗАТВЕРДЖУЮ

Відповідальний секретар
Кримінологічної асоціації України
доктор юридичних наук, професор
О.М. Литвинов

14 жовтня 2016 року

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження здобувача університету Стебелева Антона Михайловича на тему «Правове регулювання відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному процесі України» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

11 жовтня 2016 р.

м. Харків

Комісія у складі:

1. Клемпарського М.М., доктора юридичних наук, доцента, члена Кримінологічної асоціації України

1. Васильєва А.А., кандидата юридичних наук, доцента, члена Кримінологічної асоціації України

3. Черевка К.О. кандидата юридичних наук, доцента, члена Кримінологічної асоціації України

цим актом засвідчує, що результати дисертаційного дослідження здобувача університету Стебелева Антона Михайловича на тему «Правове регулювання відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному процесі України» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність, використовуються у науковій діяльності Кримінологічної асоціації України.

Комісія констатує, що отримані Стебелевим А.М. результати дисертаційного дослідження мають високий теоретичний та науковий рівень, а також практичну спрямованість; можуть бути використані для подальшої розробки фундаментальних та прикладних тем науки кримінології та кримінального права, пов'язаних із відшкодуванням (компенсації) шкоди, завданої потерпілим кримінальним правопорушенням, при застосуванні законів «Про амністію» та дослідженні кримінально-правових підстав, що унеможливають відшкодування шкоди, які знайшли відображення в наступних публікаціях здобувача:

1. Стебелев А.М. Обставини, що виключають відшкодування (компенсацію) шкоди у кримінальному провадженні / А.М. Стебелев // Європейські стандарти захисту прав і свобод людини у кримінальному судочинстві: матер. наук.-практ.конф., 13 грудня 2013 р. – Х.: Право, 2013. – С. 107-109.

2. Стебелев А.М. Медико-біологічне відшкодування фізичної шкоди жертві злочину шляхом трансплантації органів злочинця: реалії майбутнього чи антигуманні фантазії науковців? / А.М. Стебелев // Теоретичні аспекти організації досудового розслідування: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. м. Харків, 4 грудня 2015 р. – Харків: ХНУВС, 2015. – С. 401-403.

3. Стебелев А.М. Відшкодування шкоди, завданої терористичними актами / А.М. Стебелев // Актуальні проблеми захисту прав та представництва законних інтересів військовослужбовців та військовозобов'язаних у кримінальному та адміністративному законодавстві: сучасний стан та перспективи: матер. наук.-практ.конф.: 11 грудня 2015 р. / Харків. екон. прав. ун-т: Право, 2015. – С. 159-162.

Члени комісії

М.М. Клемпарський

А.А. Васильєв

К.О. Черевко

ЗАТВЕРДЖУЮ

Декан факультету № 6

Харківського національного
університету внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, доцент

О.В. Синегубов

А К Т

про впровадження результатів дисертаційного дослідження здобувача університету Стебелева Антона Михайловича на тему «Правове регулювання відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному процесі України» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Комісія у складі:

Завідувача кафедри кримінально-правових дисциплін факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктора юридичних наук, професора В.Б. Харченка; професора кафедри кримінально-правових дисциплін факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктора юридичних наук, доцента М.Г.Щербаковського; доцента кафедри кримінально-правових дисциплін факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидата юридичних наук, доцента О.Є. Соловйової, склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, підготовленого здобувачем кафедри кримінально-правових дисциплін Стебелевим Антоном Михайловичем за темою «Правове регулювання відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному процесі України» застосовуються у навчальному процесі при підготовці та проведенні лекційних, семінарських і практичних занять зі студентами та слухачами магістратури Харківського національного університету внутрішніх справ у процесі викладання навчальних дисциплін «Кримінальний процес» та «Сучасні проблеми кримінального процесу».

У навчальному процесі використовуються наступні праці дисертанта:

1. Стебелев А.М. Проблеми відшкодування (компенсації) шкоди, завданої злочином, у кримінальному провадженні / А.М. Стебелев // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2015. - №16. Т. 2. – С. 85-88;

2. Стебелев А.М. Деякі аспекти примусового відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні / А.М. Стебелев // Прикарпатський юридичний вісник. – 2016. – Вип. 1. – С. 265-269.
3. Стебелев А.М. Добровільне відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні / А.М. Стебелев // Право і суспільство. – 2016. - №4 (частина 2). – С.234-240.
4. Стебелев А.М. Міжнародний та закордонний досвід відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному процесі / А.М. Стебелев // Прикарпатський юридичний вісник. – 2016. – Вип. 2(11). – С. 117-122.
5. Стебелев А.М. Особенности предъявления гражданского иска в уголовном процессуальном законодательстве Украины / А.М. Стебелев // Legea si viata. – 2016. – №8. – С.149-152.
6. Стебелев А.М. Обставини, що виключають відшкодування (компенсацію) шкоди у кримінальному провадженні / А.М. Стебелев // Європейські стандарти захисту прав і свобод людини у кримінальному судочинстві: матер. наук.-практ.конф., 13 грудня 2013 р. – Х.: Право, 2013. – С. 107-109.
7. Стебелев А.М. Медико-біологічне відшкодування фізичної шкоди жертві злочину шляхом трансплантації органів злочинця: реалії майбутнього чи антигуманні фантазії науковців? / А.М. Стебелев // Теоретичні аспекти організації досудового розслідування: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. м. Харків, 4 грудня 2015 р. – Харків: ХНУВС, 2015. – С. 401-403.
8. Стебелев А.М. Відшкодування шкоди, завданої терористичними актами / А.М. Стебелев // Актуальні проблеми захисту прав та представництва законних інтересів військовослужбовців та військовозобов'язаних у кримінальному та адміністративному законодавстві: сучасний стан та перспективи: матер. наук.-практ.конф.: 11 грудня 2015 р. / Харків. екон. прав. ун-т: Право, 2015. – 159-162 с.
9. Стебелев А.М. Проблемні питання пред'явлення цивільного позову в провадженнях про застосування примусових заходів виховного або медичного характеру / А.М. Стебелев / Верховенство права та правова держава: зб. Міжнар. наук. практ конф. 16-17 жовтня 2015. – м. Ужгород, 2015. – 102-103с.

Члени комісії

доктор юридичних наук, професор

доктор юридичних наук, доцент

кандидат юридичних наук, доцент

В.Б. Харченко

М.Г.Щербаковський

О.Є Соловійова